

WILLIBRORD

Waar woonde Bertilindis?

De schenking van Bertilindis aan Sint Willibrordus werd officieel geregeld in Cale. De kopie van de betreffende schenkbrief dateert van ongeveer 1200, dus van 5 eeuwen na de plechtigheid die immers in 710 N.C. gedateerd wordt. De schenking betrof goederen op de locaties Hoccasaute, Hulislaum en Heopurdum die men respectievelijk vereenzelvigd met de huidige plaatsen Hoxent, Hulsel en Hapert. Volgens de meeste historici vond de plechtigheid plaats in het klooster van Chelles-sur-Marne, vlakbij Parijs. Frans Theuws vraagt zich af of dit wel een redelijke optie is vanwege de grote reisafstand. En nog spannender wordt deze vraag als men bedenkt dat Willibrordus waarschijnlijk toch bij zo'n overdracht van goederen aanwezig geweest moet zijn. En dat leidt weer tot de vaststelling dat hij in die periode in elk geval in Frankrijk verbleef. Opmerkelijk is ook dat Albert Delahaye eveneens stellig van mening is dat Cale gezocht moet worden in Chelles-sur-Marne. Dan moet er eigenlijk een waarschuwingslichtje gaan branden, want de verhouding tussen Delahaye en universitair opgeleide historici was jammer genoeg nog slechter dan die van kat en hond. Op mijn beschrijving van een mogelijkheid dat Cale Celles nabij Dinant zou kunnen zijn, zijn diverse zeer interessante reacties gekomen. Naast de door mij genoemde plaatsen Celles (bij Dinant) en Gaal (bij Schaijk) worden ook nog de plaatsen Kellen in Duitsland en Clety (vroeger Cellina) in Frankrijk genoemd. Enkele personen wijzen erop dat Celles bij Dinant het Romeinse Calaegia is dat door Ptolemeus ook inderdaad wordt genoemd. Calaegia staat niet op de zogenaamde Peutingerkaart. Dit is een wegenkaart die de situatie van het Romeinse rijk in de vierde eeuw in beeld brengt. De (veronderstelde) oorspronkelijk kaart is nooit gevonden, maar er is een kopie uit de dertiende eeuw die u kunt bewonderen in het Nationale Bibliotheek van Wenen. In Museum Kam in Nijmegen of beter gezegd het nieuwe Nijmeegse museum kunt u een kopie van de Weense kopie bezichtigen. De Tabula Peutingeriana is een ongelofelijk boeiend document; wie eenmaal aan de studie ervan begint loopt nogal een stevige kans eraan verslaafd te raken. De kaart is in ons land twee maal uitgegeven. Door P. Stuart is de gehele kaart met een toelichting uitgegeven in 1991 (verkrijgbaar in het Nijmeegse Museum). Het West-Europese deel van de kaart is vorig jaar uitgegeven door de Stichting Albert Delahaye en omvat: het betreffende gedeelte van de kaart in kleur en een boek met alle West-Europese Romeinse wegen (zoals Delahaye die interpreteert) met een toelichtingenboek. Waarschijnlijk zal na het jaar 2000 de belangstelling voor de Peutingerkaart sterk toenemen, omdat er onlangs een catalogus op de Peutingerkaart is gereed gekomen die op een Engelstalige uitgave ligt te wachten. Dit document, dat een nauwkeurige toelichting geeft op alle namen die op de kaart staan, is opgesteld door een Nederlander die daar 30 jaar aan gewerkt heeft. Tal van Romeinse plaatsen zijn echter bekend uit geschriften van bijvoorbeeld Strabo en Ptolemeus en ook uit opgravingen, terwijl ze toch niet op de kaart staan. Celles bij Dinant is zonder twijfel een voormalige Romeinse plaats, dus inderdaad zeer oud, maar we weten daardoor nog niet of dit het Cale uit de schenkingsbrief van Bertilindis is. De eensgezindheid over Chelles-sur-Marne verbergt echter een groot verschil van mening. Voor Delahaye is namelijk de afstand en de aanwezigheid van Willibrordus in Chelles-sur-Marne geen probleem, integendeel een regelrechte bevestiging van zijn hypothese dat het verhaal van Willibrordus zich voornamelijk in Noord-(West)-Frankrijk heeft afgespeeld. Het localiseren van allerlei schenkingen aan Willibrordus in onze streken acht hij twaalfde-eeuwse uitvindingen. Hier volgt een redenering van Delahaye: "Zuster Bertilindis, kloosterlinge te Chelles-sur-Marne, gaf van haar eigen bezit aan St. Willibrord. Voor

Hoccasaute deelt zij althans uitdrukkelijk mede , dat dit haar moederlijk erfdeel was. Kennelijk was zuster Bertilindis afkomstig uit de streek waar de bezittingen van haar ouders lagen. Nu is het per se niet onmogelijk, dat Bertilindis vanuit Brabant te Chelles-sur-Marne in het klooster trad, en van daar haar goederen aan St. Willibrord schonk. Voor de hand ligt echter , dat zij dichterbij huis in het klooster is getreden, zodat haar goederen niet op een onaanvaardbaar verre afstand van Chelles-sur-Marne gelegen hebben.” Wat een aantal historici opmerkelijk en vreemd vinden, vindt Delahaye Begrijpelijk en voor de hand liggend. Delahaye vindt dus ook dat Hoccasaute niet Baarschot of Hoxent is maar Choques op 5 km van Bethune, Hulislam is niet Hulsel bij Hoge en Lage Mierde of bij Poppel maar is Hulluch bij Lens en Heopordum is niet ons Hapert maar Haubourdin bij Rijssel. Op het einde van dit jaar – vlak voor het verstrijken van het tweede millennium, verschijnt het laatste deel van de publiceerbare teksten van Delahaye die dan een tiental boeken nagelaten heeft over de geschiedenis van de lage landen gedurende het eerste millennium, boeken waar een enorme fascinatie vanuit gaat. En die gelukkig veel discussie oproepen.

Apostel van Nederland

In 1861 verscheen het boek “H. Willibrordus, Apostel der Nederlanden” van de hand van Alberdingk Thijm bekend katholiek letterkundige , gedreven inspirator van de neogothische kerkenbouw . En vader van Lodewijk van Deysel die met Willem Kloos tot de Tachtiger behoorde. Zijn Willibrordus-biografie is een ongelofelijk boeiend boek. Wat een eruditie. Thijm heeft grondig historisch onderzoek gepleegd – hij kent de bronnen-, en hij plaatst Willibrordus kritisch in het bredere kader van de ontwikkelingen gedurende de vroege Middeleeuwen (600- 800). Het meest fascinerende is echter het volgende: een ding zal waar moeten zijn, en dat is dat Willibrordus de apostel van de Nederlanden is met als bisschopszetel Utrecht. Er is een zeer kritische geest aan het woord die toch zijn wens de vader van zijn gedachten laat zijn. De katholiek wint het op dat punt van de wetenschapper. Aan het werk van de eerste biografen van Willibrordus twijfelt Thijm in hoge mate: Beda en Alcuinus (die aan het hof van Karel de Grote werkte) konden zich geen eigen standpunten permitteren en spraken de taal van hun broodheren. Hebben we vandaag de dag hebben meer dan de schijn van het tegendeel? Je moet er ook de andere bronnen bijhalen om verder te komen, zegt Thijm: kronieken, oorkonden, akten , diploma's die uit de zevende en achtste eeuw stammen. Beter gezegd: afschriften van eeuwen later die op die periode slaan. Thijm betoogt omstandig dat in de eerste tijden van het Christendom de “Fladrenses” en de Friezen en de Saksen eenzelfde volk voorstellen: “ Gelijk de Vlamingen Friezen zijn, zoo waren ook die Friezen uit Vlaanderen voor een gedeelte Saxers” en hij verwijst naar bronnen die de Noord-Westkust van Gallie de ”Litus Saxonicum” noemen. Ook laat hij zien dat namen van rivieren als Maas, Rijn en Schelde verward worden en dat de Schelde een geheel andere loop gehad moet hebben. Maar deze waarnemingen brengen bij Thijm de overlevering van Willibrordus die vanuit Utrecht in het huidige Friesland en Denemarken missioneerde niet aan het wankelen. Thijm vertelt ook veel over Willibrordus' collega's: Lambertus, Wulfram en Bonifatius. Hij is ervan overtuigd dat Lambertus en Willibrordus vooral in Taxandia, dus ook in de Kempen, samengewerkt hebben. Tevens is het ook hem opgevallen dat in de missionering onder de Friezen in dezelfde periode Wulfram en Willibrordus actief zijn. Van Wulfram staat het wel vast dat hij bisschop was van Sens. Je kunt bij deze teksten twee dingen doen: of je denkt Wulfram en Willibrordus vanuit Utrecht in het huidige Friesland of je denkt Willibrordus meer richting Noord- (West)- Frankrijk; Thijm doet het eerste en hij acht het optreden van

Wulfram “eene vernedering voor Willibrord”. Hij komt echt voor Willibrordus op. Thijm kon aanvallen maar ook verdedigen.

Willibrordus wordt in de bronnen “aartsbisschop” der Friezen genoemd, maar waar zaten die toen? Dat is de vraag. En Thijm gaat ervan uit dat Wiltaburg (= Utrecht?) rond 700 N.C. de eerste en voornaamste Frankische plaats in Friesland was. Maar wat was toen het land van de Friezen? De monnik- historicus Beda die veel gezag heeft, zegt: “Wiltaburg dat in de Gallische taal Trajectum wordt genoemd”. Maar het valt toch niet mee om de Vilten of Wilten in Midden-Nederland te plaatsen. Over diverse plaatsnamen maakt Thijm trouwens interessante opmerkingen. Hij meent nog dat Willibrordus goederen geschonken kreeg in Thuringen, maar Thuringen is mogelijk een verwarring met Tongeren en waarschijnlijk met Doornik. De Friezen zaten in tal van handelsplaatsen : bijvoorbeeld in het emporium (= stapelplaats) Dorestade, de zeehaven Quentowich (Contwig, later Wijk) en de haven van Sclusa (Sluis). Elke plaatsnaam is een discussie en een dik boek apart.

Ook over Taxandria en over de Kempen in Willibrordus’ tijd wijdt Thijm uit: in dit gebied stonden veel “waterschaften” (waterwerken) die het verval van de riviertjes gebruikten om machines aan te drijven. En de houtskool uit de Ardennen (het “Kolen-woud”) diende in deze streken onder meer voor de ijzer-werkplaatsen .

De gronden in dit gebied bevatten veel ijzer. Thijm verwijst naar het volgende: “ Te Beerlingen en Diest zijn kerken gebouwd uit zoogenaamde ijzerstenen, waarvan in het eerstgenoemde oord nog geheele mijnen worden gevonden”. Gaat u maar op de markt in Diest op een terras zitten en u ziet de enorme ijzerstenen muren van de Sulpitiuskerk aldaar. De grote vraag is hier in welke perioden het ijzer ter plaatse gewonnen werd.

In onze tijd zijn er historici die het zogenaamde testament van Willibrordus een authentieke bron noemen. Thijm (1861) denkt daar anders over . Hij had al beweerd dat de echtheid niet bewezen kon worden en dat de echtheid in twijfel getrokken kon worden, maar op de laatste bladzijde van zijn boek weet hij het zeker: het is een vervalsing, of wat voorzichtiger gezegd: “wij nemen ()de onechtheid des stuks () als waarschijnlijk aan”.

Willibrordus over de grens

"Willibrordus is onuitputtelijk interessant". Dat waren mijn woorden in het artikel over de veronderstelling dat Maastricht de bisschopszetel van Willibrordus geweest zou zijn, en niet Utrecht. Om deze woorden waar te maken zullen we bij tijd en wijle onze regio met zijn zeven Willibrorduskerken verlaten. Vandaag vlak bij huis, maar wel de grens over: Belgisch Limburg. De relatie tussen dat gebied en Willibrordus is onderzocht door een historicus die van mening is dat Utrecht- Maastricht-Echternach rond 700 belangrijke Willibrordusplaatsen zijn geweest. Dat komt zo dadelijk aan de orde, maar nu eerst bij Achel de grens over op zoek naar Willibrordus. Op de Achelse Kluis krijg ik het advies dat ik me tot Professor A. Claassen moet wenden. Na enig zoekwerk wordt duidelijk dat hij , na het afbranden van zijn huis in Achel, gehuisvest is bij de zusters Josefinen in Sint Huibregts-Lille, klaarblijkelijk tot zijn zeer grote tevredenheid. En zo kom ik in bezit van twee studies van Claassen over Willibrordus. Even vlug doorbladeren...en ja hoor, dat is precies wat ik zoek. Nu ik toch vlakbij de kerk van Sint Huibregts-Lille ben, kan ik er net zo goed even binnen gaan, in plaats van meteen in het cafe nabij het klooster te gaan zitten lezen. Mijn deugzaamheid wordt beloond. In de kerk zie ik twee historische werelden bij elkaar komen. Er is in de kerk een Hubertuskapel (Huybregt= Hubertus= Hugberik), maar er staan links en recht van het koor twee grote Willibrordusbeelden, de ene met in de linkerhand een

kerkje en de andere met een kerkje in de rechterhand. Ze waren hier, zo luidt de boodschap: Hubertus (uit de Ardennen) en Willibrordus (uit Ierland). Een verrassende ontmoeting. Uit afschriften (circa 1200) van oorkonden weten we dat een aantal plaatsnamen uit die oorkonden toegepast worden op plaatsen in onze provincie. Ik noem ze op: Alpheim (Alphen), Baclaos (Bakel), Birni (Bern), Datmunda (Gemonde), Tadia (Teede), Diosne of Dissena (Diessen), Durninum (Deurne), Eresloch of Henesloth (Eersel), Fleodredum (Vlierden), Haeslaos of Husloth (Aalst, later: 't Hasselt-Overpelt), Heoprodum (Hapert), Hoccascaute (Baarschot , later: Hoxent-Eksel), Hulislaum (Hulsel), Hezia(Heeze, later: De Hees bij Eersel), Levetlaus (Luissel, later: 't Linde-Overpelt), Meginum (Megen), Replo(Reppel of Poppel), Rumelacha(Ruimel) en Waderlo of Waedritlaeum (Waalre). Ook in Belgisch Limburg zijn er dus enkele plaatsen die met deze oorkonden in verband gebracht worden, namelijk: 't Hasselt-Overpelt (Haeslaos) , Hoxent-Eksel (Hoccascaute), Reppel (Replo of Reple) en 't Linde-Overpelt (Levetlaus). De Willibrordus-historie of -legende is verder tastbaar in de plaatsen Ellikom, Muisven-Gruitrode, Herent-Neerpelt, Heusden, Kessenich, Meldert en Neeroeteren. In het zogenaamde Testament van Wilibrordus staat verder nog de naam "Mulnaim dat Araride wordt genoemd" , en deze naam wordt in verband gebracht met Eisdan-Mulheim. Uit deze opsomming alleen al kunt u opmaken dat het vaststellen van historische plaatsen een ingewikkelde zaak is waar de nodige twijfels mee gepaard gaan. Wat er ook van zij, de herinnering aan Wilibrordus is er op al deze plaatsen wel, en dus is er minstens een geschiedenis van de verering en devotie in verband met Willibrord. In Belgisch Limburg is op een aantal van de genoemde plaatsen archeologisch onderzoek verricht en dat levert nogal eens op dat er op die plaatsen zeer vroeg kapelletjes hebben gestaan. Eerst van zwerfkeien en hout en vlechtwerk, later van bakstenen. De oudste kapelletjes, d.w.z. bepaalde gevonden overblijfselen ervan dateren - volgens Claassen- misschien van voor het jaar 1000. Soms worden er in de nabijheid van een kapelletje vermoedelijk Merovingische graven gevonden , maar daaruit kan men niet concluderen dat een voorganger van een kapelletje reeds uit die periode zou dagtekenen. Professor Claassen heeft een interessante visie op de reisroute van Willibrordus tussen Echternach en Utrecht. Ik citeer: "De werkzaamheid van Willibrord in de Dommelvallei is, als we de kaart van Oost-Frankenland bekijken, trouwens nogal vanzelfsprekend. De twee grote werkgebieden van Willibrord waren Echternach en Utrecht, het gebied van de Friezen. Op de verbindingsweg lag Susteren, bij het huidige Maaseik. Het was nu aangeduid, dat het heen en weer reizen vanuit Echternach tot Maastricht verliep langs de Romeinse heirbanen. Hier kon men de Maas afvaren of een oude Romeinse heirbaan gebruiken tot Susteren of Maaseik. Langs een kort landtraject, door de heide via Reppel, bereikte men de Dommel die dan afgevoerd werd in de richting van Teisterbant, Dorestad ...".

----- Luitgaarde van Tongeren

Op weg naar Sint Huybregts-Lille, waar Willibrordus en Hubertus bij elkaar aanwezig zijn, schiet mij te binnen - op het moment dat ik de Achelse Kluis voorbijrijd - dat ik nog een zaak te klaren heb. Ik passeer namelijk het Ludgardis-bruggetje en denk aan Amandus, de bibliothecaris van de kluis die onlangs op 95-jarige leeftijd overleden is. Ja, gesprekken en contacten met hem, die sneden wel hout. In zijn drie gedichtenbundels "Gedichten van een oude monnik" (1989, 1991 en 1994) komen we Luitgaarde tegen als patrones van Vlaanderen, als bruidegom van Christus en als mystica. Wat dat laatste betreft citeer ik de eerste strofe van het gedicht "Aan Sint Lutgart":

"Ach, heilige der Dietse toppen
met Hadewijch en Beatrijs
en Ruusbroec in uw lichtend spoor,
gij brengt mij, arme, van de wijs."

Met Beatrijs is de schrijfster Beatrijs van Nazareth bedoeld.

Uit het boekje "Sinte Lutgart, Patrones van Vlaanderen" (1996) van Robert Houthaeye maak ik op dat Amandus secretaris was van het Gilde van Sint-Lutgart, waarvan tal van prelaten lid zijn geweest, onder meer kardinaal Van Roey. In vrijwel alle "Heiligen-boeken" staat wel een passage over Lutgardis die leefde van 1182 tot 1246. Ook in de beroemde achtdelige "Lexicon der Christlichen Ikonographie" (ongeveer 5000 bladzijden), die ik op advies van C. van Gerwen van het Museum Van Gerwen-Lemmens aangeschaft heb. Deze lexicon geeft van alle Heiligen een korte levensbeschrijving, meldt de bronnen en beschrijft zorgvuldig hoe elke Heilige afgebeeld is. "Luitgard von Tongern" staat er ook in. De mooiste tekst over Lutgardis staat in het boek "Heiligenlevens in Nederland en Vlaanderen". Ludo Jongen vertelt daarin stijlvol de Lutgardis-vita (= biografie) zoals die opgesteld is door de beroemde Dominicaan Thomas van Cantimpre. Deze dominicaan studeerde in Keulen bij de beroemde Albertus Magnus (= Albertus de Grote) en was een studiegenoot van Thomas van Aquino, voor wie de belangstelling de laatste tijd weer toeneemt. Luitgaard werd op twaalfjarige leeftijd opgenomen in het Benedictinessen-klooster Sint Catharina in Sint-Truiden. Van Cantimpre verhaalt hoe haar grote belangstelling voor jongens en mannen overging naar liefde voor Christus, de hemelse bruidegom. Toen ze 24 jaar was, werd ze tegen haar zin tot priorin gekozen en na enige jaren van tobben en twijfelen stapte ze over naar de orde van de Cistercierinnen, eerst in de buurt van Nijvel en later in Couture-Saint-Germain. Ook daar kwam er aandrang om een leidinggevende functie op zich te nemen (abdis). Van de regen in de drup dus. Deze keer was het probleem nog groter, want nu moest ze ook nog Frans leren. Maar op voorspraak van Maria kreeg ze de garantie dat ze die taal nooit zou leren noch een woord Frans zou spreken. Ze werd geen abdis en ze kon zich geheel en al toewijden op vasten en gebed en op hulp aan mensen in nood. Dat langdurige vasten diende onder meer om de ketters in de Pyreneeën (de Katharen) te bestrijden. Tijdens het pontificaat (1198-1216) van Innocentius 111 werd op bloederige wijze met deze mensen afgerekend. Elf jaar voor haar dood werd Lutgardis blind en daarvoor in de plaats kwam het geconcentreerde naar binnen kijken (innerlijke zien), een mystieke fase in haar leven. Ze overleed in 1246, de tweede zaterdag na Pinksteren (toen 16 juni, nu haar naamdag). In de negentiende eeuw is Lutgardis vanwege deze wonderlijke situatie met de Franse taal door het Vaticaan uitgeroepen tot patrones van Vlaanderen. Door een toeval ontdekte ik dat er enkele jaren geleden een prachtige nieuwe vertaling uitgekomen is van de Latijnse tekst van de Vita Lutgardis van Thomas van Cantimpre. Uitgegeven door de beroemde Bibliotheek van de faculteit Godgeleerdheid in Leuven. Naar de Lutgardis-verering en de wijze waarop Lutgardis is afgebeeld, is daar momenteel een groot project gaande. Ik heb naar beste vermogen het Leven van Lutgart neergeschreven, meldt Thomas van Cantimpre in de proloog. Hij benadrukt dat hij een waarheidsgetrouwe beschrijving zal geven, maar hij heeft natuurlijk veel van horen vertellen. Wat een juweel van een tekst. Merkwaardig is de sterke intellectuele kracht die de schrijver uitstraalt in samenhang met het grote geloof in wonderen. Een voorbeeld: de woorden van Paulus "Groet elkaar met de heilige kus" is bedoeld voor mannen onderling en vrouwen onder elkaar, en dus is het een begrijpelijk wonder dat Jezus zijn hand stak tussen Lutgardis en de abt van de Benedictijnen van Sint-Truiden die haar wou zoenen toen hij van het concilie van Lateranen was teruggekeerd. "Mogen het ambt en de Orde een aanbeveling zijn voor dit boek", zegt Thomas van Cantimpre, "mijn naam zou het doen geringschatten". Hier sta ik toch even bij stil. Altijd dat te koop lopen met je naam tegenwoordig. Spoedig neem ik een krachtig besluit. Zie maar wie dit artikel schreef.

Willibrordus: Utrecht of Maastricht?

De Willibrorduskerken van Casteren en Eersel kwamen in deze reeks al aan de orde. Naar beide plaatsen keren we over enige tijd terug, want er zijn nog allerlei interessante zaken te melden. In deze artikelenserie slaat de klok de komende periode vooral Willibrordus... en naar hem genoemde kerken. We bekijken situaties in onze regio, maar ook daarbuiten. In geschiedkundig opzicht is Willibrordus onuitputtelijk interessant. Hoe meer je over hem leest, des te spannender wordt zijn historie. Willibrordus leefde rond het jaar 700 en er is m.i. geen boeiender persoon om de geschiedenis van het eerste millennium van de Nederlanden in beeld te brengen. De geschiedenis van de Willibrordusdevotie speelt zich in het tweede millennium af, in onze regio vanaf ongeveer 1300. Elk

jaar verschijnen er nog steeds nieuwe publicaties over Willibrordus, de laatste 10 jaar zelfs heel veel. Voral de vraag naar de plaats waar zijn bisdom lag ("Trajectum" zeggen de teksten) blijft actueel. De nieuwste loot aan deze zware stam is een zojuist verschenen boek "Traiectum: Utrecht of Maastricht" een prachtig verzorgd boek van L.P. Pirson en J.P. Kreijns. De auteurs brengen in deze studie naar voren dat het bisdom Utrecht pas rond 950 N.C. is ontstaan (met als eerste bisschop: Balderik) en dat Willibrordus' bisdom dus niet in Utrecht gevestigd was. Dat Utrecht niet het Trajectum van Willibrordus geweest is, wordt tegenwoordig steeds meer geaccepteerd. Om twee redenen. De eerste reden is dat inmiddels wel voldoende aangetoond is dat laag-Nederland (tot 5 meter boven N.A.P.) in de periode van 250 tot 900 N.C. niet of zeer moeilijk bewoonbaar was. De oorzaak daarvan waren de hoge waterstanden van de zee, de zogenaamde Duinkercentransgressies die vooral in de periode 250-400, 500-600 en 800-900 zeer intensief waren. Laag-Nederland is vooral vanaf de tiende eeuw gekoloniseerd. Toen ontstond de nederzetting "Uit-rek" (Uitdrecht) bij en op de boven de zeekelei uitstekende Romeinse ruïnes. De tweede reden is dat na vele jaren archeologisch onderzoek op dit moment vaststaat dat de oudste bouwwerken van Utrecht pas uit de tiende eeuw dateren. Hiermee hangt ook samen dat het "oude Dorestadum", dat aan het Trajectum van Willibrordus gekoppeld is, niet teruggevonden werd bij de omvangrijke opgravingen in en bij Wijk bij Duurstede. Met andere woorden: Utrecht mag men "Trajectum" noemen vanaf de tiende eeuw, maar niet eerder.

Waar lag dan Willibrordus' bisdom of stond zijn zetel?

Waar moeten we circa 700 N.C. zoeken? Pirson en Kreijns wijzen

Maastricht aan. Op grond van wat? Op de eerste plaats via een nieuw onderzoek naar de teksten i.v.m. Willibrordus. Allerlei teksten, bijvoorbeeld van de abdijs van Fontenelle en van de monnik Beda, over Traiectum passen ook uitstekend bij Maastricht. Maar bovendien is er het inderdaad opmerkelijk feit dat in het jaar 690 Lambertus uit Maastricht naar Luik vertrekt en dat in dat jaar Willibrordus vanuit Engeland in Francia aankomt.

En bovenal is er het onloochenbare feit dat Maastricht wel veel archeologische vondsten uit het eerste millennium heeft.

Dat de in de elfde eeuw gebouwde Servatius basiliek en de Onze Lieve Vrouwe basiliek, de oudste kerk van ons land, oudere voorlopers hebben gehad, lijkt aannemelijk. De komende jaren zal geleidelijk aan nog meer duidelijk worden over de bewoningsgeschiedenis van Maastricht vanaf de Romeinse tijd.

Bij dit alles mogen we ook in overweging nemen dat van Willibrordus steeds is aangenomen dat hij niet alleen abt was van een klooster in Echternach (Luxemburg), maar ook van een klooster in Susteren. Op deze zaken komen we ook nog terug.

Willibrordus was na Lambertus bisschop van Maastricht. Een sterk en grondig gedocumenteerd verhaal van Pirson en Kreijns.

Maar ook het ware? Toch komt er twijfel. Lag Dorestad dan dicht bij Maastricht? Wat vreemd dat Lambertus in 690 van een stad of residentie (Maastricht) naar een dorpje (Luik) verhuist. Hoe kon Maastricht vergeten dat tussen 700 en 950 het Friese bisdom zijn zetel in die stad had?

Voorlopige conclusie: Utrecht was waarschijnlijk niet het Traiectum van Willibrordus en Maastricht is een boeiende en

belangwekkende hypothese. Daar houden we het even op.

Trajectum in Frankrijk

Het bisdom van Willibrordus (circa 700 N.C.) had zijn zetel in een plaats "Traiectum". Dat zeggen diverse bronnen. Zonder uitzondering gaat het om afschriften van eeuwen later. De traditie past de naam toe op Utrecht, zij het met nogal wat twijfels en slagen om de arm. Alberdink Thijm noemde Willibrordus in zijn Willibrordusbiografie (1861) nog vol overtuiging: Apostel van Nederland. In 1939 publiceerde de historicus P.C. Boeren het levensverhaal van Willibrordus onder de titel: Apostel van Noord-Brabant. In beide biografieën werd gewezen op de "Limburgse relaties" van Willibrordus, zoals de samenwerking met bisschop Lambertus (rond 700 N.C.), maar zijn bisschopszetel werd niet gekoppeld aan Maastricht. In 1998 is dat wel gebeurd in een publicatie van de Maastrichtenaren J. Kreijns en L. Pirson. In verband met het "Traiectum" van Willibrordus is er nog een andere mogelijkheid die onder ogen gezien moet worden; deze komt voort uit een theorie van de archivaris Albert Delahaye. De hoofdzaken daarvan worden hier nu op een rijtje gezet.

Delahaye heeft zich afgevraagd waar in de Romeinse tijd de plaats Trajectum gelegen heeft. De enige klassieke tekst die de plaats Trajectum noemt is het Itinerarium Antonini (derde eeuw N.C.?), een soort reisgids, het reisboek van Antoninus. Deze plaatsnamengids wordt vaak bestudeerd in samenhang met de zogenaamde Peutingerkaart, dat wil zeggen een soort wegenkaart uit de vierde eeuw N.C.. Beide documenten zijn uiteraard ook weer overgeleverd in afschriften van vele eeuwen later.

In tegenstelling tot veel historici legt Delahaye de noordgrens van het Romeinse rijk niet langs de Nederlandse Rijn (waar de Romeinen wel een vooruitgeschoven "verdedigings"-linie hadden tot circa 250 N.C.), maar langs of nabij de grens van het Romaanse en Germaanse taalgebied. Deze grens is in de loop van de eeuwen steeds in beweging geweest en gedurende het tweede millennium steeds meer naar het Noorden opgeschoven, de laatste eeuwen doelbewust via de taalpolitiek van Frankrijk. Tot aan de rivier de Somme heeft het Germaanse (Dietse, Vlaamse of Nederlandse) taalgebied gereikt. Als u Noord-West-Frankrijk met enige aandacht doorkruist, dan komt u onze taal en cultuur op tal van plaatsen tegen. Een indrukwekkend en meteen ook overtuigend voorbeeld is Arras, een Nederlandse stad in Frankrijk, voorheen Atrecht (Kwaad-drecht) geheten. Als u in deze stad de Sint Vaast-abdij bezoekt, dan zult u daar een schitterende schrijn aantreffen met relieken van..... Willibrordus.

Delahaye is op grond van de studie van klassieke schrijvers en vooral van het Itinerarium en de Peutingerkaart, tot de conclusie gekomen dat het Romeinse Trajectum onmogelijk

Utrecht kan zijn, maar dat het op een bepaald wegenknooppunt in Noord-West-Frankrijk lag, en hij komt uit op de mogelijkheid van Tournehem, gelegen tussen Atrecht en Sint Omaars. Het is boven alle twijfel verheven dat Noord-West-Frankrijk in de Romeinse tijd een uitzonderlijke belangrijk gebied was. Dat vindt voornamelijk zijn oorzaak in het feit dat de grote Romeinse wegen (vanaf Straatsburg, Trier en Keulen) alle naar het noord van Calais (= Kales) liepen, vooral naar de plaats Boulogne(= Boonen) waar de koninklijke weg vanuit Milaan eindigde. Als u een indruk wilt krijgen van het belang van het Romeinse rijk in Noord-West-Frankrijk dan kunt u het beste via Brussel en Bergen (Mons) naar Bavay rijden waar u dan de opgegraven ruïnes van de Romeinse bouwwerken kunt bewonderen. In Bavay kwamen zeven wegen samen. Deze wegen liggen vaak onder nu nog bestaande wegen. Voor zover dat niet het geval is zijn ze tegenwoordig vaak op te sporen met nieuwe fotografische technieken vanuit vliegtuigen en satellieten.

Delahaye ging als volgt te werk: hij accepteerde plaatsen waarvan onomstreden was dat ze in de tijd van de Romeinen de betreffende naam droegen en vervolgens ging hij uit van de afstanden in mijlen die in het Itinerarium en op de Peutingerkaart stonden. Aldus werkende kwam hij tot de conclusie dat de Noordelijke route uit die documenten als volgt liep: Straatsburg - Trier - Bavay - Boulogne. En op en nabij deze route lag volgens hem: Trajectum. De visie van Delahaye is door hem uitvoerig onderbouwd, is beslist fascinerend, maar vindt weinig erkenning.

Noord-West-Frankrijk was in de Romeinse tijd verkeerstechnisch en economisch een zeer belangrijk gebied, ongetwijfeld vanwege de het scheepvaartverkeer via kortste oversteek naar Engeland. Waarom zouden Angelsaksische missionarissen - zoals Willibrordus- niet juist daar naar het vasteland overgestoken zijn, kan men zich afvragen. Dat Noord-West-Frankrijk lange tijd onvoldoende in beeld is geweest, komt volgens Albert Delahaye door het feit dat de traditionele geschiedkunde niet of onvoldoende heeft onderkend dat de Romeinen in hun teksten over Gallia, Germania en Britannica meer westelijk georiënteerd waren als ze het over het Noorden hadden. Deze constatering is zelfs nu nog aannemelijk te maken. De Noordzee (op oude kaarten "Mare Germanicum" genoemd) en de vroegere Zuiderzee hadden ook Westzee en Oosterzee kunnen heten, maar kijkt u ook eens naar de ligging van de Wester- en Oosterschelde (beter is: Noorder- en Zuiderschelde), en zo zijn er nog diverse toponymische aanwijzingen (zoals Oostergo en Westergo en Noordkerke en Zuidkerke). Ook erg interessant is het feit dat zeer oude landkaarten niet "Noord=boven" geprojecteerd zijn maar "Oost= Boven". Deze zaken geven in elk geval te denken.

Delahaye is onder meer door deze bevinding ook de teksten met betrekking tot de Rijn (Renus) anders gaan interpreteren. Hij komt tot de stellingname dat in de klassieke teksten (bijvoorbeeld van Ceasar, Virgilius, Strabo, Tacitus en Ptolemeus) met de Renus steeds de rivier de Schelde bedoeld lijkt te zijn. De visie dat met Renus in een groot deel van het eerste millennium (ook) Schelde is bedoeld, roept veel twijfel en ongeloof op. Schelde is toch "Scaldis", en zo'n naam staat er toch ook op de Peutingerkaart om maar iets te noemen. Gaat men de betreffende teksten met "geografische" ogen zorgvuldig lezen, dan ontstaat er toch een verward beeld: nu eens denkt men wel degelijk aan "Altvater Rhein", dan weer aan Noord-West-Frankrijk en Vlaanderen tot aan de Schelde-mondingen.

Wellicht is het goed om te benadrukken dat in de traditionele visie op de Peutingerkaart ook heel wat onzekerheden en ongerijmdheden zitten. Ik citeer hier P. Stuart in de alomtegenwoordige Nederlandse uitgave van de Peutingerkaart: "Er worden meer vragen opgeroepen dan antwoorden gegeven". De Nijmeegse hoogleraar J.E. Bogaers heeft op diverse plaatsen aangegeven dat met Rijn in elk geval ook Waal bedoeld moet zijn en dat het eiland der Bataven onmogelijk met de Betuwe vereenzelvigd kan worden. Verder wijs ik nog op enige merkwaardigheden in verband met deze kwestie. Veel historici houden staande dat Antwerpen in de pagus Rheni (= Rijn) lag en de Duitse stad Rheine ligt aan de Eems. Zo zijn er allerlei andere bijzonderheden te noemen. De conclusie kan op dit moment luiden dat Delahaye gekomen is met een kritische algemene diagnose ("Mensen, de zaken kloppen niet"), maar het is wel de vraag of zijn "oplossingen". Het is mogelijk dat de in de teksten genoemde "Ostia Rheni" (= mondingen van de Rijn) ook samenvallen met de uitmondingen van de Schelde. Zo gek is dat niet. Wie goed op tal van kaarten kijkt (van de alleroudste tot de huidige satelliet-fotografische), ziet dat het Rijnwater in feite voor een groot deel in deze delta terecht kwam en komt. Er is in feite een grote Rijn-Maas-Schelde-delta waarvan de geschiedschrijving nog vele vragen oproept. In de geografische wetenschappen is er in de loop van deze eeuw velerlei theorie opgesteld over transgressies (de zee overstroomt het land) en regressies (land valt droog). Juist over de oorzaken daarvan is er al 50 jaar een zeer boeiende discussie gaande. De overstromingen van de nog onbedijkte lage landen hadden gedurende het eerste millennium te maken met een zekere stijging van het zeeniveau; men lijkt het er wel over eens dat de zeespiegel de laatste 8000 jaar stijgt en dat die stijging "momenteel" van eeuw tot eeuw steeds geringer aan het worden is. Tenminste: als er zich geen "onvoorziene" omstandigheden voor gaan doen, zoals milieuvervuiling met grote gevolgen. Maar naast die stijging van het zeewater is ook van belang (en misschien van groter belang) de invloed van stormvloed en wind, neerslag op het vaste land, verdroging, inklinking en verbranding van veenmassa's). Ook de komende eeuw(en) kan de daling van ons land een groter probleem zijn dan het stijgen van de zeespiegel.

De Romeinse tijd valt in de eerste eeuw N.C. nog in een regressiefase : hoe hebben de Romeinen het Rijn-Maas-Schelde-complex in die periode van veel nieuw land gezien?

In elk geval heel anders dan in de loop van derde eeuw N.C. en later toen transgressies (hoge waterstanden) een totaal ander beeld boden, zeker in een gebied dat nog onbedijkt was. De mondingen van het Rijn-Maas-Schelde-complex kwamen toen mogelijk boven een deel van het huidige Noord-Brabant in een overstromingsgebied uit. En juist deze situatie is mogelijk aan de orde als het Itinerarium en de Tabula Peutingeriana van toepassing zijn. Het is dan niet een onredelijke hypothese om ervan uit te gaan dat deze documenten geen informatie geven over de lage Nederlanden. Maar de kernvraag is natuurlijk of laag-Nederland in de periode van 300 tot 900 N.C. voor een groot deel vaak onbewoonbaar was. Als dat zo is of blijkt te zijn dan is Utrecht als bisschopszetel van Willibrordus (658 - 739) twijfelachtig. En moeten we de deur niet dichtgooien ten aanzien van andere mogelijkheden: Maastricht en (nabij) Atracht.

Enige weken geleden is er onder leiding van Prof. Dr. W. van Es een nieuw boek verschenen over Dorestad/Wijk bij Duurstede en in dat boek staat achterin een "Overzicht van de voor de tekst relevante vorsten, graven en bisschoppen". De eerste bisschop van Utrecht die genoemd wordt is Hunger (854-866) die opgevolgd wordt door Balderik (918-975). U ziet dat Willibrordus en zijn opvolgers ontbreken en dat Balderik het wel erg lang uitgehouden heeft. Albert Delahaye heeft betoogd dat Balderik de eerste bisschop van Utrecht geweest zou kunnen zijn en dat de Franse plaats Tournehem (nabij Atracht/Arras) mogelijk Willibrord's Trajectum is geweest. Delahaye kwam tot die bevinding op grond van zijn uitleg van geschriften van de Romeinen. Is zijn visie onzinnig of zijn er aanwijzingen die verdere aandacht waard zijn?

Uit de twaalfde eeuw is een afschrift bewaard gebleven van een bijzondere verzameling van oorkonden in verband met Willibrordus: het zogenaamde Cartularium van Radboud. Daarin worden goederen genoemd die circa 870 N.C. toebehoorden aan het bisdom Trajectum. In die lijst staan 205 plaatsnamen. Voor wie die plaatsnamen bekijkt, dringt zich het beeld op dat slechts een klein deel van deze namen gekoppeld kan worden aan hedendaagse plaatsnamen in ons land. Had bisschop Radboud het eigenlijk wel over Midden-Nederland toen hij de lijst aanlegde of liet leggen? Delahaye is deze plaatsnamen in Noord-West-Frankrijk gaan zoeken, uiteraard in de regio Tournehem. Wie de duidingen van deze toponiemen in de omstreken van Tournehem bekijkt, komt alles bijeen onder de indruk van het beeld dat Delahaye oproept. In deze regio lag volgens hem ook Dorestad (Audrique),

evenals de abdijen waar Willibrordus abt van was, namelijk : Eperlecques (in plaats van Echternach) en Souastre (in plaats van Susteren).

Deze optie van Delahaye roept allerlei vragen op, onder meer de belangrijke vraag wat dan de verhouding is tussen Trajectum-Tournehem en Utrecht. Want het lijkt erop dat het bisdom Trajectum begon in Noord-West-Frankrijk (700- 900) en daarna voortgezet werd in Utrecht. De centrale hypothese van Delahaye luidt inderdaad dat in het begin van de tiende eeuw na een periode van totale ontredde (transgressies en "Noormannen"-acties) Tournehem als zetel verloren ging, weggleed uit de geschiedenis en dat met bisschop Balderik een nieuw bisdom voortgezet werd in Utrecht. Het bisdom Utrecht zou dan bestaan hebben van circa 950 tot 1267 N.C. en niet van circa 700 tot 1267 N.C.. Bisschop Radboud hoorde nog bij het oude bisdom en hij stelde zijn goederenlijst samen in Tournehem. Vlaamse monniken namen de documentatie van dat bisdom via Gent mee naar de nieuwe abdij van Egmond, en in de twaalfde eeuw kwam deze documentatie (uiteeraard in afschrift) terecht in Utrecht. En daar werd deze documentatie gezien en gebruikt als bewijs van een roemruchte voorgeschiedenis van Utrecht.

Deze benadering is een van de belangrijkste veronderstellingen van Delahaye : de "deplacements historique" (historische verplaatsingen). Natuurgeweld en mensengeweld gecombineerd met politieke strategie veroorzaakten dat Trajectum opnieuw opgestart werd in Utrecht. Niet alleen bisdommen werden zo verschoven maar ook abdijen : de verlaten en verwoeste abdij van Corbey (Fr.) werd opnieuw gesticht in Duitsland onder de naam Corbie. Het is van het klooster Sankt-Gallen zeker en van dan Weissenburg denkbaar dat ze in de negende eeuw vanuit Noord-Frankrijk naar hun latere vestigingsplaats zijn verhuisd. Sankt-Gallen is het verplaatste klooster van Jumieges. De beroemde abdij van Lorsch bezat goederen in de regio Rijsel, Atrecht en Kamerijk. Souastre verscheen opnieuw in Susteren en Eperlecques werd rond 925 voortgezet in Echternach. Wat bisdommen betreft is er in het werk van Delahaye een opmerkelijke kijk op de bisdommen Tongeren, Maastricht en Luik, die in zijn ogen een valse geschiedenis hebben. Wederom op grond van zijn visie op de klassieke geografie (het Itinerarium en de Peutingerkaart) komt Delahaye tot de conclusie dat het in de bronnen genoemde " Tungrensis" niet op Tongeren slaat maar op Aduaga Tungrorum (= Douai in Frankrijk) en dat het daar nabij gelegen Trajectum dus niet Maastricht is maar Trectis (= Trith-Saint-Leger) niet ver van Douai. Dat Trectis of Trajectum is circa 700 N.C. verplaatst naar het gebied van Luik. Kernthema bij Delahaye is dus dat vanuit het (in de Romeinse tijd reeds drukke en vitale) gebied Noord-West-Frankrijk oorspronkelijke stichtingen zijn verplaatst in Noordelijke en Oostelijke richting.

Tongeren en Ambiorix

Tongeren en Maastricht zijn volgens Albert Delahaye geen bisdomzetels geweest, maar deze theorie staat haaks op de traditie en op de visie van L. Pirson en J. Kreyns, die recentelijk immers Maastricht als het Trajectum van Willibrordus aanwezen. Toch is het interessant om met open geest naar de benadering van Delahaye te kijken. In zijn boekwerken wijst Delahaye een overstelpende hoeveelheid identieke geografische namen aan in Frankrijk, Nederland en Duitsland en hij legt daar de volgende hypothese onder: ze zijn ontstaan in Noord-Frankrijk en vervolgens verhuisd naar gebieden in Vlaanderen, Nederland (vooral ook Friesland) en Duitsland. Deze Zuid-Noord-stuwung vanaf de tijd van Karel de Grote wordt bij mijn weten nergens bestreden. Dat ons Friesland het tweede Frisia is geworden (sinds de tiende eeuw) en dat het eerste in Noord-West-Frankrijk en West-Vlaanderen lag, wordt in diverse recente publicaties onder ogen gezien. Willen we echter tot een trefzekerder kennis komen via het onderzoek van geografische namen dan moet m.i. het gehele gebied van de lage landen tussen de Somme in Frankrijk en de Weser in Duitsland geïnventariseerd en geanalyseerd worden. Tongeren is een voorbeeld van Delahaye's denken. Tongeren is, volgens Delahaye, niet het Tungrorum van de Peutingerkaart. Dat is Douai in Noord-West-Frankrijk, een voor ons land opmerkelijke plaats waar we in deze serie ook nog op bezoek gaan. Vandaag even stil staan bij Tongeren. Ontegenzeggelijk een Romeinse stad, geen twijfel mogelijk. Maar of deze stad ook het Romeinse Tungrorum is? Velen menen van wel. De middeleeuwse gotische Onze Lieve Vrouwenbasiliek is vanzelfsprekend een bezoek meer dan waard, zeker na de ingrijpende restauratie van de laatste jaren. Vlakbij de basiliek staat een groot bronzen standbeeld, namelijk van Ambiorix, "de dapperste der Galliërs". Een opvallend monument dat dateert uit 1867. In de tweede helft van de negentiende eeuw zijn er in Frankrijk ongeveer 200 bronzen standbeelden gemaakt van dappere Galliërs, zeker na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 die u in veel musea zo heroïek uitgebeeld ziet. Ambiorix leek overigens sprekend op Vercingetorix die in Saint-Denis stond en die wel omgesmolten werd. En weet u wat bijzonder vreemd is? In de eerste en tweede Wereldoorlog zijn er waarschijnlijk slechts zeven van deze standbeelden omgesmolten, en deze zeven zeker niet allemaal door de Duitsers. Hoe kan dat? Dit feit wekt terecht

verbazing, maar misschien dat Ambiorix ons wat verder kan helpen bij het zoeken naar een mogelijke verklaring. Ambiorix was in de strijd tegen de Romeinen (die onder leiding van Caesar stonden) de leider van de Eburones die in de omgeving van Tongeren gewoond zouden hebben. En dat was een Germaanse stam, volgens de traditie. Deze constatering leidt eigenlijk tot de vraag of er wellicht verwarring is geweest over de vraag of in Gallië woonachtige volkeren mogelijk Germanen geweest zijn. En Germanen waren uiteindelijk de echte bestrijders van de Romeinen, en vooral de overwinnaars. Enige jaren geleden was ik op studietocht in de omgeving van Osnabruck, vooral in de buurt van Kalkriese in het Teutoburgerwoud, namelijk in verband met de archeologische vondsten die daar toen gedaan werden. En toen liep ik per toeval in de buurt van Detmond tegen het enorme Hermann-Denkmal aan dat in 1875 tot stand kwam. Dat stelt Arminius voor die daar in het jaar 9 N.C. de Romeinen verpletterend verslagen zou hebben. Arminius, door de Duitsers "Hermann" genoemd en door de Amerikanen "Herman the German" is de held. En deze Hermann kijkt richting Frankrijk, niet richting Rome. Hermann symboliseert na de Duitse overwinning op de Fransen (1871) ongetwijfeld het vrije Germanië. En dat vrije Germanië werd uiteraard geïdentificeerd met het huidige Duitsland. De nationaal-socialisten hebben deze indoctrinatie nog verder versterkt. Maar kennelijk met een zekere reserve, want men wist natuurlijk heel goed dat Noord-Gallia gedurende het eerste millennium "Germaans" was. Galliërs en Germanen bevochten en verdreven de Romeinen, zo was het wel. Juist in de periode van het nationaal-socialisme verschenen er veel studies in verband met de verbreiding van de Germaanse taal in Frankrijk, waardoor dit onderwerp na de Tweede-Wereldoorlog een taboe-karakter kreeg. Politieke indoctrinatie verduistert steeds weer de mogelijkheid van onbevangen onderzoek naar de werkelijkheid van het verleden. Steeds is er - hoe verborgen ook - het indoctrineren van vooroordelen met politieke bedoelingen. Germanen en Romeinen, Germanen en Galliërs, Duitsers en Fransen: je kunt in tegenstellingen denken en vaak zijn er indoctrinaties aan de orde. Een recent voorbeeld: in het eerste deel (Voorspel) van "Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog" (1969) citeert L. de Jong de Franse auteur Edouard Drumont die in zijn boek "La France Juive" (1886) betoogt dat Frankrijk reeds in Joodse handen is en dat tegenover het parasitaire Joodse ras het voorbeeldige arische ras gesteld moet worden. Drumont was geen Duitser en lang niet de enige Fransman die er zo over dacht.

Willibrordus en Geysteren

Op de devotionalia-markt in Waalre zag ik een boek liggen over Willibrordus. Op de blauwe kaft stond een zwart-wit-foto van een beeld van Willibrord: de heilige zit op een paard en houdt in de rechterhand een kerk. Dit beeld staat in Utrecht. De titel zette ook meteen aan tot nadenken: Willibrord, een heilige diplomaat of een diplomatieke heilige? Die vraag komt in dit artikel aan de orde. Enige weken geleden schreef ik u al dat Willibrordus "onuitputtelijk interessant" is, en hier hebt u er weer een voorbeeld van. En dan de auteur: Laurent Nouwen, stond er op de kaft. Dat is natuurlijk die bekende theoloog Nouwen, dacht ik, van wie er in veel boekhandels allerlei geschriften liggen over religieuze thema's. Maar heette die wel Laurent? En toen moest ik aan een andere Nouwen denken. Een zekere Nouwen van wie ik enige jaren tevoren een boek gelezen had waarin hij zich zeer kritisch opstelde tegenover de inkomstenbelasting. Dat stelsel was volgens Nouwen ziek, maakte zichzelf steeds zeker, en moest vervangen worden door een stelsel dat veel meer gericht zou zijn op het verbruik en de productie. De belasting zit dan in wat je maakt en wat je koopt. Ik was toen onder de indruk van zijn manier van denken. Maar zou deze professor in het fiscaal recht de auteur kunnen zijn van een boek over Willibrordus? De man schreef opvallend goed - herinnerde ik me - en toonde een duidelijke historische kennis van zaken. Ik kocht het boek voor 5 gulden.

Thuis gekomen ging ik meteen op onderzoek uit. De theoloog heette Henri (overleden in 1996) en auteur van onder andere:

Met open Handen, Tekens van Leven, Moeder, De taal van het hart en Met de dood voor ogen. En van de belastingenprofessor vond ik het bewuste boek terug: Prof. Mr. L.J.M. Nouwen, "Achteraf bekeken, Herinneringen en overpeinzingen van een fiscalist". Hij bleek de schrijver van het boek over Willibrord te zijn. Nouwen woont op of nabij het landgoed Geysteren in Noord-Limburg in de buurt van Venray, Wanssum en Meerloo. Mocht u op bedevaart naar Kevelaer gaan, dan komt u er praktisch langs. Geysteren is een van de vele plaatsen die in de overlevering gekoppeld wordt aan Willibrordus. Midden in de bossen van het landgoed vindt u een kapel en een put. Juist deze overlevering heeft Nouwen aangezet om zich te verdiepen in de Heilige en de Diplomaat Willibrordus.

De levensverhalen over Willibrordus melden dat hij opgeleid werd in de kloosters van Ripon (Engeland) en Rathmelsigi (Ierland), en daardoor kreeg hij al vroeg te maken met twee katholieke "werelden": de Romeinse (ook Engeland is voor een groot deel Romeins gebied geweest) en de Ierse.

De Ierse kloosters hadden een harde tucht, bittere armoede en strenge onthouding, veelvuldig nachtelijk gebed en boetedoening tot en met zelfkastijding, en bezit was in de ogen van de Ierse monniken een gruwel. Een belangrijk ideaal was de zogenaamde "peregrinatio": het erop uittrekken om in den vreemde het geloof aan de heidenen te verkondigen, daarbij risico's als de marteldood niet schuwend. Het Romeins of Romaans katholicisme legde zich toe op een politieke realisering van een machtige wereldkerk. Middelen daartoe waren een sterke hiërarchie, een strakke organisatie, imponeren met overdaad en rijkdom, veel aandacht voor bouwkundige en kunstzinnige zaken, en in de kloosters werden veel soepeler regels gehanteerd (van Benedictus). De kern van het verschil van opvatting tussen "Romeinen" en "Ieren" heeft ongetwijfeld te maken met de ruimte die de plaatselijke kerken kunnen hebben. Men kan immers het mondiale en universele laten overwegen (Romeins) of het landelijke en regionale (Iers). Het betreft standpunten die in onze tijd nog lang niet aan belang ingeboet hebben. Het verschil van opvatting komt vaak naar voren via geschilpunten die op zichzelf eigenlijk niet zo imponerend zijn. In Willibrordus' tijd ging het vooral om de datering van Pasen, de rituelen van de doop en de mis, alsmede de vorm van de kruinschering.

Willibrordus schijnt nooit op polariserende wijze partij te hebben gekozen ten aanzien van deze conflicten. Hij dacht klaarblijkelijk van nature aan twee zijdes van een medaille.

Van de Ieren bewonderde hij de relativering van het aardse en vergankelijke maar vreesde de daarmee gepaard gaande verwaarlozing van het tijdelijk welzijn, nodig voor verdere uitgroei van de Kerk. Van de Romeinen prees hij het streven naar eenheid en algemeenheid maar toonde zich huiverig voor zucht naar aardse macht en grootheid. De vraag "een heilig diplomaat of een diplomatieke heilige" blijkt eigenlijk makkelijk te beantwoorden. Het antwoord is: Willibrord was beide tegelijk, zowel het een als het ander. Met dat woordje "of" zou hij altijd uiterst voorzichtig geweest zijn, dat weet ik zeker.

- Aanrader: Th. Cahill, Dankzij de Ieren, Hoe een klein volk de beschaving redde, Een vergeten geschiedenis : van de val van Rome tot Karel de Grote, Amsterdam 1998

Kalender van Willibrordus

In tal van historische studies, vooral ook in heemkundige publicaties over het verleden van De Kempen, wordt verteld dat er een oorspronkelijk document van Willibrordus bestaat, namelijk zijn kalender, en dat daar eigenhandige aantekeningen van hem in te vinden zijn. De codex waar het hier om gaat is in het bezit van de Nationale Bibliotheek in Parijs en hij was in 1996 in Utrecht te zien op de tentoonstelling "Willibrordus en het begin van Nederland". Dat was een prachtige tentoonstelling, maar ook wel een merkwaardige, want uit Utrecht en omgeving was er m.b.t. de tijd van Willibrordus vrijwel niets te zien. In die kalender staat in het Latijn een beroemde aantekening over Willibrordus en velen beweerden dus "van" Willibrordus. Zelfs in de catalogus bij de genoemde tentoonstelling wordt dat laatste nog naar voren gebracht. Ik citeer deze passage in een vertaling van prof. Dr. M. Mostert (Utrecht): " In de naam des Heren. Clemens Willibrord kwam in het **zes honderdnegentigste** jaar na de vleeswording van Christus over zee in **Francia**, en in de naam van God is hij in het zeshonderd vijfennegentigste jaar na de vleeswording van de Heer, hoewel hij **onwaardig** was, te Rome als bisschop aangesteld door de apostolische man, heer Sergius de Paus. En nu beleeft hij, in Gods naam, het **zevenhonderd achtentwintigste** jaar vanaf de vleeswording van onze heer Jezus Christus, in de naam van God, gelukkig." Deze tekst zou Willibrordus zelf geschreven hebben.

Deze kalender is een lijst van dagen volgens de Romeinse jaarindeling, met vermelding van de feesten van de verschillende heiligen. Angelsaksische missionarissen worden vermeld, Frankische Heiligen (afkomstig uit de driehoek 1. Noord-west-frankrijk, 2. Trier en 3. Tongeren-Maastricht-Luik) en Heiligen van de Gallische kerk. Er zijn enige aanwijzingen dat de kalender in Noord-West-Frankrijk ingevuld en gehanteerd is, omdat er een opvallende aandacht is voor Sint Bertinus (Sint Omaars) en Sint Winnok (Sint Winnoksbergen). Ook is in de kalender later toegevoegd dat er op 10 november van een bepaald jaar een overbrenging van het lichaam van Willibrordus naar een andere plaats (Echternach?) heeft plaats gevonden. Ook staan er Paastabellen in, d.w.z. dat voor de jaren 684 tot 759 aangegeven wordt op welke dag Pasen valt. Het is best mogelijk dat Willibrordus deze of een dergelijke kalender heeft gebruikt, maar heeft hij er ook eigenhandig in geschreven?

Traditioneel werden er altijd twee argumenten aangehaald om te betogen dat Willibrordus de hiervoor geciteerde tekst zelf genoteerd zou hebben. De beroemde kenner van oud schrift E.A. Lowe beweerde dat het om het originele handschrift van Willibrordus ging en deze mening werd sindsdien ook in ons land steeds naverteld. En verder werd uit het gebruik van het woord "onwaardig" geconcludeerd dat

Willibrordus de tekst zelf geschreven zou moeten hebben, want een andere auteur zou dit toch niet zo gesteld hebben. Waarschijnlijk twintigste-eeuwse amateur-psychologie. Het gebruik van het woord "onwaardig" is immers in de Middeleeuwen standaardtaal en drukt een verhouding van elk individu met het goddelijke uit. De laatste jaren zijn er echter nogal vorderingen gemaakt met het onderzoek naar handgeschreven teksten uit het eerste millennium. Zo is de historicus M. Schneiders (in: Willibrord tussen Ierland en Rome, 1995) tot de volgende conclusie gekomen: "Naast alle onzekerheden rondom de kalender is er een ding wel zeker: Willibrord zelf lijkt hem niet geschreven te hebben. Er zijn trouwens verschillende handen te zien die later gedenkdagen hebben toegevoegd". Zo staat het ook wel vast dat het woord "onwaardig" later is toegevoegd en diverse malen bijgewerkt is, omdat het onleesbaar dreigde te worden. Verder is toch ook wel een aandachtspunt dat de tekst in de hij-vorm is gesteld en dat dus iemand anders over Willibrordus schrijft. Maar het meest overtuigende argument is dat de laatste jaren gebleken is dat het handschrift onmogelijk van Ierse afkomst kan zijn. Zo kan Willibrordus nooit hebben leren schrijven in de kloosters waar hij onderwezen werd. Toch kunnen we de mogelijkheid niet uitsluiten dat Willibrordus toch de opsteller is van de aangehaalde tekst. Iemand anders kan namelijk een oorspronkelijke tekst van Willibrordus in de codex hebben overgeschreven. Dus: misschien wel Willibrordus' tekst, maar niet zijn handschrift. Toch mooi om te lezen dat Willibrordus in 728 N.C. - hij is dan 70 jaar - gelukkig is.

Willibrordus en de Zee

Op het artikel over de mogelijkheid dat de plaats Trajectum in Noord-West-Frankrijk gelegen zou hebben 14 lezers gereageerd. Wat betreft Trajectum als bisschopsplaats van Willibrordus (circa 700 N.C.) kwamen we tot nu toe drie opties tegen: Utrecht, Maastricht en de regio Tournehem/Atrecht in Noord-West-Frankrijk. De vragen en opmerkingen hadden echter bijna alle betrekking op de aardrijkskundige en waterstaatkundige situatie van de lage landen in de periode van 300 tot 900 N.C. Was het lage gedeelte van het huidige Nederland, Vlaanderen, Noord-West-Frankrijk maar ook Noord-Duitsland, zeg maar een gebied tussen de Somme in Frankrijk en de Weser in Duitsland, in die periode meestal niet bewoonbaar vanwege de situatie met het water? Was het een overstroomingsgebied, een transgressiegebied? Over dit onderwerp in dit artikel nog wat nadere informatie. In 1624 drukte Willem Blauwe in Amsterdam zijn beroemde kaart van de lage landen onder de titel "Germania Inferior". Een kaart waar je niet op uitgekeken komt. Sinds enige weken heb ik hem ingelijst in de huiskamer hangen. De kaart is zo gedrukt dat het Westen boven staat en het Noorden ligt links.

Vanaf de Zeeuwse eilanden zie je er een reeks grote zandbanken/eilanden liggen en wel tot Noord-West-Frankrijk toe. In de volgorde van deze richting noem ik nu de namen van deze zandbanken: Banjaert, Steenplaet, Rassen (bij het gat Duerlo), De Raem, Engelsche Pot, Lalandt, Sandele, Stroom, Catbanck, **Wilbortsand**, Dijckpolder, Kleff, Retelbanck en Ruijting. Het meest opvallend is de naam "Wilbortsand", dat niets anders dan "het zand van Willibrordus" kan betekenen. Deze naam is een zekere bevestiging van de tekst uit de zogenaamde kalender van Willibrordus, waarin staat dat Willibrordus in het jaar 690 over zee in **Francia** aankwam. Hoe ingrijpend zee en land konden veranderen kunt u wat het gebied van het Wilbortsand betreft indrukwekkend uitgebeeld zien in het museum bij de enorme ruines van de abdij van Ter Duinen bij Koksijde. Strand en boulevard zijn er zeer aangenaam en het museum is rijk aan informatie. In een vorig artikel opperde ik dat het mogelijk is dat de in de teksten genoemde "Ostia Rheni" (= mondingen van de Rijn) ook samenvallen met de uitmondingen van de Schelde. Zo gek is dat niet. Wie goed op tal van kaarten kijkt (van de alleroudeste tot de huidige satelliet-fotografische), ziet dat het Rijnwater in feite voor een groot deel in deze delta terecht kwam en komt. Er is in feite een grote Rijn-Maas-Schelde-delta waarvan de geschiedschrijving nog vele vragen oproept. In de geografische wetenschappen is er in de loop van deze eeuw velerlei theorie opgesteld over transgressies (de zee overstroomt het land) en regressies (land valt droog). Juist over de oorzaken daarvan is er al 50 jaar een zeer boeiende discussie gaande. De overstromingen van de nog onbedijkte lage landen hadden gedurende het eerste millennium te maken met een zekere stijging van het zeeniveau; men lijkt het er wel over eens dat de zeespiegel de laatste 8000 jaar inderdaad stijgt en dat die stijging "momenteel" van eeuw tot eeuw steeds geringer aan het worden is. Tenminste: als er zich geen "onvoorziene" omstandigheden voor gaan doen, zoals milieuvervuiling met grote gevolgen. Maar naast die stijging van het zeewater was en is ook van belang (en misschien van groter belang) de invloed van stormvloed en wind, neerslag op het vaste land en dus het gedrag

van de rivieren, verdroging, inklinking en verbranding van veenmassa's. Ook de komende eeuw(en) kan de daling van ons land een groter probleem zijn dan het stijgen van de zeespiegel. Het lijkt vast te staan dat op dit moment het landoppervlak in Noord- en West-Nederland nog steeds daalt ten opzichte van de zeespiegel.

De kernvraag blijft natuurlijk of laag-Nederland in de periode van 300 tot 900 N.C., dus in de periode na de Romeinse tijd en voor de bedijkingen, grotendeels vaak onbewoonbaar was. Hoewel er waarschijnlijk meer aan de hand is dan het feit van een stijging van de zeespiegel, lijkt die vraag bevestigend beantwoord te moeten worden. Enkele weken geleden zijn de resultaten gepresenteerd van de archeologische opgravingen in Rijssel (Lille): onder meters dikke kleilagen is daar een Romeinse locatie van formaat gevonden, heel wat anders dan de fortificaties en "wegen" die in ons land langs de grote rivieren gevonden worden. De Franse onderzoekers concluderen dat er omvangrijke transgressies plaats gevonden moeten hebben en dat ook de loop van de rivieren in die periode ingrijpend gewijzigd moet zijn. Waar voer Willibrordus de rivieren op?

Bouwe Willibrordus kerken?

Van Willibrordus wordt in sommige geschriften, bijvoorbeeld in zijn "Kalender", vermeld dat hij kerken gebouwd zou hebben. Dat zou onder meer in Utrecht, Susteren, Echternach, Ruimel en in onze regio in Waalre gebeurd zijn. De betrouwbaarheid van de betreffende geschriften is een discussiepunt dat sinds de vorige eeuw steeds terugkeert. Zo beschouwde Alberdingk Thijm de betreffende kalender als vals. Dat is echter geen reden om deze bronnen te laten voor wat ze zijn. Ze kunnen toch op enigerlei wijze belangrijke informatie geven. Om over de eventuele kerkenbouw door Willibrordus meer zekerheid te krijgen is er meer nodig. Daarmee komen we op het terrein van de archeologie. In 1989 publiceerde M. Vermunt een doctoraalscriptie over de kerkenbouw in Noord-West-Europa in de periode van 800 tot 1200. En deze studie is helder samengevat in het boekje "Willibrord" dat uitgegeven werd door het Museum voor religieuze Kunst in Uden.

In ons land is er geen enkel (kerkelijk) bouwwerk uit de Merovingische en Karolingische tijd (zeg maar uit de periode van 400 tot 900) bewaard gebleven. De zogenaamde karolingische kapel in Nijmegen wordt nu terecht Nicolaaskapel genoemd en stamt uit de twaalfde eeuw. Kerken die dateren uit het eerste millennium kunnen er echter wel geweest zijn, en wat dat betreft moet de archeologie uitkomst bieden. Wat is er teruggevonden via archeologisch onderzoek? In de lage landen zijn in Nijvel de oudste sporen van een kerkje gevonden (circa 700) en in die tijd zouden we ook vondsten kunnen dateren die herinneren kerken in Maastricht (Servaaskerk) en Grobbendonk-Ouwen bij Antwerpen. Met betrekking tot dezelfde periode zijn er wellicht ook restanten van een kerkje in Echternach. Ondanks het feit dat in de literatuur her en der sprake is van kerkbouw en kerkschenkingen zijn er in ons land, op Maastricht na, nauwelijks aanwijzingen voor kerkbouw voor de tiende eeuw. Van de vele kerken die Dorestad volgens enkele teksten bezeten zou hebben is ondanks intensieve opgravingen in en bij Wijk bij Duurstede niets teruggevonden. Ook de Sint Maartenskerk in Utrecht, die volgens de bronnen door Willibrordus daar in 695 verwoest en verwaarloosd werd aangetroffen, heeft geen spoor nagelaten. Het archeologisch onderzoek op het Domplein leverde geen resten op die ouder zijn dan de tiende eeuw. Van de kennelijk achtste-eeuwse kloosters Susteren, Aldeneyk en St.-Odilienberg zijn er alleen maar vondsten uit de tiende eeuw; vroegere dateringen zijn uiterst twijfelachtig en geforceerd. De kerk van Elst (al vermeld met het jaartal 726) is ook een interessant voorbeeld: het bodemonderzoek in 1947 bracht wel de funderingen van verschillende opeenvolgende kerken aan het licht, die boven op een Romeinse tempel waren gebouwd, maar de oudste daarvan is waarschijnlijk tiende-eeuws. Aanvankelijk werd beweerd dat het om een achtste-eeuwse kerk zou gaan, maar later is dit standpunt afgezwakt en teruggenomen. Nog een laatste voorbeeld buiten onze regio. De

kerk van Heiloo zou rond 720 N.C. gebouwd zijn, maar de oudste paalsporen dateren pas uit de twaalfde eeuw.

Ook de Brabantse (kerk-) schenkingen aan Willibrordus, zoals die van Bakel en Waalre, zijn archeologisch niet bevestigd, terwijl afschriften van oorkonden toch de indruk wekken dat in het begin van de achtste eeuw onze provincie al geruime tijd gekerstend was. In elk geval: niet bevestigd tot nu toe, want het zou natuurlijk prachtig zijn als er wel daadwerkelijke bevestiging mogelijk zou zijn. Als we op dit moment de balans nuchter opmaken dan moet geconcludeerd worden dat gegevens uit schriftelijke bronnen en archeologische bevindingen in ons land, onze provincie en regio niet op elkaar aansluiten. Kerkenbouw valt pas te aan te tonen in en na de tiende eeuw, bijvoorbeeld in plaatsen als Bergeijk (1000), Diever (mogelijk 950), Gemonde (mogelijk 950), Tiel (1000), Oosterbeek (1050), Zelhem (1000). In de elfde en twaalfde eeuw is er een brede golf van zaalkerkjesbouw. De bevolking neemt dan ook stevig toe.

Sporen van de oudste kerkjes zijn doorgaans te vinden bij en op grafvelden, cultusplaatsen en voormalige kloosters. Vaak zijn de sporen niet veel meer dan overblijfselen van paalgaten, dus verkleuringen van grond. Vormen deze paalgaten een patroon dat een priesterkoor laat zien dan kan men aannemen dat het om een kerkje gaat. Tot 1200 hebben de kerkjes in Noord-West-Europa alle de vorm van een zaalkerkje (zie illustratie). Wat het gebruik van bouwmaterialen betreft kan men in de loop van 5 a 6 eeuwen (700 – 1300 N.C.) globaal een bepaalde volgorde aangeven, namelijk deze: 1. Houten balken en vlechtwerk dat met leem bestreken wordt, 2. Houten balken met planken, 3. Een stenen fundering en een houtbouw, 4. Stenen muren en een houten dak, 5. Voornamelijk stenen kerken (kiezelstenen, veldkeien, ijzeroerbrokken en – stenen, natuurstenen, tufsteen en bakstenen). Het is ook van bepaalde kerkjes bekend dat in de bouw sloopmateriaal uit de Romeinse tijd werd gebruikt; dit wordt onder meer gezegd van het Boterkerkje in Oirschot.

Was Willibrordus een kerkenbouwer? Een belangrijk attribuut van hem is een kerkje dat hij op zijn hand heeft. Maar op dit moment moet geconstateerd worden dat zijn rol bij het tot stand komen van nieuwe kerken hoogstens te bevestigen kan zijn in het geval van Echternach (aangenomen dat dit het oorspronkelijke Epternacum is). Andere invloed op het stichten en vormgeven van kerkjes is niet aantoonbaar. Maar wat niet is, dat kan nog wel komen.

-
01. B. Lievegoed, *Levende bouwkunst*, Zeist 1994, p. 22
 02. H. Strijbos, *Kerken van Heren en Boeren*, Den Bosch 1995, p.20
 03. R. de Wit, *Lezingen voor het IVN over de kerken in Brabant*
 04. J.Timmers, *Kleine atlas van de vroege middeleeuwen*, Het Romaans, Baarn 1989
 05. R.Toman e.a., *Romaanse kunst*, Keulen-Groningen 1996
 06. F. van der Meer, *Keerpunt der Middeleeuwen, tussen Cluny en Sens*, Utrecht-Antwerpen 1962.
 07. E. van der Grinten, *Wereldtaal der vormen*, Bussum 1976 (7)
 08. W. Blockmans e.a., *De kracht van het geloof. De wording van Europa*, Hilversum-Weert z.j.
 09. A. Shaver- Grandell, *Kennismaking met Middeleeuwse kunst*, Utrecht-Antwerpen 1994
 10. E. Zandstra, *Shell-toeristengids Langs oude Dorpskerken*, Amsterdam z.j.
 11. A.Verhoeven, F. Theuws, *Het Kempenproject 3*, Waalre 1989
 12. A.-J. Bijsterveld e.a., *De schaduw van een heiligdom*, Stichting Waalres Erfgoed, Waalre 1998
 13. K. van Gulik e.a., *Willibrord tussen Ierland en Rome*, Utrecht 1995

14. G.Kiesel en J. Schroeder , Willibrord , Apostel der Niederlande, Grunder der Abtei Echternach, Luxembourg 1990 (2) ; in dit boek vooral het artikel van Augustinus van Berkel
15. M. van Vlierden , Willibrord en het begin van Nederland , Utrecht 1996
16. D.Blok , De Franken in Nederland , Bussum 1974 (2)
17. A.Jochems en A. Laenen, Willibrord, Apostel van Noord-Frankrijk , Bavel (Hof 6) 1995
18. H. de Bot , Heel allerlei , Velhoven 1990
19. J. Coenen , W. van Leeuwen en J. Erfte-meijer, Een Heilig Huisken, De Heilige Kruiskapel te Luyksgestel, Luyksgestel 1987
20. W. Vleer , Leylijnen en Leycentra in de Lage Landen, Deventer 1992
21. Jehovah's getuigen, Verkondigers van Gods Koninkrijk, Brooklyn New York USA 1993
22. Heemkundekring Dye van Best , Een kerk wordt honderd, Best 1980
23. J. Biemans , De hofkerk in Bergeyk ,
24. Kroniek Kempenhaeghe Providentia, Heeze
25. L. Jongen, Heiligenlevens in Nederland en België Amsterdam 1998
26. P. Lorie, Volksgeloof , boek van magische kennis , Rijswijk 1993
27. A. Kuyle , Een jaar vol heiligen, Utrecht z.j.
28. L.J.M. Nouwen , Willibrord, Tiel 1993
29. K. van Kemenade/P. Spapens, 365 Heiligendagen , Eindhoven-Hapert 1993
30. M. Mascetti, Heiligen, de uitverkorenen , Rijswijk 1995
31. A. Butler, Heiligenlevens, Lisse 1991
32. H.J.J. Maas/H. van Heijningen, In het midden van het dorp, Best z.j.
33. J.Huizinga, Herfsttij der middeleeuwen, Amsterdam 1997 (22)
34. H.Pleij , Dromen van Cocagne. Middeleeuwse visies over het volmaakte leven, Amsterdam 1997
35. J. van Veldhuizen, De bouw van de Nederlands Hervormde te 's Hertogenbosch , Den Bosch 1997
36. H. van Cuijk , Een onderzoek naar de eerste honderd jaren protestantisme in Boxmeer, Boxmeer 1997
- 37.

Verder zoeken naar Cale

Zuster Bertilindis schonk goederen in Watriloe aan Sint Willibrordus en dat werd beklonken in een akte die in Cale rond het jaar 710 N.C. werd getekend. Cale ? Steeds meer begon mij te intrigreren waar we deze plaats moesten zoeken. Chelles-sur-Marne bij Parijs, zeiden de meeste historici . Natuurlijk, nogal logisch, riep Albert Delahaye. Maar toch is er twijfel. Calais misschien? Niets wijst daar op. Celles bij Dinant dan, met zijn prachtige romaanse kerk, dat lijkt niet onmogelijk, want er stond waarschijnlijk een oude abdij. Misschien toch Gaal bij Schaijk? Niemand neemt die locatie serieus. Dat ga ik dus toch eens verder bekijken, mijmerde ik terwijl ik op weg was naar Hamburg waar ik onverwacht een lezing moest houden op een Onderwijs-Tagung. Tussen Dortmund en Bielefeld is er de afslag Munster, en onwillekeurig moest ik denken aan de moedige kardinaal Von Galen die zich in de oorlog openlijk tegen Hitler durfde te keren. Galen, dat zou misschien ook wel kunnen, maar ik wist niet waar ik deze plaats moest zoeken . Ook in onze regio komt de achternaam Van Galen voor. Galen was ook het uitzoeken waard, overwoog ik. Je denkt wat af op de autobaan. En toen gebeurde het. Ik was al een eind gevorderd in de richting van Hannover, en daar zag ik plotsklaps een afslag naar Celle. Mijn besluit stond meteen vast. Over twee dagen zou ik naar die plaats rijden om daar te kijken. Ik was immers toch van plan om de gerestaureerde kerken in Hildesheim te gaan bezichtigen en ik verheugde me intens op een bezoek aan de Karel de Grote-expositie in Paderborn. Als je niet al te nauw keek dan lagen die plaatsen allemaal op dezelfde route.

De wegen van Hamburg naar Celle lopen langs het enorme natuurpark Luneburgerheide waar net als bij ons in Drente tal van Hunebedden te vinden zijn. Celle bleek een plaats die bij de toeristen zeer in trek was want tientallen bussen dagjesmensen werden af – en aangevoerd. En

weet u wat de echte trekpleister was? De Evangelisch- Lutherse stadskerk. Totaal anders dan wat wij gewend zijn: een protestantse kerk in barok-stijl, sober en strak en toch rijkelijk versierd. Weinig beelden, wel veel schilderijen. Het boek over deze kerk "Stadtkirche Celle" vermeldde dat bouw van de kerk begonnen is aan het einde van de dertiende eeuw, maar er was wel in alle eeuwen ingrijpend verbouwd. Het resultaat is een veelvoudig en veelzijdig ensemble en dat weerspiegelt (aldus het boek) de breuken in de "menschliche Geschichte und religiose Entwicklungen". Mooi gezegd. Het klopt als een bus. Wat een fascinerende kerk: veel schilderijen van bijbelse figuren, overvloedig vormen-rijk stucwerk, een juweel van een altaar (uit 1613) met elf panelen, tal van grafmonumenten van hoogwaardigheidsbekleders (die zo te zien weinig tekort kwamen), een kunstwerk van een doopvont (1611) , een prachtige preekstoel (1684) met daarop de afbeeldingen van de Evangelisten, en het beroemde orgel dat Harmen Kroger in 1653 bouwde. De kleuren: veel wit, veel goud en veel gematigd en deftig blauw. Ook hier – net als op allerlei andere plaatsen in Duitsland- een kerk met balkons en loges, waardoor het geheel ook enigszins doet denken aan een schouwburg. In Celle – zo ontdekte ik even later- leefde Hertog Ernst de Bekenner (1497 – 1546) die in de tijd van Luther in Wittenberg studeerde en een van de belangrijkste voorvechters van het protestantisme is geweest.

Een kerk waarvan de oorsprong tussen 1250 en 1300 ligt. Dat is veel te jong om een verband te kunnen leggen met een Cale rond 700. Hoe oud is Celle eigenlijk? Ik kon kiezen uit twee musea, namelijk het Celler Garnison Museum en het Celle Bomann Museum (für Volkskunde, Landes- und Stadtgeschichte). Ik koos uiteraard "Bomann", een prachtig museum maar ik kon niets vinden over een Celle in de jaren van 600 tot 1000.

Bijna op het einde van de excursie komt de bezoeker in een ontmoetingsruimte van de heemkundevereniging van Celle. Ik mocht in de bibliotheek zoeken en ik begon met een stuk of tien dikke jaarboeken, maar veruit de meeste bijdragen gaan over de periode na 1800, en vooral ook over de oorlogen. Ja, we zijn hier niet zo ver van Bergen-Belsen. Na een kwartier vond ik precies wat ik zocht: Archeologische Funde aus der Celler Altstadt.

Afgeprijsd van 23 naar 5 DM. Een uitermate helder rapport over het archeologisch onderzoek in Celle. Veel informatie over vondsten van aardewerk, waterputten en waterleidingen, funderingen van gebouwen. Ik las dat de voormalige plaats Altencelle (oud-Celle) volgens een oorkonde in 990 bestaan zou hebben , maar er zijn geen duidelijke archeologische aanwijzingen . Wel zijn er resten gevonden van een soort burcht , de Nienburg, die heel misschien uit de achtste eeuw stamt, maar die wordt weer nergens in geschriften genoemd. Vanaf 900 heeft er een burcht met Petruskerk gestaan, maar daar is nog geen verder onderzoek naar gedaan. De conclusie luidt dat in het huidige Celle zelf geen vondsten gedaan zijn van voor 1200 en dat Altencelle vanaf ongeveer 900 kan dateren. En dus moeten we besluiten dat het Duitse Celle niet in aanmerking komt voor de localisering van Cale. Maar het bezoek was wel zeer de moeite waard. Over de Karel de Grote-expositie in Paderborn kan ik alleen maar in superlatieven spreken: wat een prachtige prestatie. Alleen al de catalogus van meer dan 1800 bladzijden en een gewicht van meer dan 10 kilo. Je gaat voor je ontspanning en je krijgt voor jaren werk mee naar huis.

Waar lag Cale ?

In de kopieën van akten van schenkingen aan Willibrordus wordt een persoon Bertilindis genoemd, een "femina illustra", dus een hoogstaande vrouw, namelijk een non. Het gaat om een schenking die gedateerd wordt in het jaar 710 N.C. In de kopie van de akte wordt de plaats "Cale" genoemd als de locatie waar de akte is gepasseerd. Maar waar lag Cale? Soms is wel eens de plaats "Calais" genoemd , maar dat blijkt een slag in de lucht. Frans Theuws

besteedt in zijn boek “Images of the Past”(1991) aandacht aan de localisering van Cale. Zijn mening en die van veel anderen is dat met Cale de plaats “Chelles-sur-Marne” bedoeld moet zijn, omdat daar in die tijd een prestigieus vrouwenklooster gestaan moet hebben. Bertilindis zou dan non geworden zijn in Chelles tussen 704 en 710. Maar toch geeft Theuws zijn twijfel aan. Gaat het echt om Chelles-sur-Marne? Omdat Bertilindis een non was en omdat Chelles-sur-Marne een klooster was, daarom zou Cale Chelles-sur-Marne zijn. Geen sterke argumentatie uiteraard, hooguit een mogelijkheid. Als Cale inderdaad Chelles zou zijn – zegt Theuws – dan moest het groepje getuigen (namelijk Aengilbertus, Ansbaldus en Flocbaldus) helemaal naar Chelles reizen om de donatie van goederen uit Hoksent, Hulsel en Hapert aan Willibrordus over te dragen, die dan ook in Chelles present geweest zou moeten zijn, en dus wellicht in Frankrijk gewerkt zou hebben. En dat is voor een aantal historici een onverteerbare gedachte. Het gaat bovendien om een relatief kleine gift, dus waarom zoveel moeite? Bovendien valt het op dat de andere plaatsen waar schenkingsakten ondertekend zouden zijn (bijna) allemaal wel in of nabij het Maas-Demer-Schelde-gebied lijken te liggen. Met de plaats “Bettinum” weet men in de geschiedkundige literatuur ook niet goed raad. In plaats van Chelles is ook wel eens genoemd een plaats in Brabant, namelijk het gehucht Gaal bij Schayk. Dezelfde onderzoeker dacht bij Bettinum aan Wetten bij Nuenen in plaats van aan Bittburg wat ik ook al eens ergens las of Obbicht in Limburg. Maar tussen Gaal en de goederen in Hoksent, Hulsel en Hapert is er geen enkele verband te bedenken, dus ook deze hypothese lijkt zwak. Chelles-sur-Marne en Gaal, beide dus twijfelachtig. Gaal in elk geval wel. Misschien is er nog een alternatieve mogelijkheid. Toen ik het prachtige boekje “Kerken in Nederland en België” door nam, waarin de mooiste kerken van de lage landen staan, vond ik als allereerst behandelde kerk de Sint Hadelinuskerk in Celles. Celles is een klein dorpje een kilometer of 10 onder Dinant richting Rochefort. Ik ben er de volgende dag meteen naar toe gereden. Weinig romaanse kerken in de Nederlanden zijn zo goed bewaard gebleven. Het is een basiliek met een imposante westbouw die bestaat uit een vierkante toren met twee ronde uitbouwen. Zeer intrigerend is de onderkerk die u via een klein trapje kunt bereiken. U moet wel zelf het licht weer uit doen, want het geld groeit ons niet op de rug, heeft de pastoor hier en daar vermeld. Een bezoek aan deze kerk kan ik u aanraden; u kunt dat bezoek combineren met bijvoorbeeld een bezoek aan de imposante abdij van Floreffe of aan de bedevaartplaats Beauraing. Wie zijn dag niet al te godsdienstig wil inkleden kan ook gaan naar het druk bezochte kasteel van Celles waar u alleen in mag als u aan een rondleiding meedoet. Allemaal prachtig maar in feite hebben we in verband met Bertilindis weinig aan een kerk uit de elfde eeuw. Maar enig verder zoeken leert dat de kerk tot 1338 het middelpunt was van de Benedictijnerabdij. En als u dat eenmaal weet gaat u Celles anders bekijken. Het is net alsof de abdij nog tastbaar is in de bebouwing. Alles is er in zware steen gebouwd. Bovendien ligt er op een heuvel vijftig meter verderop nog een restant van de abdij dat in een latere fase is gebouwd. De kernvraag is dus of er in Celles al veel eerder een klooster gestaan heeft. En dat lijkt niet onmogelijk, want in de spaarzame literatuur over Hadelinus vond ik het volgende vermeld: Hadelinus van Vise of van Celles stamde uit een voornaam Aquitaans geslacht, hij was een leerling van Sint Remaclus (echt een Heilige van de Ardennen) en stichtte met hulp van voorname families in de omgeving een abdij in Celles-Les-Dinant en hij overleed in 696 N.C. Hierbij moeten we aan een mannenklooster denken, maar er staat nergens vermeld dat de akte ondertekend werd in het klooster waar Bertilindis ingetreden was. Die handeling vond plaats in een plaats Cale en daar was Bertilindis bij aanwezig. Het lijkt er daarom op dat Celles nabij Dinant niet verworpen hoeft te worden en dus in de discussie betrokken mag worden. In Vise is er een twaalfde-eeuwse schrijn met relieken van Hadelinus. De afbeeldingen op de schrijn melden onder meer dat Pepijn van Herstal hem raadpleegde in een rechtszaak, dat hij een bron liet ontspringen en dat hij in zijn pas gestichte

klooster leerlingen opnam. Zou Cale het Celles van Hadelinus zijn? Of Celles het Cale van Bertilindis?

Een recent Pelgrimsinsigne

Op de oude kerkklokken staat nogal eens een pelgrimsinsigne afgebeeld. Pelgrimsinsignes werden in tal van bedevaartsoorden uitgegeven. Ze waren van een lood-tin-legering gemaakt en vormden een soort logo van de betreffende bedevaart. Ze konden met een speld op de mantel van de bedevaartganger bevestigd worden, gaven aanleiding om onderweg en thuis alle bedevaart-ervaringen te vertellen en werden gekoesterd als belangrijk persoonlijk en familiaal bezit. Het is opvallend dat deze insignes vooral in modder goed bewaard zijn gebleven. Ook zijn ze zichtbaar gebleven op een aantal kerkklokken: de insignes werden in de was van de valse klok uitgedrukt zodat het insigne zich met brons kon vullen. Interessante geschiedenis, zult u denken, en dus verleden tijd, en dat dacht ik ook. Tot enige weken geleden. Via de abdij van Orval, het plaatsje Avioth en Echternach (ik was daar niet voor niets, we komen er in deze reeks nog terecht) belandde ik in Trier. In elk geval moest ik naar een bijzondere tentoonstelling over de Romeinse tijd in het Rheinisches Landesmuseum ; dat was mijn vaste voornemen, verder liet ik zoals gewoonlijk weer veel van het toeval afhangen. Dat is de makkelijkste manier om geluk te hebben. Trier dus. Parkeren op de Irminen Freihof. Irminen...Irmina ? Wie is dat ook weer? Even later schiet me te binnen dat volgens twaalfde-eeuwse geschriften Irmina in Echternach circa 700 N.C. een klein klooster bezat dat ze aan Willibrordus geschonken zou hebben. Laat ik nog eens even bij de Porta Nigra gaan kijken, een wereldberoemd bouwwerk waar de nodige Romeinse restanten in zitten. Als ik de Pauluskerk passeer laat ik niet na even naar binnen te gaan. Ik koop er een boekje over de Trierse katholieke politicus en mysticus Hieronymus Jaegen, nog niet heilig verklaard maar dat kan nog best komen, en ik mag er gratis een "Pilgerbuch" meenemen. Nou ja, vooruit dan maar; ik weet niet of ik er iets aan heb. Ik loop van de Porta Nigra naar de markt van Trier en dan zie ik plotsklaps (in een "oogwenk") in een boekhandel aan de linkerkant van de straat een boek liggen waar ik allang naar op zoek ben: Chris Scarre, Chronicle of the Roman Emperors, weliswaar in een Duitse vertaling maar het is zwaar afgeprijsd tot 10 mark. Geluk hebben. Voordat ik de hele middag in het museum zal doorbrengen, kan ik nog wel even de dom van Trier bezoeken, besluit ik. De oudste bisschopskerk van Duitsland. Een van de meest imponerende kerken ter wereld. Een aantal groepen schoolkinderen zijn met een geschiedenisproject bezig: met veel enthousiame en ook met fatsoen en respect. Of ik de Kanzel kan aanwijzen en weet wie de vier evangelisten zijn? Tegen een van de pilaren staat een groot beeld van Willibrordus. Wat doet die hier, denk ik een tikje oneerbiedig. Och ja, natuurlijk : Irmina – Tier en Echternach, dat hangt samen. In de Dom wordt volgens een zeer oude overlevering de zogenaamde lijfrok van Christus bewaard die zonder naad was en uit een stuk geweven. De soldaten hebben erom gedobbeld, zoals u weet. Zonder naad en uit een stuk: de symboliek van eenheid . Deze rok zou door de heilige Helena naar Trier gebracht zijn in de derde eeuw voor Christus, toen Trier een Romeinse keizerplaats was. Rome, Trier , Constantinopel, u moet ze in die tijd op een lijn van belangrijkheid zien. We pakken het boek van Scarre er maar meteen even bij. Helena was de moeder van Keizer Constantijn de Grote. Inderdaad, die van dat hobbelpaard. Maar even zonder gekheid: een van de belangrijkste keizers van het Romeinse rijk. Helena was getrouwd met Constantius (keizer in 305-306), de vader van Constantijn. Deze zoon zou aan het meerhoofdige keizerschap een einde gaan maken. Vanaf 307 had hij in de persoon van Licinus nog een mede-keizer, maar het was van meet af aan duidelijk dat er niet een duobaan inzat. Constantijn was duidelijk uit op alleenheerschappij. Zijn politieke meesterzet

kwam in 313 na Christus toen hij in Trier woonde. (Als u wilt weten hoe, dan moet u echt naar dat Rheinlandisches Museum gaan.) Hij maakt dan het Christendom tot grondpijler van zijn politiek. Maar (zo lees ik bij Scarre) de historicus Zosimus vertelt dat er wel degelijk ook religieuze motieven waren. Hij geloofde niet meer in de zon als God, dacht na over zijn schuldgevoelens, hoorde en zag zijn moeder Helena, en werd Christen. Het Christendom als staatsgodsdienst maar zonder agressieve houding naar de oudere cultus.

In deze ambiance zou dan de rok, de heilige Rok, naar Trier gekomen zijn. In het eerste millennium werd de rok niet in het openbaar getoond. Pas in 1196 werd de tunica in het altaar ingemetseld. Maar sinds 1512, op

bevel van Keizer Maximiliaan, werd de rok tenetoongesteld. In de Dom van Trier kunt u in een speciale kapel de kostbare schrijn bezichtigen waar de rok in opgeborgen is. Het is allemaal met Rijnlandse pracht en praal gemaakt. Om een bepaalde tijd vindt er een speciale Heilige Rok-bedevaart plaats. In 1891 was er een, in 1933, in 1958 en de laatste in 1996. En het Pilgerbuch dat ik in de Pauluskerk meekreeg, behoorde nog bij de bedevaart van 1996. En in dat boek staat afgebeeld het pelgimsinsigne dat bij deze laatste bedevaart hoorde. Wat een geluk dat ik het meegenomen heb.

Engelbaldus van Waalre

Door A.C.Maas

Theofried van Echternach meldt rond 1200 in zijn “Vita Willibrordi” dat Engelbaldus van Waetriloe (en met kleine lettertjes erbij geschreven: Waderlo) de abdij goederen heeft geschonken, via Willibrordus. En wat je gekregen hebt dat mag je houden. In de levensbeschrijving neemt Theofried de betreffende schenkingsakte op. Ze zou uitgegeven zijn in 704 in Bettinum, en dat is Obbicht in Limburg, zegt S. Zoetmulder in zijn boek “Waalre en Aalst in het verleden”(1938). De giftbrief is opgesteld door de priester Elduinus en mede ondertekend – benadrukt Engelbaldus- door Onsbaldus, Eourvines, Edelhardus, Rotbertes, Flocbaldes, Etrele, Eutlinde en Bertlinde.

Uit andere teksten kan men opmaken dat Onsbaldus of Ansbaldus monnik was en een broer van Engelbaldus. En beide broers hadden een zuster Bertilindis die een godgewijde doorluchtige vrouwe was, namelijk een non. Ansbaldus was monnik in Susteren en Bertilindis in Chelles sur Marne (nabij Parijs), aldus tal van historische studies uit de vorige en deze eeuw. Als het allemaal al waar is, want het gaat om teksten die vele eeuwen later vervaardigd zijn en waar wij de werkelijke oorsprong niet van weten, dan rijst er het beeld op een aantal rijke families die de lakens uit konden delen en die een actieve rol wilden vervullen in de missionering.

Wat schenkt Engelbaldus nu eigenlijk? Ik citeer een vertaling van de in het Latijn gestelde giftbrief: “Mijn gebied in de plaats of het dorp, genoemd Waderloo, gelegen aan de rivier Dutmala, met alles wat ik daar wettig schijn te bezitten uit erfrecht of uit arbeid, dat alles draag ik u over vanaf heden en ik geef het over in uw macht; dat is: bouwlanden met de akkers, beemden, weiden, wateren en waterlopen, roerend en onroerend en een bos tot de plaats behorende en acht hoeven en lijfeigenen met al hun vee”. De schenking van Engelbaldus ziet G. Bannenberg in zijn boek “Sint Willibrordus in Waalre en valkenswaard”(1948) als het eerste steunpunt van het Christendom in de “Taxandergouw”.

Hij weet ook te melden waar Engelbaldus woonde, namelijk in Maastricht. In de lente van het jaar 704 was Willibrordus een belangrijke schenking gedaan in een plaats die men naderhand opvatte als Arnstadt. De schenker was hertog Heden van Thuringen. Arnstadt ligt overigens in Sauerland en niet in Thuringen. En Bannenberg vervolgt aldus: “Na dit fortuinlijke bezoek

vertrekt Willibrord over Trier naar Taxandrie, passeert Maastricht en vraagt onderdak bij een der voorname, reeds bekende bekeerde Franken, de doorluchtige heer Aengilbald". Helemaal over Trier, zult u zeggen, maar de omweg loont, want Angilbaldus schenkt heel wat weg. Er worden twee plaatsnamen genoemd: Bettinum en Waetriloe. Waar lagen die? De kopie van rond 1200 is over Waetriloe duidelijk; het gaat om Waalre aan de Dommel. Uit andere afschriften van schenkingsbrieven weten we dat ook de plaatsen Haeslaos, Levetlaus en Hoccaschaute gesitueerd werden aan de Dutmala (Dommel). Haeslaos (voorheen Aalst, nu Hasselt bij Overpelt), Levetlaus (voorheen Luissel bij Boxtel, nu Lindel bij Overpelt) en Hoccascaute (Hoxent bij Extel). Tenminste als men aanvaardt dat deze plaatsen in de streek Taxandria lagen zoals wij die zijn gaan opvatten, dus zeg maar het gebied tussen Demer, Maas en Schelde. Albert Delahaye doet dat niet en situeert de plaatsen in Noord-West-Frankrijk. Vaedritlaeum is niet Waalre maar Vaudricourt of Vaudringhem, Haeslos is niet Aalst of Hasselt bij Overpelt maar Loos bij Rijssel, Levetlaus is niet Luissel of Lindel bij Boxtel maar Laventie bij Bethune in Noord-West-Frankrijk, en Hoccascaute is niet Baarschot of Hoxent maar Choques bij Bethune. (De Echternachse kopieën noemen overigens ook plaatsen aan de Dommel die echter niet aan de Dommel liggen.)

De akte in verband met Engelbaldus is gepasseerd in Bettinum, een plaats die men vroeger wel aanzag voor Obbicht in Limburg maar waar de historici op dit moment geen raad mee weten. Delahaye echter wel: het is Bethune, zegt hij. Wat de plaatsnamendiscussie betreft komt Delahaye steeds met dezelfde redenering: er is een kopie van een tekst die op een situatie slaat van rond 700, dan is er eeuwenlang een stilte en pas rond 1200 ziet men aantoonbaar plaatsen ontstaan die dan gekoppeld worden aan namen uit akten, oorkonden, kronieken, diploma's ect. En het grote discussiepunt is: bestonden deze plaatsen in de voorgaande eeuwen (was er een zekere bewoningscontinuïteit) of is men met behulp van oude(?) papieren namen gaan toekennen. En wie eenmaal bepaalde aardrijkskundige namen als uitgangspunt heeft genomen komt tot allerlei invullingen en uitwerkingen die samenhangend gemaakt worden. Over enige maanden verschijnt er een omvangrijk boek waarin het laatste publiceerbare werk van Delahaye is opgenomen. Een bewijs voor een vroegere bewoningsgeschiedenis van plaatsen kan in principe komen van de archeologie. Maar vanuit die hoek zijn de resultaten op het vlak van deze discussie niet overtuigend. Uit de periode 600 – 1000 vindt men namelijk niets of weinig, in elk geval te weinig om grond onder de voeten te krijgen. Maar de kans erop blijft gelukkig wel bestaan en de deur van onze nieuwsgierigheid kan wijd open blijven staan.

Willibrordus, Echternach en Friesland

In het Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis van 1999 staat een opmerkelijk artikel over "De goederen van de abdij van Echternach in de Friese landen". De abdij van Echternach zou zes landerijen bezeten hebben in het gebied ten oosten van Marsdiep en Vlie, namelijk op de eilanden Wieringen, Terschelling en Ameland, in Holwerd en in Humsterland en Middagsterland. Een groter gebied dus dan de huidige provincie Friesland.

Deze goederen verwierf de abdij waarschijnlijk in de periode rond 775. Willibrordus was toen al veertig jaren tevoren overleden. In het artikel wordt Willehad opgevoerd als degene die in Friesland missioneerde en goederen verwierf. Willehad was volgens de legendes verwant en bevriend met Beornrad, de abt van Echternach. De oudste kerken van Friesland (Terschelling, Ameland en Holwerd) zouden door Echternach gesticht zijn. Rond 800 echter verloor de abdij haar belangstelling voor de missionering onder de Friezen. Dat werk werd volgens latere teksten overgenomen door de abdijen van Fulda en Werden en de bisdommen Utrecht en Munster. Na 1100 werd er helemaal niet meer gesproken over bezittingen van

Echternach in de Friese landen zoals hier bedoeld. In de daarop volgende eeuwen kwamen de goederen in het bezit van de Friese adel en de Friese kloosters (Foswerd en Dokkum). Over de geschiedenis van de Friezen is er veel te doen . De kwestie wordt op dit moment aangewakkerd door de tentoonstelling Koningen van de Noordzee (in Leeuwarden). Kernvraag : is Noord-Nederland het gebied waar in de periode van 500 V.C tot 1000 N.C. continu eenzelfde Fries volk heeft gewoond? In 1951 bracht P. Boeles, de conservator van de archeologische collectie van het Fries museum , in zijn boek “Friesland tot de elfde eeuw” naar voren dat deze continuïteit er niet was. Enige tijd later kwam ook Albert Delahaye met de stellingen dat in de jaren van 300 N.C. tot 900 N.C. laag- Nederland en dus ook ons Friesland alleen maar op hogere delen bewoonbaar kon zijn (transgressies) en dat de klassieke bronnen aantoonde dat de Friezen in de Romeinse tijd in elk geval te vinden waren langs de kust van Noord-Frankrijk, het Belgische laagland en laag-Nederland . Beide onderzoekers kregen een storm van kritiek over zich heen. Het boek “Antwerpen door de eeuwen heen” (1974) van de rijksarchivaris van Antwerpen F. Prims bleef in ons land “onopgemerkt”; daarin betoogde Prims dat de bevolking van het huidige Vlaanderen ten Noorden van Ieper zeker Fries van oorsprong was en dat de grens tussen Franken en Friezen omstreeks 700 in de buurt van Antwerpen lag. De discussie bleef “smeulen” en in 1998 leefde ze opnieuw op door een artikel van de archeoloog Jos Bazelmans die in het tijdschrift Spieghelel Historiae de vraag stelde : Zijn de Friezen wel Friezen? Terecht wees hij erop dat de Friezen geheel ontbreken in de historische bronnen met betrekking tot de vierde, vijfde en zesde eeuw.

Maken we op dit moment de balans op dan ziet het er naar uit dat ons Friesland in de periode van 250 – 500 (sterk) ontvolkt raakte, dat de oorspronkelijke bevolking naar elders trok en dat een ander volk zeer geleidelijkaan in ons Friesland ging wonen, namelijk Angelen en Juten (?) uit Engeland. Kleine groepen zeevaarders met een heerszuchtige mentaliteit. Dat er in de negende en tiende eeuw zeker ook een moeilijke waterkundige toestand was, blijft in de huidige publiciteit onderbelicht. Maar het lijkt wel aannemelijk dat vooral in en vanaf de tiende eeuw de nieuwe bevolking zich organiseerde en zich de identiteit van een Fries volk ontwikkelde.

Nu terug naar Willibrordus: ook het Jaarboek voor de Middeleeuwse geschiedenis (1999) ziet hem niet vanuit Utrecht in Friesland rondtrekken om heidenen te bekeren. Integendeel: hij verkreeg , volgens het Jaarboek, “een belangrijke rol in de mythische Friese geschiedschrijving van de late Middeleeuwen”. Willehad komt eerder in aanmerking, aangenomen dat de oorkonden van de abdijen (en dat zijn altijd afschriften van eeuwen later) betrouwbaar zijn. De bronnen i.v.m. de Echternachse goederen in Friesland zijn echter uiterst schaars: een oorkonde, een zijdelingse vermelding in het Utrechtse goederenregister en een summier kerkenlijstje, alle drie tekstjes van veel latere datum. De Friese landen hebben oude kerkjes gehad (Nes, Hollum, Strijp bijvoorbeeld) maar tot nu toe is er geen archeologische bevestiging van een kerkje van voor het jaar 1000. Het zoekavontuur gaat verder. (Reacties: 040- 2016283)

Willibrordus en Gaal

Volgens een kopie van circa 1200 van een schenkingsakte schonk Engelbaldus in 704 goederen in Waetrilo of Waderlo aan Sint Willibrordus . De akte is uitgegeven in een plaats Bettinum. Zijn zus Bertilindis gaf zes jaar later eveneens enkele goederen in Taxandria aan de Angelsaksische missionaris, en deze akte is uitgegeven in Cale. Op zoek naar Cale kwamen we tegen : Chelles sur Marne (waarschijnlijk volgens veel historici en ook volgens Albert Delahaye), Celles bij Dinant (niet onmogelijk), Celle bij Hannover

(onwaarschijnlijk), Calais (een slag in de lucht?) en Gaal bij Schaijk (door een enkeling als mogelijkheid genoemd maar door velen niet serieus genomen).

Ik weet nog precies waar ik het gevoel kreeg dat ik toch ook in Gaal eens moest gaan zien. Richting Hamburg rijdend passeerde ik een afslag Munster en onwillekeurig gingen mijn gedachten naar Clemens August Kardinaal von Galen van wie ik onlangs nog eens zijn "Predigten in dunkler Zeit" gelezen had. Zulke literatuur lees ik vanuit de vraag: wat voor mensen waren het die geestelijk het nationaal-socialisme trotseerden? Galen? Von Galen, dat moet een plaatsnaam zijn. En Louis van Gaal dan, dacht ik, waar komt die uiteindelijk vandaan? En al die Van Galens die ook in onze regio wonen? Er ligt in Duitsland nabij Dorsten een plaatsje Gahlen, daar zullen de Van en Von Galens wel vandaan komen. Bijna automatisch gingen mijn gedachten naar Gallen en de abdij van Sankt Gallen bij het Bodenmeer in Zwitserland. Gallen is een bisschopszetel, een plaats met een zeer oude stadskern die ontstaan is vanuit de Benedictijnse abdij die thans ten dele als bisschoppelijk paleis dient. Volgens de legende stichtte de Ierse monnik Gallus daar in 610 N.C. een klooster waaruit naderhand de abdij ontstond. In de wereldberoemde bibliotheek van de voormalige abdij worden nog zo'n 800 originele oorkonden bewaard uit de periode van 800 tot 1000. Het klooster dateert uit de zevende eeuw en de relaties met Ierland waren zeer intens. Dat doet allemaal wel denken aan mogelijke aandacht voor Willibrordus, maar er is tot nu toe niets bekend over een relatie tussen Sankt Gallen en onze regio. Ik besluit om het dicht bij huis te zoeken: op naar Gaal.

Via de nieuwe gemeente Landerd en de heemkundekring van Schaijk kom ik bij Rein Zonnenberg, een ex-agrarier die in de historie en heemkunde een nieuw bestaan heeft opgebouwd. Schaijk bezit een prachtige heemkunde-huis in het centrum. De heemkundige tentoonstelling wordt jaarlijks gewisseld. Na een paar uur praten besluiten Rein en ik om maar eens door Gaal te gaan rijden. Een schitterend gehucht waar het verleden als het ware door de lucht heen trilt. "Gaal is in te delen in Groot Gaal, Klein Gaal en de Gaalse heide", lees ik nog gauw in het boek "Dor han we goei burlui aon" (800 jaar Gaal 1189 – 1989). Dat jaar 1189 hebben ze uit het Toponomisch Woordenboek van Gysseling. De oudste schriftelijke vermelding van de locatie dateert uit 1174, heb ik ergens anders gelezen. Maar ook dat is veel te jong voor de akte van Bertilindis. Zou het gehucht ouder kunnen zijn? In Gaal zijn prehistorische vondsten gedaan en het lijkt erop dat de omgeving in de periode van de ijzertijd tot en met de Romeinse tijd (600 V.C. tot 300 N.C.) continu bewoond is geweest. De archeologische vondsten (voornamelijk aardewerk) zijn overtuigend. In 1957 zijn uit een grafveld 63 stuks aardewerk uit de Romeinse tijd tevoorschijn gekomen. Zo'n duidelijkheid is er niet voor de Merovingische en Karolingische periode (400 N.C. tot 1000 N.C.): de vondsten zijn gering en niet overtuigend. In 1989 blijkt volgens de plaatselijk archeoloog Jan van der Heyden een grote kans op vondsten uit die periode om zeep geholpen te zijn bij werkzaamheden in het kader van de ruilverkaveling. In de elfde eeuw ontstond weer een intensieve bewoning op en rond Gaal, zeker toen in de twaalfde eeuw de abdij van Berne er goederen verwierf en er onder meer een uithof stichtte. De locatie ervan is nu nog herkenbaar. Dit alles kom ik te weten uit de inleiding op het fotoboek "Oud Schaijk op de foto" (1986) en uit artikelen van Jan van der Heyden in het tijdschrift "Sprokkelingen" van de heemkundekring Schaijk- Reek.

Kan Gaal het gezochte Cale zijn? Ik kom tot de volgende afweging: niet per se onmogelijk maar zeker niet waarschijnlijk. Ik overweeg ook nog dat Berne wel eens aangezien wordt voor de locatie Birni uit de Echternachse kopien (1200) van Willibrordus-documenten, maar er is geen enkele aanwijzing dat rond 700 Birni ons Bern kan zijn. Ook een kopie van een oorkonde die over een Herpina in 815 handelt, toe te passen op het naburige Herpen, is een te zwak signaal om op door te gaan.

Rein en ik brengen uiteraard een bezoek aan het heemkunde-huis, waar steeds een deel van de verzameling oude en prachtig gerestaureerde gereedschappen van Rein is ondergebracht. Als u in Schaijk (= Schadewijk) komt is dat museum een aanrader. Nog maar goed en wel heb ik de Gaal-excursie achter de rug of ik ontdek nog een mogelijkheid voor Cale. Als ik nog wat in literatuur over de abdij van Berne lees, kom ik tegen dat de abdij van Echternach een relatie had met de kerk van Kellen in Duitsland. Een plaats in de buurt van Kleve of Kleef. Volgende week dus naar Kellen.

Het Cartularium van Radbod

Inleiding

In een publicatie van het Meertens Instituut (nr. 29), getiteld Datum en Actum (1998), staat een artikel van P. A. Henderikx over “Het Cartularium van Radbod”. Het artikel is moeilijk leesbaar, daardoor alleen door een kleine kring van betrokkenen te verteren, en dat is jammer omdat het artikel interessante informatie bevat en enkele vragen oproept die met de kernhypothese van Albert Delahaye te maken hebben. Hier wordt nu een poging gedaan om deze aandachtspunten duidelijker naar voren te brengen.

Het Cartularium

Het cartularium van Radbod bevat

- oorkonden die zaken vermelden die uit de periode 723 – 953 zouden stammen
- een goederenlijst
- enige aantekeningen van bisschop Radbod (onder meer over koning Zwentibold en over aartsbisschop Falco van Reims)
- twee grafschriften en
- een gebed tot Sint Maarten.

Van deze teksten is het origineel niet bewaard; de twee oudste kopieën zijn afschrift C van circa 1100 (British Library) en afschrift D van circa 1200 (uit het Eerste Cartularium van het Liber Donatum van de Dom). Naast het verschil in ouderdom zijn er ook enkele inhoudelijke verschillen tussen beide afschriften, namelijk:

- D heeft een in 896 gedateerde oorkonde over Zwentibold en C niet
- Teksten staan in een andere volgorde
- C schrijft persoonsnamen en toponiemen ouderwets dan D
- C bevat veel fouten in het latijn, D veel minder maar is desondanks slordiger.

Ik concentreer mij nu op het oudste afschrift (C dus). Dit staat in een Londense codex die de volgende delen omvat:

1. Einharts biografie van Karel de Grote
2. Het cartularium van Radbod
3. De kroniek van Regino van Prüm
4. De annalen van Egmond of van Xanten.

In dit oudste afschrift van het cartularium zijn twee handschriften te bespeuren, namelijk “de eerste schrijver” en “annalist c”. Analist c schreef de aantekeningen van Radbod, de twee grafschriften en het gebed tot Sint Maarten af en hij deed dat waarschijnlijk tussen 1100 en 1120. (Oppermann hield 1175 aan.) De oorkonden en de goederenlijst zijn dus door “de eerste schrijver” gekopieerd. Van analist c neemt men over het algemeen aan dat hij een monnik was van de abdij van Egmond.

Henderikx heeft op basis van de overleverde tekst (dus kopieën van 1100 – 1200) het ontstaan van het cartularium gereconstrueerd. Hij komt tot de afweging dat de oude kern van het cartularium voor of in 896 is aangelegd in Deventer en dat daar nadien de volgende teksten zijn bijgeschreven: de oorkonde van koning Zwentibold (896), de oorkonde van Koenraad 1 (914), de aantekeningen van bisschop Radbod m.b.t. het jaar 900, de grafschriften en het gebed tot Sint Maarten. Pas in of kort na 953 werd het cartularium uitgebreid met een aantal oorkonden en een goederenlijst. Die goederenlijst is los van het cartularium ontstaan, volgens Blok, en met wat correcties en aanvullingen in het cartularium gekopieerd. De lijst is een opsomming van bezit te Dorestad en “tussen Dorestad en de zee”. Het eerst deel van deze lijst is, volgens Hendrikx, opgesteld “op zijn vroegst enige tijd voor 885 en in ieder geval voor 896”. Het tweede deel dateert uit de jaren 898 - 948. Blok meent dat de goederenlijst in verschillende etappes is vervaardigd in de periode 918 – 948. Henderikx acht het aannemelijk dat de goederenlijst in of na 953 in het cartularium is overgeschreven. Daarna raakt het cartularium kennelijk buiten gebruik.

Aandachtspunten

Uit het artikel van Henderikx haal ik een achttal punten naar voren die naar mijn mening verdere studie en onderzoek verdienen.

Een interessant discussiepunt blijkt de vraag of de eerste schrijver (= kopiïst) ook uit de Egmondse kring kwam. Oppermann houdt het erop dat hij in Utrecht gelocaliseerd moet worden. Henderikx voegt daar het volgende aan toe: “Zou C direct op het origineel teruggaan (wat hij waarschijnlijk acht), dan kan het haast niet anders dan dat het afschrift te Utrecht is gemaakt; men kan zich althans niet voorstellen dat bisschop en domkapittel een archiefstuk als het cartularium aan de abdij van Egmond zouden hebben uitgeleend”. Maar J.P. Gumbert constateerde paleografisch gezien noch verwantschap met Egmondse produkten noch met Utrecht werk. Wat moeten we denken van deze bevinding?

Verderop in het artikel acht Henderikx het niet uitgesloten dat er Egmond een afschrift wenste van het cartularium vanwege de Utrechtse pretenties jegens het graafschap Holland en de abdij gedurende de tweede helft van de twaalfde eeuw. Want in 1064 schonk koning Hendrik IV een groot deel van het graafschap en ook de abdij aan de kerk van Utrecht. Dit tot ongenoegen van Robrecht de Fries en zijn vrouw Geertruide. Eind 1070 veroveren bisschop Willem van Utrecht en hertog Godfried van Neder-Lotharingen daadwerkelijk het Westfrieze of Hollandse graafschap. Abt Steven van Egmond en de grafelijke familie vlucht naar Vlaanderen. In 1076 herovert Robrecht de Fries het graafschap maar de Utrechtse aanspraken blijven bestaan. Deze Vlaamse connectie is eveneens van belang.

Zowel in afschrift C als D staan in de goederenlijst diverse plaatsnamen evident verkeerd. Blok heeft hierover de mening naar voren gebracht dat in de originele goederenlijst de plaatsnamen als interpolaties in de marge of tussen de regels hebben gestaan, die vervolgens door de schrijver van het oorspronkelijke cartularium op foutieve plaatsen in de tekst zijn ingevoegd. De onjuistheden zijn via het oorspronkelijke cartularium of eventueel via een afschrift daarvan in de afschriften C en D terechtgekomen. Het zoeken naar een verklaring voor de onjuistheden is geen gedane zaak.

Onder meer door G. Declerq en door P. Gorissen is erop gewezen dat de teksten van “annalist c” terug gaan op de Affligemse bewerking van de kroniek van Sigebert van Gemblours, het zogenaamde Auctarium Affligemense waarvan de kopie uit 1449 dateert. *Naderhand zijn deze ontleningen betwijfeld door J. P. Gumbert. Het handschrift van de annalist c is volgens hem te ouderwets (karolingisch) voor een centrum als Affligem in de twaalfde eeuw. Met deze*

twijfel is echter een relatie met Affligem nog niet verdwenen.

Het opstellen van een goederenlijst is uiteraard een administratieve methode en een interessante vraag is binnen welke economische politiek die paste. Was het doel goederen terug te krijgen die voor de Noormannen- periode (850 – 885 volgens Blok) tot de kerk behoord hadden, dus een “weder-in-bezitname”. Of was er een claim-politiek van andere aard? Alle voorhanden dateringselementen in de goederenlijst wijzen zonder uitzondering op bezit verworven lang voor de tijd waarin de lijst is opgesteld, stelt Henderikx. Er is geen bezit van na 885 opgenomen. Blok wijst op een flink aantal archaische persoons- en plaatsnamen die afkomstig zullen zijn uit teksten van voor de Noormannenheerschappij. Klaarblijkelijk is er de eerste helft van de tiende eeuw veel weerstand om de (vermeende) voormalige bezittingen terug te krijgen. De goederenlijst is in het midden van deze eeuw nog actueel. De koningen Hendrik I en Otto I steunen dan bisschop Balderik om zijn en hun zeggenschap over het “verloren bezit” te herstellen. Wat te denken van dat “verloren bezit”?

De inhoud van de oorkonden en van de goederenlijst uit het cartularium gaan terug op archivalia die dateren van voor de vlucht van bisschop Hunger van Utrecht (Maastricht?) naar St. Odiliënberg (circa 857). Henderikx rekent daartoe zeven tekstfragmenten “die aan oorkonden van hofmeiers of koningen zullen zijn ontleend”, een aantal notities die teruggaan op zeven à tien particuliere oorkonden, en een zestal anderssoortige notities die waarschijnlijk wel op oorkonden teruggaan. Duidelijk is dat we van de oorspronkelijke oorkonden niets weten en dat het gis-gehalte naar de locatie van allerlei daarin gebezigde geografische namen buitengewoon groot is. Blok signaleert in de lijst diverse zeer archaische nederzettingnamen (zoals Legihan, Taglingi, Gnisingio, Landiage en Hlithum. Vooral als men bedenkt dat nadere plaatsbepalingen via het noemen van pagi of rivieren latere invoegingen van afschrijvers zijn. De bezwaren van Delahaye tegen de wijze waarop de geografie “geduid” wordt, zijn te rechtvaardigen, al wil dat niet zeggen dat zijn alternatieve duiding daarom juist is.

Uitdrukkingen als “In Hrothaluashem quod modo dicitur Rinasburg” komt men nogal eens tegen? De aangehaalde tekst zal gebaseerd zijn op de schenkingsoorkonde van voor de vervanging van de oude plaatsnaam door de naam Rijnsburg, zegt Henderikx en hij verwijst naar de aanleg van een ringburgwal (circa 875) als verklaring voor deze naamsverandering. Hier ligt een mogelijkheid om 1. archeologisch onderzoek bij de Hervormde Kerk van Rijnsburg waarbij aan weerszijden van de Vliet een nederzetting uit de zevende/ achtste eeuw zou zijn gevonden, 2. archeologisch onderzoek naar een ringburgwal, 3. de archivalia en 4. toponymisch onderzoek met elkaar in verband te brengen of kritisch te heronderzoeken.

Opmerkelijk is dat Hendrikx veronderstelt dat de “Utrechtse” archivalia ontstaan zijn in Utrecht, St. Odiliënberg (vanaf 857, bisschop Hunger), Deventer (vanaf 882, bisschop Odilbold), en dat delen van die archivalia zijn achtergebleven in St. Odiliënberg, Deventer en Elst. Men moet volgens Henderikx ernstig rekening houden met de mogelijkheid dat na de terugkeer van de bisschop naar Utrecht grote delen van het bisschoppelijke archief blijvend in St. Odiliënberg, Deventer en misschien ook Elst () worden bewaard. Waarop is deze hypothese nu werkelijk gebaseerd?

Besluit

Centrale vraag is uiteraard het archiefmateriaal (door bisschop Hunger) inderdaad vanuit Utrecht werd meegenomen, dat kennelijk grote delen ervan achterbleven in St. Odiliënberg, deventer en Elst en dat het restant in Utrecht “terugkeerde”? Waar lag Trajectum? En nu we toch hebben over goederen en bezittingen is het wellicht goed om een uitspraak van A.J.-Bijsterveld, nu hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Brabant, te citeren uit het Noordbrabants Historisch Jaarboek (van 1989): Het is opmerkelijk dat hij (= Willibrordus) niets, ook niet van de “Hollandse” kerken en “Zeeuwse” bezittingen, naliet aan de bisschopskerk van Utrecht, hetgeen toch voor de hand had gelegen gezien de geografische afstand en het feit dat hij hier de eerste bisschop was”. Misschien is het antwoord dat hij inderdaad bisschop was in of vanuit Trajectum, maar dat dat niet Utrecht was en dat daar dus ook niet de bisschopskerk gelocaliseerd kan worden. Onderzoek naar Trajectum-alternatieven (Maastricht, volgens Kreijns; Atrecht, Tournehem of Trith- St. Léger volgens Delahaye) blijft gerechtvaardigd.

Willibrordus en Kellen

In Cale werd de schenking (710 N.C.) van Bertilindis ondertekend, volgens de Echternachse kopie van de akte (circa 1200). Op zoek naar Cale kwamen we tegen: Calais, Chelles sur Marne, Celles bij Dinant, Celle bij Hannover, Gallen in Zwitserland en Gaal bij Schaijk. Celle bij Hannover kan waarschijnlijk niet het oude Cale zijn. De traditie ziet Chelles sur Marne als Cale. De andere plaatsen zijn echter niet onmogelijk. Ondertussen is mij wel duidelijk geworden dat de Von of Van Galens genoemd worden naar de plaats Gahlen bij Dorsten in Duitsland, en dat deze plaats ook niets met Cale te maken heeft. Dat geldt ook voor een Gallen nabij Eilenburg en Leipzig. Over Calais merkt Maurits Gysseling in zijn befaamde Toponymisch Woordenboek op deze plaatsnaam verrast in een voorheen Germaans taalgebied (Noord-West-Frankrijk). Merkwaardig is wel dat hij verwijst naar de naam Calaiz die hij in verband brengt met de Franse plaats Doullens; hij vraagt zich af of deze naam in verband staat met het Romeinse “Caletes”. Met het verwerpen van Calais als een mogelijkheid voor Cale moeten we dus toch enige terughoudendheid betrachten. Naast Celles bij Dinant noemt Gysseling overigens nog drie andere Celles, namelijk: Celles sur Aisne, Celles bij Tournai/Doornik en Celles bij Waremme. Het blijkt dat de latijnse naam “Cella” gebruikt werd om een christelijk steunpunt en later een klooster aan te duiden. Onze speurtocht naar de plaats van het Cale uit de akte van Bertilindis beëindigen we met Kellen nabij Kleef. In een Echternachse oorkonde uit 1222 wordt deze plaatsnaam (Cellina) gekoppeld aan een gebeuren in de jaren 751/752. Wat zou in Kellen nog aan Willibrordus herinneren? Het antwoord liet niet lang op zich wachten. In een voorstadje van Kleef was het Romaanse kerkje zo gevonden. Het is een sfeervolle en prachtig gerestaureerde kerk: van de wereld afgesloten, donker, sober en kunstzinnig. Op een folder in het portaal lees ik dat het de meer dan 1000 jaar oude kerk van de Willibrordusparochie in Kellen is. En verder: Willibrordus benutte in de achtste eeuw Frankische steunpunten en oude Romeins-christelijke cellen (onder andere in Rindern). Ook in Kellen werden hem goederen geschonken. In de korte kroniek van de kerk staat deze zin: “Die altesten Mauerteile dieser Kirche und ein Memorienstein sollen uber 1100 Jahre alt sein”. Een typische formulering voor mensen die graag hebben dat het zo is, maar er toch aan twijfelen. In de toren links staat op de 1100 jaar oude herinneringssteen te lezen: “Op 3 juni stierf de leek Grimold”. In een soort Middeleeuws Latijn. Jammer dat we niets weten van het sterfjaar. De steen kan trouwens van elders komen. Het oudste bouw materiaal stamt immers uit de jaren rondom 1000 en kwam uit het gebied van de Midden-Rijn en misschien ook van Romeinse bouwvallen in Xanten en

Qualburg. Tegen de zuidwand bevindt zich een kruis van Romeinse tegeltjes. Wat weten we zeker?

Rond 1000 is er in Kellen een stenen zaalkerkje gebouwd (misschien met enige oudere elementen), rond 1200 een sakristie en circa 1400 een gotische koor-ruimte en vermoedelijk de eerste klokkentoren (waarvan het trappentorentje bewaard is gebleven); de oudste kerkklok is de Willibrordusklok van 1438. In de achttiende eeuw kwam er een barok interieur en in de negentiende eeuw volgde een neogotische verbouwing en werden in de zijwanden grote neogotische vensters aangebracht. Na het in gebruik nemen van de nieuwe Willibrorduskerk in Kellen (1930), werd er veel gedaan om de oude kerk te behouden en authentiek te restaureren. Zo werden de kleine en hoge romaanse vensters hersteld. Het resultaat mag gezien worden. We gaan even rond in deze kerk: een beeld van moeder Anna en haar dochter Maria, een meesterlijk gesneden preekstoel (1724) met daarop een voorstelling van Willibrordus, en een barok Willibrordusbeeld in een nis in de muur. De kroonluchter en de eiken kerkbanken zijn vlak na 1800 gemaakt. Het koorgestoelte en de beelden van de evangelisten zijn neogotisch en erg mooi. De glas in lood-ramen zijn in deze eeuw gemaakt en passen volmaakt bij het oude bouwwerk. In het kerkje wordt ook een relikwie van Willibrordus bewaard: een stukje van been van zijn arm. Over deze kerk - lees ik in een aankondiging- verschijnt binnenkort een boek. Ik bestel het en kom er te zijner tijd op terug.

Is Kellen dan het gezochte Cale? In de Echternachse tekst van 1222 wordt Cellina genoemd en Kellen heeft intensieve relaties met Echternach gehad (sinds wanneer?). Er is een Willibrordus-traditie, maar ook hier weer: vanaf welke tijd? Dat het kerkje uit de tiende eeuw stamt is geen onredelijke taxatie. Wat hebben we nog meer? Ik herinner me dat Kellen en het klooster Bedburg (ten zuiden van Kleef ligt Bedburg-Hau) nauwe relaties hadden. Er schiet mij een erg waagde hypothese te binnen: als Kellen Cale zou kunnen zijn, zou Bedbrug (in plaats van Bitburg) dan het Bettinum uit de akte van Engelbaldus kunnen zijn? Cale en Bettinum lagen dan vlak bij elkaar. Erg gewaagd inderdaad. Als we Chelles sur Marne zien als de plaats van het oude Cale, en dat is de gangbare mening, dan staat Delahaye sterk. Zien we Kellen als de beste mogelijkheid, maar dat doet niemand, dan pleit dat duidelijker voor een Willibrordus-Nederland-lijn vanuit Echternach. Wat een vreemd dilemma, maar het is wel de stand van zaken. Wordt te zijn er tijd voortgezet.

Waalre en Kellen

In Cale werd de schenking (710 N.C.) van Betilindis ondertekend, volgens de kopie van de akte (circa 1200).

Op zoek naar Cale kwamen we tegen: Calais, Chelles sur Marne, Celles bij Dinant, Celle bij Hannover, Gallen in Zwitserland en Gaal bij Schaijk. Celle bij Hannover kan niet het oude Cale zijn, de traditie ziet Chelles sur Marne als Cale en de andere plaatsen zijn niet onmogelijk. Ondertussen is mij wel duidelijk geworden dat de Von of Van Galens genoemd worden naar de plaats Gahlen bij Dorsten in Duitsland, en dat deze plaats ook niets met Cale te maken heeft. Dat geldt ook voor een Gallen nabij Eilenburg en Leipzig. Over Calais merkt Maurits Gysseling in zijn befaamde Toponymisch Woordenboek op deze plaatsnaam verrast in een voorheen Germaans taalgebied (Noord-West-Frankrijk). Merkwaardig is wel dat hij verwijst naar de naam Calaiz die hij in verband brengt met de Franse plaats Doullens hij vraagt zich af of deze naam in verband staat met het Romeinse "Caletes". Met het verwerpen van een Calais als een mogelijkheid voor Cale dus toch enige terughoudendheid betrachten. Naast Celles bij Dinant noemt Gysseling overigens nog drie andere Celles, namelijk: Celles sur Aisne, Celles bij Tournai/Doornik en Celles bij Waremme. Het blijkt dat de latijnse naam

“Cella” gebruikt werd om een christelijk steunpunt en later een klooster aan te duiden. Onze speurtocht naar de plaats van het Cale uit de akte van Bertilindis beëindigen we met Kellen nabij Kleef. In (een kopie van) een Echternachse oorkonde uit 1222 wordt deze plaatsnaam (Cellina) gekoppeld aan een gebeuren in de jaren 751/752. In Kellen vindt u een buitengewoon sfeervol en goed gerestaureerd romaanse kerk. Van de wereld afgesloten, donker, hoog geplaatste ronde ramen. In het portaal ligt een folder waarop staat dat dit de meer dan 1000 jaar oude kerk van de Willibrordus-parochie is. Willibrordus – lees ik – benutte in de achtste eeuw Frankische steunpunten en oude Romeins-Christelijke cellen (onder meer in Rindern). Ook in het gebied van Kellen werden goederen

Waalre en Obbicht

Dat zuster Bertilindis goederen in Taxandria aan Willibrordus schonk staat in een akte die in 710 in Cale passeerde. Eenzelfde soort schenking had haar broer Engelbaldus in 704 gedaan met goederen in “Waalre” en die schenking werd in Bettinum ondertekend. Waar moeten we Bettinum zoeken? Veel twijfel. Bitburg (onzin?), Obbicht nabij Born (vooral door vorige generaties historici aangewezen), Wetten (door een enkeling geopperd). Wetten is waarschijnlijk Op- en Nederwetten bij Nuenen, maar ik herinner me ook een plaatsje Wetten nabij Geldern en Kevelaer in Duitsland. Eerst maar eens in Obbicht op verkenning. Tot mijn verrassing tref ik midden in deze plaats een alleen staande toren aan met daarop de tekst: “Waar de kerk van Sint-Willibrord is geweest moge daar de toren altijd bewaard blijven”. Een mooi gebouw deze toren, uitermate geschikt voor een Willibrorduskapel, maar het monument ziet er van binnen verwaarloosd uit. Dat kan echt niet, Obbicht, denk ik bij mezelf. Op de toren staat ook een tekst over een enorme brand in 1825 toen de kerk, de pastorie en 34 huizen afbrandden. Obbicht: “in assche gedompelt” staat er. Dank zij giften van 1. ’s Lands kas, 2. de koning en de koningin, en 3. de burgers van Limburg kon de heropbouw aangepakt worden. De volgorde is interessant: wie eerst genoemd wordt, geeft niet altijd het meeste, dat kunt u van mij aannemen. Obbicht moest het “voornamentlijk” hebben van de medeburgers. Waar moet ik in het land van Zwentibold zijn om meer te weten te komen over Obbicht in het eerste millennium? Nabij de nieuwe kerk van Obbicht staat wel een standbeeld van de “Reubevrater” (van de carnavalsvereniging De Reube) maar van Willibrordus is er verder geen spoor te bekennen. Via de gemeente Born en de heemkundekring kom ik terecht bij de heer J. Knoors die me de juiste documentatie bezorgt. Informatie op maat. Ik ontdek al spoedig dat op de plaats van de toren zeker niet de oudste kerk van Obbicht heeft gestaan. Tot in de zeventiende eeuw heeft de tot nu oudste kerk van Obbicht gelegen op een plaats die naderhand aan de overzijde van de Maas kwam te liggen. Dat gebeurde na de enorme Maasoverstromingen van 1643. Een rampjaar van jewelste. In het register van Stokkem wordt vermeld dat het verslindende water steden, dieren en bruggen wegdroeg. De oude kerk van Obbicht heeft gestaan op een plaats die nu Kerkenweerd heet. Een veelzeggende naam, lijkt mij.

Na de ramp kerkte Obbicht in de kapel van het kasteel. Het duurde 45 jaren al eer een nieuwe kerk in gebruik genomen kon worden (1688). Deze werd gebouwd in het vroegere gehucht Overbroek dat vanaf toen Obbicht werd genoemd. Obbicht is dus enigszins verplaatst. Van archeologisch onderzoek op of nabij de plaats van de oude kerk is kennelijk nooit iets terecht gekomen. De tweede kerk van Obbicht bleef in takt tot de grote brand van 1825 en in 1828 werd de herbouwde kerk in gebruik genomen, dankzij de steun van 1. medeburgers, 2. de koning en koningin en 3. de staat. In 1908 werd dat kerkgebouw vervangen door een grotere kerk, die dienst deed tot 1968 en die in 1984 gesloopt werd, gelukkig wel met behoud van de toren. Bij de sloop werd nog de grafkelder teruggevonden van de gebroeders De Palude. Wat

Willibrordus betreft moeten we in elk geval in Kerkenweerd zijn. Daar lag het oude Obbicht en zou dat Obbicht nu het Bettinum uit de akte van Aengilbald of Engelbaldus zijn? De historicus A. Janssen heeft deze vraag proberen te beantwoorden. Uit het onderzoek van historische documenten blijkt dat een plaats Biettine vanaf het einde van de tiende eeuw relaties had met de abdij van Gembloux, met het bisdom Luik en de abdij van Sint Laurentius in Luik, met de abdij van Susteren en met de abdij van Sint Pantaleon in Keulen. Janssen ontdekte ook een geval van oorkonden-vervalsing. Zo wordt in een oorkonde beweerd dat Gisela in 946 een villa in Biettine schenkt aan de abdij van Gembloux, maar het staat vast dat een dergelijk goed pas in of na 981 in het bezit van de abdij is gekomen. Dit naar voren dateren van schenkingen is een belangrijk aandachtspunt in historisch onderzoek. Alle gegevens overziende komt Janssen tot de conclusie dat niet met zekerheid vastgesteld kan worden dat het Bettinum uit de akte (704) van Engelbaldus vereenzelvigd kan worden met de plaatsnamen (rond en na het jaar 1000): Biettine, Bietha, Bith. Sterker nog, de koppelingen van deze namen aan Obbicht is nog grotendeels een veronderstelling, dus wel een mogelijkheid. Dat een plaats Biecht of Opbiecht in de late Middeleeuwen wel degelijk Obbicht is, staat wel vast. Zo oefent in 1428 Phylips, heer van Geldrop en Opbiecht, het patronaatsrecht uit in Obbicht, en Dirk van Petersheim noemt zich in die tijd heer van Haren en Biecht. Zo zien we een relatie tussen de historie van onze regio en die van Obbicht. Obbicht kan inderdaad het oude Bettinum zijn, maar er is geen enkel bewijs. Oorkonden van rond en na het jaar 1000 roepen teveel twijfel op, niet alleen wat hun betrouwbaarheid betreft, maar vooral ook wat de duiding van plaatsnamen aangaat. Dan toch maar Bethune volgens Delahaye? Of ons Wetten bij Nuenen of het Duitse Wetten nabij Geldern en Kevelaar?

Waalre en Wilgefortis

Ter gelegenheid van de inwijding van de nieuwe Willibrorduskerk trok in 1929 een stoet met enkele praalwagens door het dorp Waalre. Deze wagens gaven voorstellingen te zien uit het leven van Willibrordus en Wilgefortis. Wie was Wilgefortis? De legende verhaalt dat Wilgefortis een door haar vader afgedwongen huwelijk met een heidense prins wist te vermijden door een baard te krijgen. Het huwelijk ging inderdaad niet door, maar de wraak of straf was gruwelijk: ze werd ter dood gebracht en in veel varianten van de legende wordt opgevoerd dat ze gekruisigd werd. In het boek "Bedevaartplaatsen in Nederland. Deel 2. Noord-Brabant" staat dat de Wilgefortis-verering vermoedelijk op een misverstand berust, namelijk een afbeelding van Christus die bij de kruisiging een lange tuniek draagt en een baard heeft. In de Waalrese afbeeldingen van Wilgefortis ontbreekt de baard, en dat is eigenlijk zeer merkwaardig omdat de baard niet zomaar een bijkomstige bijzonderheid is in de legende en de verering. In 1911-1913 werd aan de Hoogstraat in Waalre het Wilgefortisgesticht gebouwd, een tehuis voor ouden van dagen, een gebouw dat sinds de zeventiger jaren onder de naam Het Klooster in gebruik is als ontmoetingscentrum. In een nis in de buitenmuur staat een stenen beeld van Wilgefortis, zonder baard dus. En in de nieuwe Willibrorduskerk aan de markt in Waalre vindt u een schilderij van ongeveer 1,5 bij 1 meter van Adriaan van Lelie (1755 – 1820), met daarop eveneens een baardloze Wilgefortis. In het zojuist genoemde boek over de Brabantse bedevaartplaatsen vindt u een reproductie van dit schilderij (blz. 46) dat in de periode 1802 – 1814 is gemaakt. Wilgefortis wordt daarop door twee beulen aan het kruis gebonden en genageld (want er ligt ook een hamer op de grond). Tal van afbeeldingen van Wilgefortis tonen haar wel met baard. Bijvoorbeeld in een veldkapelletje in Alphen, in de Stevenskerk in Nijmegen en in de kerk van Horst. Niet alleen om het Wilgefortis-schilderij te bekijken is uw bezoek aan de nieuwe Willibrorduskerk in

Waalre de moeite waard. Het is een pracht-kerk waarin goed gewerkt is met bakstenen. De korte maar zeer brede zijbeuken passen harmonisch bij de bogen van de zijbeuken en de kapellen. De kerk heeft een opmerkelijke beeldenrijkdom (houten beeld van Willibrordus en de vier evangelisten en bij het hoofdaltaar een schitterend Mariabeeld) en een vijftal grote schilderijen. Het priesterkoor met twaalf glas-in-lood-ramen dwingt tot aandacht. Wilgefortis staat ook bekend onder de namen Ontkommer (Kummernis, in Duitstalige landen), Liberata, Eutropia en Caritas; ze vertegenwoordigt de vrouwelijke zorg, zelfbescherming en verdediging. Omdat er door haar veronderstelde kruisiging een sterk verband gelegd wordt met Jezus kreeg ze ook een reputatie als voorspreekster en bemiddelaar bij Christus. Het lijkt er erg op dat de Ontkommer-verering ontstaan is in Vlaanderen en dat die zich via de Nederlanden uitbreidde naar Frankrijk, de Oostzee-landen, Rijnland, Bohemen, Tirol, Zwitserland en Spanje. Vooral in de zestiende en zeventiende eeuw, de periode van de barok, was de devotie het meest intens en verbreid, deze werd in de loop van de achttiende en negentiende eeuw ingeperkt en verdween in veel gevallen in de twintigste eeuw. De legendarische Sint Ontkommer werd al aan het einde van de zestiende eeuw in Waalre vereerd. De bekende om niet te zeggen beruchte historicus Grammaye noemt in 1610 de Ontkommer-verering in Waalre en hij meldt dat er daar ook een broederschap ter ere van Ontkommer is. Er was ook een "Sinte Kummings autae". Uit enkele archiefaantekeningen valt af te leiden dat er op haar feestdag (20 juli) een processie gehouden werd en dat Waalre enkele eeuwen lang (tot circa 1850) een Ontkommer-bedevoortplaats was. Wie op haar feestdag de kerk van Waalre bezocht (waar wel een beeld van haar gestaan zal hebben) kreeg een volle aflaat. Aflaten vormden een soort puntensysteem waarmee je grotere kansen kreeg op een comfortabeler Hiernamaals. Van een kant leverden de bedevaarten zekere inkomsten op voor de kerk, van de andere kant kreeg de bedevaartganger er een en ander voor terug. Soms een groot wonder: een plotselinge en spectaculaire miraculeuze genezing. Soms een wat minder opvallend ingrijpen in de gang de dingen: een langzame verbetering in welzijn en gezondheid. En bijna altijd het rendement dat je er via aflaten weer wat beter voor stond met het oog op de toekomst. Bedevaarten waren van twee kanten rendabele investeringen. Maar ze berusten natuurlijk op een ontvankelijkheid voor de werking van het Heilige. Berekening van materieel voordeel was wel een gretig aanvaard bijkomend aspect, maar niet het begin en het einde van het denken. Mocht de legende op een historisch misverstand berusten, dan houden we niet alleen de legende er aan over maar ook de werking ervan. Het kan toch niet mooier.

Welke taal sprak Willibrordus ?

Willibrordus kwam uit Engeland en Ierland, dus hij heeft ongetwijfeld Keltisch gesproken. Hij was opgeleid in kloosters, dus hij beheerste ook het Latijn. Maar met een bepaald variant van het Keltisch of met het Middeleeuwse Latijn kon hij in onze landen weinig uitrichten als hij de mensen volk toesprak. Er zijn lezers die zich afvragen "hoe dat dan ging" en daarom nu een poging tot een antwoord. Aannemende dat Willibrordus en zijn gezellen de taal van de bevolking leerden, is het natuurlijk wel belangrijk om te weten in welke streken hij actief was. Ik ga er nu even vanuit dat hij inderdaad in onze streken werkzaam geweest is, en dan betekent dat dat we op zoek gaan naar een taal die voorafgaat aan het zogenaamde oud-Nederlands. Zo'n taal is waarschijnlijk na de val van het Romeinse rijk ontstaan uit een mengelmoes van Gallische en Germaanse talen op een Keltische ondergrond. Van dat alleroudste Nederlands weten we eigenlijk niets en van oud-Nederlands erg weinig, maar gelukkig genoeg om er een idee van te krijgen. Ik zal eerst aan de hand van een zinnetje het

verschil laten zien tussen oud- Nederlands (voor 1150) , middel-Nederlands (1150 - 1600)en nieuw-Nederlands:

Latijn: *Delicta quis intelligit?* (psalm 19, vers 13- 14)

Oud-Nederlands: *Misdadi wie vernimit?* (900, Wachtendonckse psalmen)

Middel-Nederlands: *Wie verstaet die ontblivene?* (1475, Handschrift Munsterbilzen)

Nieuw- Nederlands: *Wie soude die afdwalingen verstaen?* (1637, Statenbijbel)

Modern- Nederlands: (doet u eens een poging).

Van het oud-Nederlands is tot nu toe zeer weinig teruggevonden. Het Latijn werd immers gebruikt als schrijftaal tot 1200, maar soms vindt men in de Latijnse teksten een woord vertaald in het “Nederlands”, bijvoorbeeld een plaatsnaam. Interessant, maar veel wijzer worden we daar niet van. We komen verder met twee versjes, maar vooral moeten we het hebben van een vertaling van de psalmen van David (de Wachtendonckse psalmen). Eerst de versjes. Rond 1100 schreef een Westvlaamse monnik in een klooster in Rochester de volgende woorden:

Hebban olla uogala nestas hagunnan/ hinase hi (c) (e)nda thu/ uu(at) unbida(n) (uu)e nu.

Wat tussen haakjes staat, is ingevoegd. De betekenis is: Hebben alle vogels nesten begonnen / het en zij (behalve) ik en jij/ waarop wachten wij dan nu. Iets jonger is een versje dat genoteerd werd op een evangelieboek van het klooster van Munsterbilzen. Het luidt als volgt: *“Tesi samanunga vvas edele unde scona / et omnium virtutum pleniter plena”* en dat betekent : “ Deze gemeenschap was edel en schoon, en volledig vervuld van deugden”. De tweede regel is Latijn maar de eerste is oud-Nederlands: in het woorddeel “saman” ziet u het woord “samen” (gemeenschap). Historisch intrigerend en spannend is uiteraard het gebruik van het woordje “was”.

De Wachtendonckse psalmen zijn afkomstig uit een tiende-eeuws handschrift dat eigendom is geweest van het vrouwenklooster uit Munsterbilzen (vlakbij Tongeren). De tekst of een afschrift daarvan is in het bezit geweest Arnold van Wachtendonck die in de zestiende eeuw deken was van het kapittel van Sint Martinus in Luik. Via hem kwam de tekst in handen van de taalkundigen en het origineel is sindsdien spoorloos. Dus nog steeds: opsporing gezocht. Gelukkig is er het nodige kopieerwerk verricht. Het gaat om een Latijnse tekst en boven de regels in het Latijn is een vertaling geschreven. Deze vertaling heeft in het begin de kenmerken van een Moeselfrankische taal (regio Saarbrücken, dus er zal wel een Moeselfrankische vertaling bij de hand geweest zijn) maar daarna wordt de taal spoedig Nederfrankisch van karakter. Vaak wordt het gebied tussen Maas en Rijn ten zuiden van Xanten aangewezen, vooral Krefeld en omgeving, als de streek waar dit Nederfrankisch gesproken en geschreven werd. Het prachtige stadje Wachtendonck ligt daar ook inderdaad in de buurt ligt. Wachtendonck heeft ruines van een Romeinse burgt, maar van een Middeleeuws klooster heb ik er niets kunnen vinden. Ik citeer nu enige makkelijk verstaanbare zinnestjes uit deze Nederfrankische vertaling: *Gehori gebet min/ Gan sal ic an huse thinin/ Begian thi folc got/ Singet goede lof quethet namon/ ik uuanda dat ik it kende, that arbeit ist furi mi.* Dit is dus Nederlandse taal van 1100 jaar oud.

In een spraak die erg op deze taal geleken moet hebben , heeft Willibrordus zijn werk verricht. Waarschijnlijk zaten er bij hem wat meer Angelsaksische en Friese kenmerken in. Opmerkelijk in deze reconstructie-poging is wel de betekenis van het klooster van Munsterbilzen: daar is het handschrift van de Wachtendonckse psalmen een tijd bewaard en daar bevond zich ook het evangeliarium met de tekst die begint met “ Tesi samanunga”. De regio van Bilzen had later waarschijnlijk ook relaties met een zekere Heinric van Veldeke (onze eerste literator) die rond 1175 zijn dichtwerk *Sente Servas* vervaardigde. Het oudste dichtwerk in het Middel-Nederlands. Het oudste ambtelijke stuk in onze taal is het goederenboek van de Gentse Sint Baafs (1210). Maar dan is de nieuwe tijd van het Middel-Nederlands aangebroken.

Bettinum: Wetten bij Nuenen?

De schenking van Waalrese goederen van Engelbaldus zou in 704 plaats gevonden hebben in een plaats Bettinum. Dit volgens een tekst van rond 1200 uit de abdij van Echternach. Is Bettinum het huidige Obbicht (traditie), Bethune (Delahaye), Wetten bij Kevelaer of Bitburg? Ook is ooit geweest op Wetten bij Nuenen. Zou dat een mogelijkheid zijn? Wat Wetten bij Nuenen betreft komen we veel te weten via de heemkundige publicaties “Van Alvershool tot Zuiderklamp” en “Dwers door Nuenens Verleden, Herinneringen aan het oude Nuenen, Gerwen en Nederwetten” (1991). De oudste sporen van bewoning op het grondgebied van de huidige gemeente Nuenen stammen uit de periode van circa 8000 tot 4500 voor Christus (langs de hoge oevers van de Lissevoortse Loop en de Dommel en Kleine Dommel). Uit de ijzertijd (700 v.C. tot het begin van onze jaartelling) zijn aardewerkscherven en urnen gevonden (Kerkackers en verlengde Europalaan); er waren nederzettingen op Hooidonk, de Collse heide, op de Kerkackers, nabij het Rullen en op Boort nabij de Dommel. Tamelijk intensief dus. De vondst van een Romeinse munt uit de tweede eeuw n.C. nabij Soeterbeek in 1974 berust waarschijnlijk op toeval en duidt niet op bewoning gedurende de Romeinse tijd. Wel is er bewoning geweest in de periode 300 tot 500 n.C. op de Tomakkers. Daarna volgt ook voor dit gebied een stille en lege periode tot rond het jaar 1000.

De eerste Hooidonkse watermolen kan dateren uit de tiende eeuw en in 1146 werd het vrouwenklooster Hooidonk gesticht (door priester Leo van Rolduc) in Nederwetten. Of beter gezegd: bij het klooster op de lage gronden langs de Dommel ontstond het dorpje Nederwetten. Nederzettingen op het grondgebied van het hedendaagse Nuenen en Gerwen en Nederwetten lagen aanvankelijk in de graafschappen Rode (Sint Oda Rode= St. Oedenrode) en Taxandrie, maar rond 1100 kwam het gebied onder de heerschappij van de hertog van Brabant. Hooidonk was een uitdrukking van de bloei- en groeiperiode die toen aanbrak. Ik citeer uit “Van Alvershool tot zuiderklamp”: “Het klooster van Hooidonk was een slotklooster voor zusters van adellijke afkomst, die de regel van Sint Augustinus volgden. Ze waren afhankelijk van de abdij van Rolduc. Eerst hadden de zusters een houten kapel, die in 1148 werd ingezegend door Philips von Katzenellenbogen, bisschop van Osnabruck. Deze houten kapel stond daar bijna honderd jaar, maar toen kwam er een stenen gebouw. Op 4 september 1244 werd de nieuwe kapel ingewijd door Bonifatius, een vroegere bisschop van Lausanne”. De Nonnen stichtten boerderijen en lieten rond 1250 al een aparte kapel voor de pachters bouwen. Deze kapel werd circa 1440 verbouwd tot een kerk met toren die in 1442 ingewijd werd. Na de Vrede van Munster in 1648 werd het prestigieuze klooster door de Republiek geconfisceerd. Nederwetten behoorde toe aan het klooster Hooidonk en werd pas in 1821 bij de gemeente Nuenen gevoegd.

In de vijftiende eeuw werd er in Nederwetten een tweede vrouwenklooster gesticht, nabij de Heuvelakkerloop, toen Zuidbeek genoemd, op de plaats van landhuis Soeterbeek. Het klooster heette “Heilige vrouw an die Suetbeeck” (vandaar: Suetbeeck en later Soeterbeek). Dit klooster werd ook in 1648 in beslag genomen en in 1732 moest het gesloten worden en de nonnen stichtten toen in Ravesteyn “Nieuw Soeterbeek”.

Hoe zat het met de kerkenbouw in Nuenen, Gerwen en Nederwetten? De oude Nederwettense kerk (die in 1442 de kapel verving) werd in 1898 afgebroken behalve de toren die nog tot 1920 als alarmklokketoren dienst deed en waarvan de ruïne nu nog aan de Dommel staat. In 1896 werd de nieuwe Lambertuskerk in gebruik genomen. Opwetten had tussen circa 1360 en 1648 een eigen kapel die aan Sint Antonius toegewijd was en waarvan de ruïne pas in 1916 werd afgebroken. Deze kapel was ook een bedevaartskapel in verband met de pest. Nuenen bouwde in 1250 een stenen kerk die in 1494 vervangen werd door een hoge basiliekkerk die

in 1512 in brand gestoken werd door een Gelderse troep en in 1523 weer redelijk hersteld. Na de confiscatieperiode (1648 – 1798) werd het gebouw gerestaureerd; de toren werd toen aanmerkelijk ingekort. De kerk werd afgebroken in 1823 en de toren in 1885. De huidige Clemenskerk dateert van 1872. De Clemenskerk van Gerwen staat op de plaats van een houten kapel en een stenen kruiskerk (dertiende eeuw) die circa 1440 vervangen werd door een grotere die een toren had die ook ter verdediging diende. De kerk brandde af in 1586 en kreeg zijn basiliekvorm tussen 1612 en 1620. Zijn gotische karakter ontstond geleidelijk tussen 1860 en 1890.

De kerken van Nuenen en van Gerwen zijn toegewijd aan Sint Clemens. Daarmee kan Sint Willibrordus bedoeld zijn die immers van paus Sergius als tweede naam de naam Clemens kreeg. In “ Van Alvershool tot Zuiderklamp” wordt ervan uitgegaan dat dit inderdaad zo is, en dat “dus” daarom aangenomen moet worden dat de parochie van Gerwen al in de achtste eeuw is gesticht en dat er toen al een parochiekerk gebouwd moet zijn. De kerk van Nuenen later is ontstaan en kreeg dezelfde naam als die van Gerwen. Gerwen zou volgens dit boek uit de tijd van Willibrordus kunnen dateren. Helaas moet geconstateerd worden dat er feitelijk niets bekend is over een dorp Gerwen voor de twaalfde eeuw. De oudst bekende kerk, een houten kapel, kan in die eeuw gebouwd zijn. Aanwijzingen voor vroegere situaties zijn er niet.

Het is overigens nog wel een discussiepunt of met Clemens inderdaad Willibrordus bedoeld is; Sint Clemens was rond het jaar 100 de vierde Paus. En er zijn nog diverse andere heiligen die Clemens heetten.

Verder is het zo dat in verband met Bettinum niet aan Gerwen maar aan Wetten gedacht moet worden. Wetten bij Nuenen heeft twee belangrijke vrouwenkloosters gehad, maar die dateren respectievelijk uit de twaalfde eeuw (Hooidonk 1146) en de vijftiende eeuw (Soeterbeek 1448), en kunnen dus niet met Bertilindis en Willibrordus (rond 700) in verband gebracht worden. Wat een schitterende historie daar in Nuenen en omgeving, maar Bettinum kunnen we er niet vinden.

Willibrord in Geldrop?

De uit Bergeyk afkomstige archeoloog Frans Theuws heeft in 1991 een bijgewerkt deel van zijn ideeën-rijke dissertatie “Archeologie in de Periferie” (1988) gepubliceerd in het boek “Images of the past”. Dit vertaalde Nederlands leest gelukkig erg gemakkelijk. In dat boek bespreekt Theuws de Willibrordus-problematiek. Aan de orde komt wat de documenten van de abdijen van Echternach en Lorsch rond 1200 als hun eigendom zagen in onze regio in de eeuwen voor het jaar 1000. Lorsch claimde : Pelt en Meerveldhoven; Echternach: Ruimel, Gemonde, Teede, Waalre, Alphen, Berne, Hoksent, Hulsel, Hapert, Eersel, Diessen, Lindel, Hasselt, Bakel, Vlierden, Deurne, Antwerpen, Vorselaar, Wommelgem, Reppel, Esch, en Hees. Het gaat dus om documenten die rond 1200 door deze abdijen zijn opgesteld of overgeschreven uit eerdere documenten. Omtrent de localisatie van deze plaatsnamen is continu veel te doen geweest. Onder meer Albert Delahaye localiseerde deze bezittingen in Noord-West-Frankrijk, een visie die waarschijnlijk eind 1999 nog eens opnieuw met kracht naar voren gebracht zal worden als een boek verschijnt met het laatste werk van Delahaye. Maar over de localisering van deze plaatsnamen is er ook door anderen veel gediscussieerd en ook uit de teksten van Theuws spreekt nogal wat twijfel. Hezia bleek niet Heeze maar wordt nu als De Hees bij Eersel geduid. Haeslos was eerst Aalst maar werd later toch gezien als Hasselt bij Overpelt, Hulsel is niet ons Hulsel bij Bladel maar mogelijk Hulsel bij Poppel. Om maar enige voorbeelden te noemen. Maar vooral besteedt Theuws aandacht aan de mensen die

in de documenten van de abdijen genoemd worden. Ik som er een aantal op: Haderik, Aengilbaldus, Bertlindis, Aengelbertus, Ansbaldus, Herelaef, Rauchingus, Henricus, Nebelungus, Gulint, Hesternaldus, Hodibaldus en Hattho. Als er twijfel is aan de ligging van de genoemde plaatsen dan is ook het identificeren van deze personen lastig. Ik beperkt me tot een citaat: “Ansbaldus was probably a monk in the monasterium at Susteren, and if Cale is Chelles-sur-Marne, then Bertlindis had almost certainly entered the prestigious monastery there”. U ziet met welke slagen om de arm iets naar voren gebracht kan worden; ik tel er drie: “probably”, “if...then” en “almost”. De genoemde mensen waren grondeigenaren en worden in de teksten getypeerd als illustere personen. Theuws en zijn collega’s noemen ze “elitegroepen”. Hij probeert de onderlinge relaties en netwerken van deze personen in kaart te brengen. Daarbij komt uiteraard het interessante punt van de schenkingen aan de orde en de motieven van de schenkers. De schenkers zelf zeggen dat ze door hun schenking zalig willen worden, en dat zal ongetwijfeld ook waar zijn. Theuws constateert echter - en we hoeven niet van verbazing achterover te vallen - dat economische motieven een belangrijke rol hebben gespeeld. Hoe dat werkte, is eigenlijk het interessantste gedeelte van zijn betoog. Natuurlijk werd door schenkingen de missionering van het Christendom ondersteund, maar die missionering was duidelijk in het voordeel van de politieke macht van de Pepijnen en Karolingers.

De giften aan Willibrordus waren in feite ook handreikingen van de elitegroepen in onze gewesten aan de koning. Via de schenkingen ontstonden mogelijkheden om politieke relaties aan te knopen en te benutten.

De gang van zaken is ongeveer als volgt geweest. Tussen 675 en 750 – de tijd van Willibrordus - verandert er volgens Theuws veel in de agrarische productie; er begint een veel doeltreffender uitbating van het landschap op te komen. De bevolkingsdichtheid is waarschijnlijk nog gering. Om meer te bereiken in de agrarische productie organiseren de elitegroepen een domeinsgewijze aanpak ervan. Een aantal nederzettingen en boerderijen vormen een samenwerkingsverband of domein. Bladel was zo’n domein en ook Bergeyk (met Luyksgestel, Riethoven en Westerhoven) ook. Deze domeinenorganisatie werkte klaarblijkelijk succesvol door in de volgende periode. In de literatuur wordt de Karolingische tijd met al zijn beweerde landbouwkundige verbeteringen immers ook in economisch opzicht erg succesvol genoemd. Maar hier hapert er toch iets. Archeologisch gezien blijkt het steeds weer nog niet mogelijk om een bevestiging te krijgen van deze groei, integendeel: een nederzetting als “Geldrop” toont eerder het tegendeel aan. Hoe is dit te verklaren? Men zou kunnen opperen dat de elitegroepen door hun domeinenorganisatie in de periode 750 – 800 zelf veel meer macht ter plaatse kregen en dat dit een bedreiging voor de koning kon gaan inhouden. Daardoor kan er een politiek zijn ontstaan dat de koning en later de keizer graag bevorderde dat goederen aan abdijen geschonken werden die de koning of keizer onder controle had. En dat heeft misschien geleid tot een veel meer extensieve agrarische productie (veel veeteelt bijvoorbeeld) die minder stimuleerde tot ontwikkeling van nederzettingen. En het gevolg was ook dat de koning of keizer veel meer greep kreeg op de elitegroepen, omdat hij een zware stem in het kapittel kon hebben als de abdijen hun grondpolitiek bepaalden en uitvoerden. De geschiedenis van de nederzetting in Geldrop is door Frans Theuws beschreven in de bundel “Een en al zand”(1993). Hij bespreekt er onder meer “Geldrop in de tijd van Willibrord” wat eventueel de indruk zou kunnen wekken dat Geldrop een Willibrordusplaats genoemd mag worden. “Of Willibrordus ooit in Geldrop is geweest is niet bekend”, zegt Theuws, “maar op basis van de resultaten van onze opgravingen kunnen we wel een beeld verschaffen van de nederzettingen die hij bezocht en de bewoners die hij aantroef”. Het archeologisch onderzoek heeft niets aangetoond in verband met de christianisering van Geldrop en omgeving.

Manifestatie van Willibrorduskerken

Op de onlangs gehouden manifestatie van Willibrorduskerken in Waalre pleitte Prof. Dr. A.J. Bijsterveld ervoor om de aandacht voor Willibrordus niet zozeer meer te richten op de vraag of hij nu wel of niet in onze streken kerken had gebouwd (rond 700), maar vooral op het onderwerp van de Willibrordusdevotie vanaf 1300 tot heden. Ook de geschiedenis van een verering of devotie is van groot belang. Brabant heeft tientallen Willibrorduskerken (onze regio heeft er zeven, namelijk: Waalre, Riethoven, Eersel, Casteren, Middelbeers, Zeelst en Wintelre), merkwaardig genoeg weinig Willibrorduskapellen, en een achttal Willibrordusbedevaarten (Alphen, Berkel, Diessen, Den Bosch, Luissel, Oss, Riethoven en Teteringen.) 1939 is het jaar dat Willibrordus officieel tot apostel van Brabant uitgeroepen werd. Dat stemde toen overeen met historische studies, en de proclamatie werd toen indrukwekkend gevierd. Er is een prachtige film over de Willibrordusprocessie die in dat jaar door Waalre en Valkenswaard trok : het rijke Roomse leven op volle toeren. Deze film was op de manifestatie ook te zien en zou in het nieuwe Waalre Historische Museum vaker gedraaid kunnen worden. Een accent op de Willibrordusdevotie brengt veel aandacht met zich mee voor de attributen van deze heilige. Ik kom er aan zes: een kruis staf, een kerkmodel, een wijnvat, een put of bron, een kruik of fles, en een kind. Het wijnvat moet doen denken aan een wonderbare wijnvermenigvuldiging die Willibrordus gepresteerd zou hebben, en daar hebben ook de kruik en de fles mee te maken, dit alles tegen de achtergrond van Echternach en Trier met reeds in het eerste millennium uitstekende Moezelwijnen. Willibrordus wordt opgevoerd als stichter van kerken, vandaar die kerk in zijn hand, meestal de dom van Utrecht. Die put of bron komt van Alcuinus, die o.m. de levens van Karel de Grote en het leven van Willibrordus beschreef, want Willibrordus zorgde op een zeer warme en dorstige dag voor een putje met fris drinkwater , ontegenzeggelijk een wonder volgens Alcuinus. En dan het kind? Dat “attribuut” komt in Luxemburg voor, in Kevelaer is het ook op enkele plaatsen te zien, en ook in onze provincie waren er bedevaarten ter ere van Willibrordus om kinderziekten tegen te gaan en genezing ervan af te smeken. Het gaat dus om een verwijzing naar Willibrord's betrokkenheid bij zieke kinderen.

Al wou Bijsterveld enigszins af van de eindeloze discussie over de tijd dat Willibrordus leefde, de architect Herman Strijbosch ging uitvoerig in op de kerkenbouw in en na Willibrordus' tijd. De kerken genoemd in Brabantse schenkingen aan Willibrordus , zoals die van Bakel en Waalre, zijn tot nu toe niet archeologisch bevestigd, terwijl afschriften van oorkonden de indruk wekken dat in het begin van de achtste eeuw onze provincie gekerstend was en werd. Maken we op dit moment de balans nuchter opmaken dan moet geconcludeerd worden dat gegevens uit schriftelijke bronnen en archeologische bevindingen in ons land, onze provincie en regio in die periode (nog) niet op elkaar aansluiten. Kerkenbouw valt pas te aan te tonen in en na de tiende eeuw, bijvoorbeeld in plaatsen als Aalst, Bergeijk , Reusel, Diever, Gemonde , Tiel, Oosterbeek en Zelhem . Misschien ook in Waalre. In de elfde en twaalfde eeuw komt er een brede golf van zaalkerkjesbouw. De bevolking neemt dan ook stevig toe. Sporen van de oudste kerkjes zijn doorgaans te vinden bij en op grafvelden, cultusplaatsen en voormalige kloosters . Vaak zijn de sporen niet veel meer dan overblijfselen van paalgaten, dus verkleuringen van grond. Vormen deze paalgaten een patroon dat een priesterkoor laat zien dan kan men aannemen dat het om een kerkje gaat. Tot 1200 hebben de kerkjes in Noord-West-Europa alle de vorm van een zaalkerkje. Wat het gebruik van bouwmaterialen betreft kan men in de loop van 5 à 6 eeuwen (700 – 1300 N.C.) globaal een bepaalde volgorde aangeven, namelijk deze: 1. Houten balken en vlechtwerk dat met leem bestreken wordt, 2. Houten balken met planken, 3. Een stenen fundering en een houtbouw, 4. Stenen muren en een houten dak, 5. Voornamelijk stenen kerken (kiezelstenen, veldkeien, ijzeroerbrokken en – stenen, natuurstenen, tufsteen en bakstenen). Het is ook van bepaalde

kerkjes aannemelijk dat in de bouw sloopmateriaal uit de Romeinse tijd werd gebruikt; dit wordt onder meer gezegd van het Boterkerkje in Oirschot.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Utrecht en Willibrordus

Willibrordus was bisschop van Utrecht, had daar kerken en een klooster gebouwd en probeerde de Friezen in het Noorden van ons land te bekeren. Hij had ook in Echternach een klooster en dus reisde hij nogal eens op en neer, en dan was het klooster van Susteren een rustplaats. Dit beeld dragen velen van ons nog mee, omdat het voorheen op school zo aangeleerd werd (en wordt?). Dit beeld verdient bijstelling. Enige weken geleden verscheen namelijk het proefschrift *Uniek in de Stad* (Utrecht 2000) van Charlotte Broer. Een prachtboek dat in zekere zin een mooi vervolg is op *Husinghe en Hofstede* (Utrecht 1994) van M. de Bruijn. In beide boeken komt het “Utrecht van Willibrordus” aan de orde, en juist de wijze waarop dat gebeurt, is leerzaam. We weten van Utrecht zeker dat het een Romeinse post was (maar of die Trajectum heette, is een andere vraag) en pas zeven eeuwen later krijgen we aldaar opnieuw grond onder de voeten, omdat dan archivalische en archeologische bronnen met elkaar in verband te brengen zijn. De “oorkonden” uit die duistere periode zijn onbetrouwbare afschriften van vele eeuwen later en de weinige archeologische vondsten zijn nietszeggend. De Bruijn schrijft: “Dat er geen sporen van bewoning en nauwelijks van menselijke activiteit zijn gevonden , is mogelijk te wijten geweest aan overstromingen die Utrecht in de twaalfde eeuw hebben geteisterd en die veel grond hebben weggespoeld”. De reserve ten aanzien van een bisschopszetel Utrecht is bij Charlotte Broer voor de goede lezer nogal duidelijk. Haar proefschrift begint met een citaat vooraf en dat zet de toon ; ik citeer de eerste twee zinnen: “ Dat is natuurlijk niet het hele verhaal, maar zo gaat het nu eenmaal met verhalen. We maken ervan wat we willen”. Ik lees er een vergaande relativisering in van het kunnen vinden van waarheid. DE waarheid vinden, valt over het algemeen inderdaad niet mee, maar het is wel de vraag of je dit standpunt kunt huldigen vanuit de positie van wetenschapsbeoefening. Van mij persoonlijk mag het eigenlijk wel, maar dan wel meteen op de voorwaarde dat velen mee mogen doen aan het grote spel “We maken ervan wat we willen”. In de praktijk blijkt echter dat mensen met alternatieve meningen niet tot de discussie toegelaten worden (het twijfelen moet wel “onder ons” blijven) en zo zie je dan ook dat een uitstekend boek als *Traiectum Utrecht of Maastricht* van H. Kreijns en L. Pirson in de zeer uitvoerige literatuurlijst geen plaatsje krijgt.

Ook Charlotte Broer komt weer met “een oorkonde van Karel Martel uit 723” (let op het misleidende taalgebruik, want er is helemaal geen tekst uit 723) en zegt dat van het monasterium (klooster) van Willibrordus “verder niet erg veel specifiek bekend” is (“niet erg veel” staat hier voor: niets). Zij komt met een interessante conclusie uit recente nieuwe publicaties, namelijk deze: “ dat de komst van Willibrord naar Utrecht en ook zijn wijding tot aartsbisschop der Friezen in 695 nog niet de tot standkoming van een bisdom hebben betekend”.

De bisdom- gedachte wordt dus losgelaten. Willibrord kreeg immers van Pippijn (dus niet van de Paus, die hem wel tot aartsbisschop wijdde) een woonoord geschonken, Traiectum genaamd dat nabij een gebied van de Friezen gelegen moet hebben. De aanwijzingen dat de Friezen in Willibrordus’ tijd (ook) zuidelijker hebben gewoond dat het huidige Nederland van boven de grote rivieren zijn niet meer te bagatelliseren. “Bisschop van Utrecht of bisschop in Utrecht”, schrijft mevrouw Broer ,” Willibrord laat zich in de eerste plaats herkennen als een rondtrekkend evangelieprediker, voornamelijk opererend vanuit het klooster of wellicht beter de kloosters waarin hij leefde en waarvan hij aan het hoofd stond”. De koppeling van Willibrordus aan Utrecht als bisschopszetel is hiermee omzichtig

losgelaten, en dat is terecht. Toch blijft het opereren van de mogelijkheid van Willibrordus werkzaamheden “in” Utrecht krachtig aan de orde. En niet zo zuinig, namelijk via de veronderstelling “dat de twee Utrechtse kerken met het klooster in beginsel één groot complex hebben gevormd”. Het poneren van “in beginsel” grote complexen in Utrecht anno 700 is op niets gebaseerd en dus een mooi stukje bekrachtiging van mythevorming. Ik eindig dit stukje met een uitspraak waarmee Charlotte Broer haar achterban na al dit schokkende nieuws geruststelt: “ Nogmaals, hoe dit ook zij, het monasterium in Utrecht was belangrijk en het prestige ervan als dragende instelling van het missioneringswerk waarschijnlijk groot”. Waarschijnlijk dus.

Trajectum is Aardenburg ?

Het Trajectum van Willibrordus, dat wil zeggen zijn standplaats, was Utrecht, zegt de traditie. Neen, het is Tournhem (nabij Atrecht), betoogt Albert Delahaye. Dat klopt ook niet, argumenteert J. Kreijns, het is ontegenzeggelijk Maastricht. Geen van drieën is waar, schrijft J. Rozemeyer uit Ettel- Leur, het kan geen andere plaats zijn dan Antwerpen. De inkt van mijn tekst over deze laatste hypothese was amper droog (die inkt droogt al supersnel) of daar viel de krant “De Sincfalbode” uit Zeeuws- Vlaanderen in de bus. Het zal toch niet waar zijn, maar jawel hoor, daarin een nieuwe Trajectum- theorie, een Antwerpen- variant, zal ik maar zeggen, namelijk Aardenburg. Aardenburg ligt in Zeeuw-Vlaanderen, niet ver van Knokke, Brugge en Maldegem. In een zeer uitgebreid artikel stelt Walter Dierick de theorieën van Utrecht, Tournhem en Antwerpen aan de orde , en komt vervolgens met zijn zeer opmerkelijke nieuwe interpretatie.

De Friezen woonden in de zevende en achtste eeuw boven de lijn Brugge – Gent- Antwerpen, namelijk tussen de Sincfal (= het Zwin) bij Brugge en de Weser in Duitsland. De Franken zaten onder de lijn Brugge - Antwerpen. Willibrordus is nabij dit grensgebied geland, in Francia, nabij een gebied Greveninga. Het Trajectum van Willibrordus lag volgens de historische bronnen op een voormalig Romeins Castellum dat omstreeks 700 beurtelings in bezit was van Franken en Friezen. Aardenburg was inderdaad een Romeinse vestiging die gebouwd was op de oever van een rivier die gekruist werd door een Romeinse heirweg, dus zonder meer een trajectum (oversteekplaats). Maar dit niet alleen : het Trajectum van Willibrordus lag nabij een haven Greveninga, en laat Aardenburg nu niet ver van de zeer oude en al omstreeks 1210 ingedijkte polder Greveninge liggen, en die lag aan de monding van de Schelde. Bij een landing in de haven van Greveninga aan de Schelde kon Willibrordus, betoogt Dierick, het trajectum Rodanborch (= Aardenburg) bij wijze van spreken zien liggen. Dit Trajectum was Willibrordus “uitvalsbasis” voor zijn tochten naar onder andere Wulpen (een verdwenen eiland voor de kust van Cadzand) en Walcheren. Rodanborch als Trajectum is mede aannemelijker dan Antwerpen, volgens Dierick, omdat de verbinding over water met Soissons veel gunstiger is vanuit Aardenburg dan vanuit Antwerpen. En Willibrordus moest nogal eens die kant uit. Voor de komst van Willibrordus poogde Wulfram, bisschop van Sens en abt van de abdij van Fontenelle bij Rouaan, te missioneren onder de Friezen. In de literatuur over Willibrordus valt inderdaad de samenwerking met Wulfram op, en dus ook op een sterke relatie met Noord(west)-Frankrijk. Nu we het over Aardenburg hebben, kan ik niet nalaten om te wijzen op de Willibrordusbasiliek in Hulst, een van de meest indrukwekkende kerken van ons land, waarvan de bouw dateert uit de twaalfde eeuw. Hulst , de meest Vlaamse stad van Nederland, de Reynaertstad, een openluchtmuseum dat gedomineerd wordt door de Willibrordusbasiliek. Misschien moeten we het Trajectum van Willibrordus wel in het land van Zeeuws-Vlaanderen zoeken, niet al te ver van Antwerpen maar toch niet op de plaats van Antwerpen zelf.

Dierick zet uiteen dat Willibrordus niet de eerste christelijke missionaris in Zeeuws - Vlaanderen was. Al in 635 was Sint Eloy (588- 660), bisschop van Noyon- Doornik, er actief, ook Sint Amandus verkondigde er circa 650 het christelijke geloof en onder meer de missionarissen Wilfried van York (circa 670) en Wigbert (circa 685) zetten dit werk voort. En in 695 landde Willibrordus in die streek, het land van Zeeuws-Vlaanderen, volgens Dierick.

Willibrordus, die bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog door Pius XI tot schutspatroun van Nederland werd uitgeroepen, confronteert de historici nog steeds met veel vragen. En de lezer van historische stukken ook. Het ooit vanzelfsprekende verhaal van de landing in de buurt van Katwijk, de bisschopszetel in Utrecht en de Friezen in het huidige Friesland wankelt. Dat is prettig voor mensen die beoefening van geschiedenis zien als een zoektocht, maar minder prettig voor lezers die behoefte hebben aan zekerheid. Maar als het gaat om schijn-zekerheid, dan zal het zoeken uiteindelijk toch meer voldoening schenken.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Trajectum is Antwerpen?

In onze regio zijn er zeven Willibrorduskerken en – parochies en de belangstelling voor Willibrordus als historische persoon is vaak groot. Elk jaar verschijnen er nog steeds boeken en artikelen over Willibrordus die circa 700 N.C. leefde. Vooral ook de vraag waar zijn bisdom en de zetel van zijn bisdom gelegen hebben , blijft intrigeren. De teksten zeggen dat het bisdom vanuit Trajectum werd beheerd. Maar de vraag is wel : waar lag nu het Trajectum waarvan in afschriften van oorkonden sprake is? Tot nu toe waren er drie hypotheses maar er is onlangs een vierde bijgekomen.

De traditionele visie gaat ervan uit dat met Trajectum Utrecht bedoeld zal zijn. In een recent proefschrift Van Charlotte Broer (Uniek in de Stad, 2000) vindt u deze visie terug. Er zijn een drietal argumenten. Utrecht was een militaire post in de Romeinse tijd, dus toen een plaats van belang. Verder zijn er teksten (afschriften van vaak veel latere datum) die informatie bevatten over Trajectum in de periode rond 700 en die kun je op Utrecht toepassen. En tenslotte: rond het jaar 1000 ontwikkelt zich aantoonbaar een bisdom vanuit Utrecht, in samenhang met de abdij Egmond en in relatie met de politiek van de Duitse keizers. Er is geen archeologische onderbouwing .

Albert Delahaye heeft uitvoerige pleidooien gehouden voor de idee dat Trajectum een plaats in Noord- West- Frankrijk moest zijn: hij opperde ooit Atrecht (ook een plaats uit de Romeinse tijd) en later Tournehem , gelegen nabij de Vlaamse vlakte, een gebied dat bij een stijging van de zeespiegel onder water komt te staan. Delahaye baseert zich vooral ook op teksten van klassieke schrijvers (zoals Tacitus) die naar zijn mening helemaal niet over ons Nederland spreken maar over Noordwest-frankrijk en Zuidwest-België. Met Renuis is vaak niet de Rijn maar de Schelde bedoeld. Vanuit die gedachte bekijkt hij ook de teksten die betrekking hebben op een Trajectum anno 700. Een van die teksten meldt bijvoorbeeld dat Willibrordus in Francia aan land ging, en die plaats situeert Delahaye bij het Wilbortsand dat inderdaad op tal van oude kaarten nabij het huidige Calais te vinden is. Ook bij Delahaye is er geen archeologische onderbouwing.

De derde visie op Trajectum wijst Maastricht aan. Alle afschriften van oorkonden over Trajectum zijn door J. Kreijns en L. Pirson (in hun boek Trajectum: Utrecht of Maastricht?, 1998) op een rij gezet en tesamen genomen wijzen die naar Maastricht, ook een plaats uit de Romeinse tijd (maar dan wel een stad) en bovendien heeft Maastricht wel archeologisch materiaal uit de periode rond het jaar 700. Onlangs heeft J. Kreijns een boekje gepubliceerd over “Het Trajectum van Antonini en de Peutingerkaart”, waarin hij nogmaals en op

oorspronkelijke wijze aantoont dat de weg Nijmegen – Utrecht op de Peutingerkaart de weg Nijmegen- Maastricht moet zijn.

In het decembernummer van het historisch tijdschrift SEMafoor is zojuist een vierde (zeer verrassende) visie gepubliceerd: Trajectum is Antwerpen. De auteur (J. Rozemeyer uit Etten – Leur) heeft de “kernmerken” van Trajectum onderzocht. Zo komt hij tot een aantal criteria, zoals: Trajectum lag aan een rivier, het lag nabij de grens tussen Franken en Friezen (volgens hem ergens in het Schelde-mondingsgebied), het had een tol, Amandus die in de omgeving van Gent en Brugge werkte was de apostel der Friezen, veel gegevens over Trajectum zijn vanuit Gent in de abdij van Egmond terechtgekomen, en de graaf van Vlaanderen bemoeide zich met Trajectum. En de weg van Noviomagus (Nijmegen) naar Trajectum op de Peutingerkaart was niet de weg Nijmegen– Utrecht, ook niet Nijmegen- Maastricht maar natuurlijk Nijmegen- Antwerpen. Aan of in de buurt van deze weg hebben Romeinse locaties gelegen als Cuyck, Sint Michielsgestel, Oirschot, Hoogeloon, Grobbendonk. Die weg liep dus door een deel van onze regio. Wat Trajectum betreft geldt vanaf vandaag: niet “Wie van de drie?” maar “Wie van de vier?”

Willibrordus’ attributen

Historisch gezien is Willibrordus voor onze regio met zijn zeven Wilibrorduskerken een belangrijke Heilige.

Wie mocht twifelen aan de werkelijke fysieke aanwezigheid van Willibrordus in onze streken rond het jaar 700 N.C., heeft altijd in elk geval een aantoonbare geschiedenis van een Wilibrordus-verering van 7 eeuwen. De devotie-geschiedenis is een feit. En in een devotie tot een heilige spelen zijn attributen altijd een belangrijke rol; de met hem verbonden voorwerpen symboliseren als het ware de inhoud van de verering. We bladeren maar eens door de belangrijkste literatuur. Eerst eens kijken of aan Wilibrordus aandacht wordt besteed in het standaardwerk *Lexicon der Christlichen Ikonographie* (8 delen , opnieuw uitgegeven in 1994). Aandacht? Zeg maar gerust: overvloedige aandacht, namelijk 8 kolommen tekst en drie illustraties. De illustraties zijn kopieën van de beroemde kopergravure(1630) van Abraham Bloemaert, een pentekening van omstreeks 1650 uit Trier en een schilderij over de dansprocessie van Echternach van 1604. We bladeren nog even door. In ons land verscheen in 1995 nog een tweede druk van *Heiligen Levens*, een bewerkte tekst van een vijf-delig boekwerk uit de achttiende eeuw van de priester Alban Butler (1711- 1773). Butler werkte 30 jaar aan deze publicatie; hij schreef 1600 biografieën, waarvan er in de Nederlandse versie 235 in verkorte vorm zijn opgenomen. Op 7 november staat Sint Wilibrordus beschreven. Butler was hoofd van het Engelse seminarie van Sint Omaars in Noord-West-Frankrijk. Sint Omaars is ook een heilige, maar die komen we in de Nederlandstalige versie van het boekwerk van Butler niet tegen. Echter wel in een boek dat in onze regio veel bekendheid geniet: *365 Heiligendagen*, geschreven door Kees van Kemenade en Paul Spapens. Sint Omaars of Sint Audomaar treffen we aan op 9 september: hij was de eerste bisschop van Terwaan en missioneerde rond 650 N.C. in de Belgisch-Nederlandse kuststreek. Vijftig jaar later zou Willibrordus (ook) in die streken actief zijn. Willibrordus staat nogal uitvoerig beschreven op 7 november. Zijn naam wordt in dit boek als volgt verklaard: “ Willibrordus betekent ‘de sterke speerwerper’. De naam is samengesteld uit het Germaanse woord ‘wil’ (wilskracht) en het Angelsaksische, in feite dus ook Germaanse, woord ‘brord’ (punt of speerpunt)”.

De boeken van Butler en van Van Kemenade/Spapens zijn gebaseerd op de kerkelijke jaarkalender: elke Heilige wordt op zijn of haar feestdag beschreven. Enige maanden geleden liep ik weer eens even het boekenwinkeltje van de Jacobushoeve in Vessem binnen. In een

hoekje zag ik een drietal ordners liggen met allemaal opgeplakte knipsels over Heiligen. Ik denk: het werk van een of andere kloosterling. En op de plank “Niet alleedaags” zag ik de beroemde serie Un saint pour chaque jour du mois (circa 1935) staan. Snel geteldgelukkig12 delen, compleet. Met de drie ordners erbij f. 14,50. Elke dag een Heilige, uitvoerig beschreven in mooi Frans, en dat voor een gulden per maand. Ik neem het boek van de maand november. Maar op 7 november kom ik niet Wilibrordus tegen maar Sint Ernest, abt van Zwifulda en martelaar (1100 – 1148). Op 6 november staat Sint Winnoc (Winnoksbergen) beschreven, net als bij Van Kemenade en Spapens. Ik lees in de Franse uitgave dat er maar liefst drie Winnoc-feestdagen zijn: 6 november (sterfdatum), 18 september (de overbrenging van zijn relieken in het jaar 900) en 23 maart (de heiligverklaring). De Duitse Lexicon zegt dat Willibrordus en Ernest beiden op 7 november hun feestdag hebben. Daar leggen we ons bij neer. Misschien is er toch nog iets meer aan de hand. Als u in de Franse reeks op 20 maart de levensbeschrijving van Sint Wulfram leest, die in dezelfde tijd leefde als Willibrordus en die onder de Friezen missioneerde, dan komt u de naam van Willibrordus wel degelijk tegen. Het is uit die tekst wel duidelijk dat Wulfram en Willibrordus met elkaar in verband gezien moeten worden. Genoeg gebladerd om te weten wat de attributen van Wilibrordus zijn. Ik kom er aan zes: een kruisstaf, een kerkmodel, een wijnavat, een put of bron, een kruik of fles, en een kind. Ik schreef het al eerder: een onuitputtelijk interessante man, die Willibrordus. Het wijnavat moet doen denken aan een wonderbare wijnvermenigvuldiging die Willibrordus gepresteerd zou hebben, en daar hebben ook de kruik en de fles mee te maken, dit alles tegen de achtergrond van Echternach en Trier met reeds in het eerste millennium uitstekende Moezelwijnen. Willibrordus wordt opgevoerd als stichter van kerken, vandaar die kerk in zijn hand, meestal de dom van Utrecht. Die put of bron komt van Alcuinus, die o.m. de levens van Karel de Grote en het leven van Willibrordus beschreef, want Willibrordus zorgde op een zeer warme en dorstige dag voor een putje met fris drinkwater, ontegenzeggelijk een wonder volgens Alcuinus. En dan dat kind? Dat “attribuut” komt vrijwel uitsluitend in Luxemburg voor, maar in Kevelaer is het ook op enkele plaatsen te zien. Het gaat om een verwijzing naar Willibrord's betrokkenheid bij zieke kinderen. Had er ook nog als zevende attribuut een dansende figuur bij gekund. Ik denk nu aan de spring- of dansprocessie in Echternach, maar daarover een van de volgende keren. Nu eindig ik liever met een wonder dat ook door Ludo Jongen in zijn prachtig geschreven boek Heiligenlevens wordt verteld: “Voor zijn begraving hadden de monniken een stenen sarcofaag uitgehouwen. Toen men de stoffelijke resten van de apostel der Friezen daarin wilde leggen, staken de voeten eruit. Terwijl de diepbedroefde monniken overlegden, liet god ter ere van Willibrord een wonder plaatsvinden: de sarcofaag werd net zo lang dat het heilige lichaam er precies in paste”. Ik ben blij dat dit wonder heeft mogen plaats vinden, want het zou echt geen gezicht geweest zijn.

Bedevaarten en Devotionalia

Bij bedevaarten horen herinneringsvoorwerpen. De bedevaartganger wilde een aandenken mee naar huis nemen om te bewijzen dat hij op bedevaart was geweest, maar ook om zijn herinnering levend te houden en om de bedevaart als het ware thuis nog te kunnen herbeleven en voortzetten. Uit het Standaardwerk “Bedevaartplaatsen in Nederland, deel 2. Noord-Brabant (1998) heb ik een overzicht gemaakt van de bedevaartplaatsen in onze regio. Ik vermeld er de Heilige bij en ook het jaar dat de bedevaart (waarschijnlijk ongeveer) begonnen is:

- Aarle/best (1550) H. Anna
- Bergeijk (1655) Bernardus van Clairvaux
- Best (1300) Odulphus

- Biest-Houtakker (1643) Zoete Moeder Gods
- Biest-Houtakker (1913) Antonius van Padua
- Binderen/Helmond (1500) Heilig Bloed
- Binderen/Helmond (1941) O.L. Vrouw
- Borkel (1850) Antonius Abt
- Boxtel (1380) Heilig Bloed
- Boxtel (1550) Joris
- Breugel (1500) Genoveva van Parijs
- Casteren (1799) Elisabeth van Hongarije
- Diessen (1600) Willibrord
- Eersel (1650) Lindeboom/Odrada
- Eindhoven (1550) O.L. Vrouw
- Eindhoven (1891) Nicolaas van Tolentijn
- Eindhoven (1950) Rita van Cascia
- Eindhoven (1993) Michael/ O.L. Vrouw/ Pio
- Esbeek (1900) Cornelius
- Gastel/Cranendonck (1750) Cornelius
- Geldrop (1750) Brigida
- Gestel/Eindhoven (1650) Barbara
- Hapert (1898) Donatus
- Heeze (1550) Job
- Hilvarenbeek (1550) O.L. Vrouw
- Hooge Mierde (1617) Odrada
- Hooge Mierde (1805) Cornelius
- Hoogeloon (1550) Pancratius
- Hoodonk/Nuenen (1250) Heilig kruis
- Knegsel (1750) Antonius Abt
- Kreijl/Heeze (1815) Nicasius van Heeze
- Lage Mierde (1890) Bernardus van Clairvaux
- Leenderstrijp (1550) Jan de Doper
- Luissel/Boxtel (1940) Willibrordus
- Luyksgestel (1650) O.L. Vrouw
- Luyksgestel (1910) Donatus
- Maarheeze (1869) Gertrudis van Nijvel
- Mariahout (1933) O.L. Vrouw
- Meerveldhoven (1475) O.L. Vrouw
- Netersel (1932) Antonius van Padua
- Nuenen (1750) Quirinus van Neuss
- Oerle (1600) Jan de Doper
- Oirschot (1400) O.L. Vrouw
- Oirschot (1658) Maria Margaretha
- Oisterwijk (1550) O.L. Vrouw
- Reusel (1500) O.L. Vrouw
- Riethoven (1750) Willibrordus
- Spoorndonk/Oirschot (1948) Berandette Soubirous
- Steensel (1500) Lucia
- Straten/Oirschot (1400) Antonius Abt
- Waalre (1575) Ontcommer (Wilgefortis)
- Weebosch (1907) Gerardus Majella
- Westerhoven (1750) Valentinus.

Zo, nu kunt u een aantal zondagen vooruit. Maria spreekt ook in onze regio het meest tot de verbeelding. Als men let op bedevaarten en kapellen dan is de Willibrordusverering (apostel van Brabant) eigenlijk maar gering. Maar de grote variatie aan Heiligen is natuurlijk mooi meegenomen; hoe groter het aantal Heiligen des te groter de kansen op gezelingen. In al deze plaatsen zijn er "aandenkens". De materiele cultuur van de Gerardus Majella- bedevaart in Weebosch is het verst uitgebouwd en het meest omvattend. Ik noem op wat er allemaal is: schilderijen, beeldjes, schilderijtjes, medailles, speldjes, heiligdommetjes, kaarsen, sierraden, devotieel drukwerk (devotieboekjes, devotieprentjes, vaantjes, ansichtkaarten, affiches en stickers) en allerlei andere voorwerpen zoals sleutelhangers en dashboardmagneten. Voor zover ik kon nagaan hebben slechts drie van de hiervoor genoemde bedevaartplaatsen een (lood-tinnen) pelgrimsinsigne gehad, namelijk: Steensel (op een kerkklok), Meerveldhoven en Boxtel. In het boek "Bedevaarten in Nederland" (1997) is een apart hoofdstuk gewijd aan Middeleeuwse pelgrimstekens. Van de volgende plaatsen worden deze insignes beschreven (en soms afgebeeld): Aardenburg, Aarschot, Aken, Amersfoort, Amsterdam, Sint Anna-ter-Muiden, Den Bosch, Boxtel, Bremen, Dudzele, Geel, Geraardsbergen, Gistel, Hasselt, Keulen, Kranenburg, Maastricht, Neuss, Ninove, Reimerswaal, Rhenen, Saint-Hubert, Vrouwenpolder, Wezemaal, Canterbury. Steensel, Meerveldhoven en Boxtel bevinden zich dus in hoogwaardig gezelschap.

Willibrordus en Geysteren

A.C. Maas (Leende)

Op de devotionalia-markt in Waalre zag ik een boek liggen over Willibrordus. Op de blauwe kaft stond een zwart-wit-foto van een beeld van Willibrord: de heilige zit op een paard en houdt in de rechterhand een kerk. Dit beeld staat in Utrecht. De titel zette ook meteen aan tot nadenken: Willibrord, een heilige diplomaat of een diplomatieke heilige? Die vraag komt in dit artikel aan de orde. Enige weken geleden schreef ik u al dat Willibrordus "onuitputtelijk interessant" is, en hier hebt u er weer een voorbeeld van. En dan de auteur: Laurent Nouwen, stond er op de kaft. Dat is natuurlijk die bekende theoloog Nouwen, dacht ik, van wie er in veel boekhandels allerlei geschriften liggen over religieuze thema's. Maar heette die wel Laurent? En toen moest ik aan een andere Nouwen denken. Een zekere Nouwen van wie ik enige jaren tevoren een boek gelezen had waarin hij zich zeer kritisch opstelde tegenover de inkomstenbelasting. Dat stelsel was volgens Nouwen ziek, maakte zichzelf steeds zieker, en moest vervangen worden door een stelsel dat veel meer gericht zou zijn op het verbruik en de productie. De belasting zit dan in wat je maakt en wat je koopt. Ik was toen onder de indruk van zijn manier van denken. Maar zou deze professor in het fiscaal recht de auteur kunnen zijn van een boek over Willibrordus? De man schreef opvallend goed - herinnerde ik me - en toonde een duidelijke historische kennis van zaken. Ik kocht het boek voor 5 gulden. Thuis gekomen ging ik meteen op onderzoek uit. De theoloog heette Henri (overleden in 1996) en auteur van onder andere: Met open Handen, Tekens van Leven, Moeder, De taal van het hart en Met de dood voor ogen. En van de belastingenprofessor vond ik het bewuste boek terug: Prof. Mr. L.J.M. Nouwen, "Achteraf bekeken, Herinneringen en overpeinzingen van een fiscalist". Hij bleek de schrijver van het boek over Willibrord te zijn. Nouwen woont op of nabij het landgoed Geysteren in Noord-Limburg in de buurt van Venray, Wanssum en Meerloo. Mocht u op bedevaart naar Kevelaer gaan, dan komt u er praktisch langs. Geysteren is een van de vele plaatsen die in de overlevering gekoppeld wordt aan Willibrordus. Midden in de bossen van het landgoed vindt u een kapel en een put. Juist deze overlevering heeft Nouwen aangezet om zich te verdiepen in de Heilige en de Diplomaat Willibrordus. De levensverhalen over Willibrordus melden dat hij opgeleid werd in de kloosters van Ripon (Engeland) en Rathmelsigi (Ierland), en daardoor kreeg hij al vroeg te maken met twee katholieke "werelden": de Romeinse (ook Engeland is voor een groot deel Romeins gebied geweest) en de Ierse. De Ierse kloosters hadden een harde tucht, bittere armoede en strenge

onthouding, veelvuldig nachtelijk gebed en boetedoening tot en met zelfkastijding, en bezit was in de ogen van de Ierse monniken een gruwel. Een belangrijk ideaal was de zogenaamde "peregrinatio": het erop uittrekken om in den vreemde het geloof aan de heidenen te verkondigen, daarbij risico's als de marteldood niet schuwend. Het Romeins of Romaans katholicisme legde zich toe op een politieke realisering van een machtige wereldkerk. Middelen daartoe waren een sterke hiërarchie, een strakke organisatie, imponeren met overdaad en rijkdom, veel aandacht voor bouwkundige en kunstzinnige zaken, en in de kloosters werden veel soepeler regels gehanteerd (van Benedictus). De kern van het verschil van opvatting tussen "Romeinen" en "Ieren" heeft ongetwijfeld te maken met de ruimte die de plaatselijke kerken kunnen hebben. Men kan immers het mondiale en universele laten overwegen (Romeins) of het landelijke en regionale (Iers). Het betreft standpunten die in onze tijd nog lang niet aan belang ingeboet hebben. Het verschil van opvatting komt vaak naar voren via geschilpunten die op zichzelf eigenlijk niet zo imponerend zijn. In Willibrordus' tijd ging het vooral om de datering van Pasen, de rituelen van de doop en de mis, alsmede de vorm van de kruinschering.

Willibrordus schijnt nooit op polariserende wijze partij te hebben gekozen ten aanzien van deze conflicten. Hij dacht klaarblijkelijk van nature aan twee zijdes van een medaille. Van de Ieren bewonderde hij de relativering van het aardse en vergankelijke maar vreesde de daarmee gepaard gaande verwaarlozing van het tijdelijk welzijn, nodig voor verdere uitgroei van de Kerk. Van de Romeinen prees hij het streven naar eenheid en algemeenheid maar toonde zich huiverig voor zucht naar aardse macht en grootheid. De vraag "een heilig diplomaat of een diplomatieke heilige" blijkt eigenlijk makkelijk te beantwoorden. Het antwoord is: Willibrord was beide tegelijk, zowel het een als het ander. Met dat woordje "of" zou hij altijd uiterst voorzichtig geweest zijn, dat weet ik zeker.

Kalender van Willibrordus

A.C. Maas (Leende)

In tal van historische studies, vooral ook in heemkundige publicaties over het verleden van De Kempen, wordt verteld dat er een oorspronkelijk document van Willibrordus bestaat, namelijk zijn kalender, en dat daar eigenhandige aantekeningen van hem in te vinden zijn. De codex waar het hier om gaat is in het bezit van de Nationale Bibliotheek in Parijs en hij was in 1996 in Utrecht te zien op de tentoonstelling "Willibrordus en het begin van Nederland". Dat was een prachtige tentoonstelling, maar ook wel een merkwaardige, want uit Utrecht en omgeving was er m.b.t. de tijd van Willibrordus vrijwel niets te zien. In die kalender staat in het Latijn een beroemde aantekening over Willibrordus en velen beweerden dus "van" Willibrordus. Zelfs in de catalogus bij de genoemde tentoonstelling wordt dat laatste nog naar voren gebracht. Ik citeer deze passage in een vertaling van prof. Dr. M. Mostert (Utrecht): " In de naam des Heren. Clemens Willibrord kwam in het **zes honderdnegentigste** jaar na de vleeswording van Christus over zee in **Francia**, en in de naam van God is hij in het zeshonderd vijfennegentigste jaar na de vleeswording van de Heer, hoewel hij **onwaardig** was, te Rome als bisschop aangesteld door de apostolische man, heer Sergius de Paus. En nu beleeft hij, in Gods naam, het **zevenhonderd achtentwintigste** jaar vanaf de vleeswording van onze heer Jezus Christus, in de naam van God, gelukkig." Deze tekst zou Willibrordus zelf geschreven hebben.

Deze kalender is een lijst van dagen volgens de Romeinse jaarindeling, met vermelding van de feesten van de verschillende heiligen. Angelsaksische missionarissen worden vermeld, Frankische Heiligen (afkomstig uit de driehoek 1. Noord-west-frankrijk, 2. Trier en 3. Tongeren-Maastricht-Luik) en Heiligen van de Gallische kerk. Er zijn enige aanwijzingen dat de kalender in Noord-West-Frankrijk ingevuld en gehanteerd is, omdat er een opvallende aandacht is voor Sint Bertinus (Sint Omaars) en Sint Winnok (Sint Winnoksbergen). Ook is in de kalender later toegevoegd dat er op 10 november van een bepaald jaar een overbrenging van het lichaam van Willibrordus naar een andere plaats (Echternach?) heeft plaats gevonden.

Ook staan er Paastabellen in, d.w.z. dat voor de jaren 684 tot 759 aangegeven wordt op welke dag Pasen valt. Het is best mogelijk dat Willibrordus deze of een dergelijke kalender heeft gebruikt, maar heeft hij er ook eigenhandig in geschreven?

Traditioneel werden er altijd twee argumenten aangehaald om te betogen dat Willibrordus de hiervoor geciteerde tekst zelf genoteerd zou hebben. De beroemde kenner van oud schrift E.A. Lowe beweerde dat het om het originele handschrift van Willibrordus ging en deze mening werd sindsdien ook in ons land steeds naverteld. En verder werd uit het gebruik van het woord "onwaardig" geconcludeerd dat Willibrordus de tekst zelf geschreven zou moeten hebben, want een andere auteur zou dit toch niet zo gesteld hebben. Waarschijnlijk twintigste-eeuwse amateur-psychologie. Het gebruik van het woord "onwaardig" is immers in de Middeleeuwen standaardtaal en drukt een verhouding van elk individu met het goddelijke uit. De laatste jaren zijn er echter nogal vorderingen gemaakt met het onderzoek naar handgeschreven teksten uit het eerste millennium. Zo is de historicus M. Schneiders (in: Willibrord tussen Ierland en Rome, 1995) tot de volgende conclusie gekomen: "Naast alle onzekerheden rondom de kalender is er een ding wel zeker: Willibrord zelf lijkt hem niet geschreven te hebben. Er zijn trouwens verschillende handen te zien die later gedenkdagen hebben toegevoegd". Zo staat het ook wel vast dat het woord "onwaardig" later is toegevoegd en diverse malen bijgewerkt is, omdat het onleesbaar dreigde te worden. Verder is toch ook wel een aandachtspunt dat de tekst in de hij-vorm is gesteld en dat dus iemand anders over Willibrordus schrijft. Maar het meest overtuigende argument is dat de laatste jaren gebleken is dat het handschrift onmogelijk van Ierse afkomst kan zijn. Zo kan Willibrordus nooit hebben leren schrijven in de kloosters waar hij onderwezen werd. Toch kunnen we de mogelijkheid niet uitsluiten dat Willibrordus toch de opsteller is van de aangehaalde tekst. Iemand anders kan namelijk een oorspronkelijke tekst van Willibrordus in de codex hebben overgeschreven. Dus: misschien wel Willibrordus' tekst, maar niet zijn handschrift. Toch mooi om te lezen dat Willibrordus in 728 N.C. - hij is dan 70 jaar - gelukkig is.

Willibrordus en de Zee

A.C. Maas (Leende)

Op het artikel over de mogelijkheid dat de plaats Trajectum in Noord-West-Frankrijk gelegen zou hebben 14 lezers gereageerd. Wat betreft Trajectum als bisschopsplaats van Willibrordus (circa 700 N.C.) kwamen we tot nu toe drie opties tegen: Utrecht, Maastricht en de regio Tournehem/Atrecht in Noord-West-Frankrijk. De vragen en opmerkingen hadden echter bijna alle betrekking op de aardrijkskundige en waterstaatkundige situatie van de lage landen in de periode van 300 tot 900 N.C. Was het lage gedeelte van het huidige Nederland, Vlaanderen, Noord-West-Frankrijk maar ook Noord-Duitsland, zeg maar een gebied tussen de Somme in Frankrijk en de Weser in Duitsland, in die periode meestal niet bewoonbaar vanwege de situatie met het water? Was het een overstromingsgebied, een transgressiegebied? Over dit onderwerp in dit artikel nog wat nadere informatie.

In 1624 drukte Willem Blauwe in Amsterdam zijn beroemde kaart van de lage landen onder de titel "Germania Inferior". Een kaart waar je niet op uitgekeken komt. Sinds enige weken heb ik hem ingelijst in de huiskamer hangen. De kaart is zo gedrukt dat het Westen boven staat en het Noorden ligt links.

Vanaf de Zeeuwse eilanden zie je er een reeks grote zandbanken/eilanden liggen en wel tot Noord-West-Frankrijk toe. In de volgorde van deze richting noem ik nu de namen van deze zandbanken: Banjaert, Steenplaet, Rassen (bij het gat Duerlo), De Raem, Engelsche Pot, Lalandt, Sandele, Stroom, Catbanck, **Wilbortsand**, Dijckpolder, Kleff, Retelbanck en Ruijting. Het meest opvallend is de naam "Wilbortsand", dat niets anders dan "het zand van Willibrordus" kan betekenen. Deze naam is een zekere bevestiging van de tekst uit de zogenaamde kalender van Willibrordus, waarin staat dat Willibrordus in het jaar 690 over zee

in **Francia** aankwam. Hoe ingrijpend zee en land konden veranderen kunt u wat het gebied van het Wilbortsand betreft indrukwekkend uitgebeeld zien in het museum bij de enorme ruïnes van de abdij van Ter Duinen bij Koksijde. Strand en boulevard zijn er zeer aangenaam en het museum is rijk aan informatie. In een vorig artikel opperde ik dat het mogelijk is dat de in de teksten genoemde "Ostia Rheni" (= mondingen van de Rijn) ook samenvallen met de uitmondingen van de Schelde. Zo gek is dat niet. Wie goed op tal van kaarten kijkt (van de alleroudste tot de huidige satelliet-fotografische), ziet dat het Rijnwater in feite voor een groot deel in deze delta terecht kwam en komt. Er is in feite een grote Rijn-Maas-Schelde-delta waarvan de geschiedschrijving nog vele vragen oproept. In de geografische wetenschappen is er in de loop van deze eeuw velerlei theorie opgesteld over transgressies (de zee overstroomt het land) en regressies (land valt droog). Juist over de oorzaken daarvan is er al 50 jaar een zeer boeiende discussie gaande. De overstromingen van de nog onbedijkte lage landen hadden gedurende het eerste millennium te maken met een zekere stijging van het zeeniveau; men lijkt het er wel over eens dat de zeespiegel de laatste 8000 jaar inderdaad stijgt en dat die stijging "momenteel" van eeuw tot eeuw steeds geringer aan het worden is. Tenminste: als er zich geen "onvoorziene" omstandigheden voor gaan doen, zoals milieuvervuiling met grote gevolgen. Maar naast die stijging van het zeewater was en is ook van belang (en misschien van groter belang) de invloed van stormvloed en wind, neerslag op het vaste land en dus het gedrag van de rivieren, verdroging, inklinking en verbranding van veenmassa's. Ook de komende eeuw(en) kan de daling van ons land een groter probleem zijn dan het stijgen van de zeespiegel. Het lijkt vast te staan dat op dit moment het landoppervlak in Noord- en West-Nederland nog steeds daalt ten opzichte van de zeespiegel.

De kernvraag blijft natuurlijk of laag-Nederland in de periode van 300 tot 900 N.C., dus in de periode na de Romeinse tijd en voor de bedijkingen, grotendeels vaak onbewoonbaar was. Hoewel er waarschijnlijk meer aan de hand is dan het feit van een stijging van de zeespiegel, lijkt die vraag bevestigend beantwoord te moeten worden. Enkele weken geleden zijn de resultaten gepresenteerd van de archeologische opgravingen in Rijssel (Lille): onder meters dikke kleilagen is daar een Romeinse locatie van formaat gevonden, heel wat anders dan de fortificaties en "wegen" die in ons land langs de grote rivieren gevonden worden. De Franse onderzoekers concluderen dat er omvangrijke transgressies plaats gevonden moeten hebben en dat ook de loop van de rivieren in die periode ingrijpend gewijzigd moet zijn. Waar voer Willibrordus de rivieren op?

Waar woonde Bertilindis?

A.C.Maas (Leende)

De schenking van Bertilindis aan Sint Willibrordus werd officieel geregeld in Cale. De kopie van de betreffende schenkbrieff dateert van ongeveer 1200, dus van 5 eeuwen na de plechtigheid die immers in 710 N.C. gedateerd wordt. De schenking betrof goederen op de locaties Hoccasaute, Hulislaum en Heopurdum die men respectievelijk vereenzelvigd met de huidige plaatsen Hoxent, Hulsel en Hapert. Volgens de meeste historici vond de plechtigheid plaats in het klooster van Chelles-sur-Marne, vlakbij Parijs. Frans Theuvs vraagt zich af of dit wel een redelijke optie is vanwege de grote reisafstand. En nog spannender wordt deze vraag als men bedenkt dat Willibrordus waarschijnlijk toch bij zo'n overdracht van goederen aanwezig geweest moet zijn. En dat leidt weer tot de vaststelling dat hij in die periode in elk geval in Frankrijk verbleef. Opmerkelijk is ook dat Albert Delahaye eveneens stellig van mening is dat Cale gezocht moet worden in Chelles-sur-Marne. Dan moet er eigenlijk een waarschuwingslichtje gaan branden, want de verhouding tussen Delahaye en universitair opgeleide historici was jammer genoeg nog slechter dan die van kat en hond. Op mijn beschrijving van een mogelijkheid dat Cale Celles nabij Dinant zou kunnen zijn, zijn diverse zeer interessante reacties gekomen. Naast de door mij genoemde plaatsen Celles (bij Dinant) en Gaal (bij Schaijk) worden ook nog de plaatsen Kellen in Duitsland en Clety (vroeger Cellina) in Frankrijk genoemd. Enkele personen wijzen erop dat Celles bij Dinant het Romeinse Calaegia is dat door Ptolemeus ook inderdaad wordt genoemd. Calaegia staat niet op de zogenaamde Peutingerkaart. Dit is een wegenkaart die de situatie van het Romeinse rijk in de vierde eeuw in beeld brengt. De (veronderstelde) oorspronkelijk kaart is nooit gevonden, maar er is een kopie uit de dertiende eeuw die u kunt bewonderen in het Nationale Bibliotheek van Wenen. In Museum Kam in Nijmegen of beter gezegd het nieuwe Nijmeegse museum kunt u een kopie van de Weense kopie bezichtigen. De Tabula Peutingeriana is een ongelooflijk boeiend document; wie eenmaal aan de studie ervan begint loopt nogal een stevige kans eraan verslaafd te raken. De kaart is in ons land twee maal uitgegeven. Door P. Stuart is de gehele kaart met een toelichting uitgegeven in 1991 (verkrijgbaar in het Nijmeegse Museum). Het West-Europese deel van de kaart is vorig jaar uitgegeven door de Stichting Albert Delahaye en omvat: het betreffende gedeelte van

de kaart in kleur en een boek met alle West-Europese Romeinse wegen (zoals Delahaye die interpreteert) met een toelichtingenboek. Waarschijnlijk zal na het jaar 2000 de belangstelling voor de Peutingerkaart sterk toenemen, omdat er onlangs een catalogus op de Peutingerkaart is gereed gekomen die op een Engelstalige uitgave ligt te wachten. Dit document, dat een nauwkeurige toelichting geeft op alle namen die op de kaart staan, is opgesteld door een Nederlander die daar 30 jaar aan gewerkt heeft. Tal van Romeinse plaatsen zijn echter bekend uit geschriften van bijvoorbeeld Strabo en Ptolemeus en ook uit opgravingen, terwijl ze toch niet op de kaart staan. Celles bij Dinant is zonder twijfel een voormalige Romeinse plaats, dus inderdaad zeer oud, maar we weten daardoor nog niet of dit het Cale uit de schenkingsbrief van Bertilindis is. De eensgezindheid over Chelles-sur-Marne verbergt echter een groot verschil van mening. Voor Delahaye is namelijk de afstand en de aanwezigheid van Willibrordus in Chelles-sur-Marne geen probleem, integendeel een regelrechte bevestiging van zijn hypothese dat het verhaal van Willibrordus zich voornamelijk in Noord-(West)-Frankrijk heeft afgespeeld. Het localiseren van allerlei schenkingen aan Willibrordus in onze streken acht hij twaalfde-eeuwse uitvindingen. Hier volgt een redenering van Delahaye: “Zuster Bertilindis, kloosterlinge te Chelles-sur-Marne, gaf van haar eigen bezit aan St. Willibrord. Voor Hoccasaute deelt zij althans uitdrukkelijk mede, dat dit haar moederlijk erfdeel was. Kennelijk was zuster Bertilindis afkomstig uit de streek waar de bezittingen van haar ouders lagen. Nu is het per se niet onmogelijk, dat Bertilindis vanuit Brabant te Chelles-sur-Marne in het klooster trad, en van daar haar goederen aan St. Willibrord schonk. Voor de hand ligt echter, dat zij dichter bij huis in het klooster is getreden, zodat haar goederen niet op een onaanvaardbaar verre afstand van Chelles-sur-Marne gelegen hebben.” Wat een aantal historici opmerkelijk en vreemd vinden, vindt Delahaye begrijpelijk en voor de hand liggend. Delahaye vindt dus ook dat Hoccasaute niet Baarschot of Hoxent is maar Choques op 5 km van Bethune, Hulislam is niet Hulsel bij Hoge en Lage Mierde of bij Poppel maar is Hulluch bij Lens en Heopordum is niet ons Hapert maar Haubourdin bij Rijssel. Op het einde van dit jaar – vlak voor het verstrijken van het tweede millennium, verschijnt het laatste deel van de publiceerbare teksten van Delahaye die dan een tiental boeken nagelaten heeft over de geschiedenis van de lage landen gedurende het eerste millennium, boeken waar een enorme fascinatie vanuit gaat. En die gelukkig veel discussie oproepen.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Apostel van Nederland

A.C. Maas (Leende)

In 1861 verscheen het boek “H. Willibrordus, Apostel der Nederlanden” van de hand van Alberdingk Thijm bekend katholiek letterkundige, gedreven inspirator van de neogothische kerkenbouw. En vader van Lodewijk van Deysel die met Willem Kloos tot de Tachtiger behoorde. Zijn Willibrordus-biografie is een ongelofelijk boeiend boek. Wat een eruditie. Thijm heeft grondig historisch onderzoek gepleegd – hij kent de bronnen-, en hij plaatst Willibrordus kritisch in het bredere kader van de ontwikkelingen gedurende de vroege Middeleeuwen (600- 800). Het meest fascinerende is echter het volgende: een ding zal waar moeten zijn, en dat is dat Willibrordus de apostel van de Nederlanden is met als bisschopszetel Utrecht. Er is een zeer kritische geest aan het woord die toch zijn wens de vader van zijn gedachten laat zijn. De katholiek wint het op dat punt van de wetenschapper.

Aan het werk van de eerste biografen van Willibrordus twijfelt Thijm in hoge mate: Beda en Alcuinus (die aan het hof van Karel de Grote werkte) konden zich geen eigen standpunten permitteren en spraken de taal van hun broodheren. Hebben we vandaag de dag hebben meer dan de schijn van het tegendeel? Je moet er ook de andere bronnen bijhalen om verder te komen, zegt Thijm: kronieken, oorkonden, akten, diploma's die uit de zevende en achtste eeuw stammen. Beter gezegd: afschriften van eeuwen later die op die periode slaan.

Thijm betoogt omstandig dat in de eerste tijden van het Christendom de “Fladrenses” en de Friezen en de Saksen eenzelfde volk voorstellen: “Gelijk de Vlamingen Friezen zijn, zoo waren ook die Friezen uit Vlaanderen voor een gedeelte Saxers” en hij verwijst naar bronnen die de Noord-Westkust van Gallie de “Litus Saxonicum” noemen. Ook laat hij zien dat namen van rivieren als Maas, Rijn en Schelde verward worden en dat de Schelde een geheel andere loop gehad moet hebben. Maar deze waarnemingen brengen bij Thijm de overlevering van Willibrordus die vanuit Utrecht in het huidige Friesland en Denemarken missioneerde niet aan het wankelen.

Thijm vertelt ook veel over Willibrordus' collega's: Lambertus, Wulfram en Bonifatius. Hij is ervan overtuigd dat Lambertus en Willibrordus vooral in Taxandria, dus ook in de Kempen, samengewerkt hebben. Tevens is het ook hem opgevallen dat in de missionering onder de Friezen in dezelfde periode Wulfram en Willibrordus actief zijn. Van Wulfram staat het wel vast dat hij bisschop was van Sens. Je kunt bij deze teksten twee dingen doen: of je denkt Wulfram en Willibrordus vanuit Utrecht in het huidige Friesland of je denkt Willibrordus meer richting

Noord- (West)- Frankrijk; Thijm doet het eerste en hij acht het optreden van Wulfram “eene vernedering voor Willibrord”. Hij komt echt voor Willibrordus op. Thijm kon aanvallen maar ook verdedigen. Willibrordus wordt in de bronnen “aartsbisschop” der Friezen genoemd, maar waar zaten die toen? Dat is de vraag. En Thijm gaat ervan uit dat Wiltaburg (= Utrecht?) rond 700 N.C. de eerste en voornaamste Frankische plaats in Friesland was. Maar wat was toen het land van de Friezen? De monnik- historicus Beda die veel gezag heeft, zegt: “Wiltaburg dat in de Gallische taal Trajectum wordt genoemd”. Maar het valt toch niet mee om de Vilten of Wilten in Midden-Nederland te plaatsen. Over diverse plaatsnamen maakt Thijm trouwens interessante opmerkingen. Hij meent nog dat Willibrordus goederen geschonken kreeg in Thuringen, maar Thuringen is mogelijk een verwarring met Tongeren en waarschijnlijk met Doornik. De Friezen zaten in tal van handelsplaatsen : bijvoorbeeld in het emporium (= stapelplaats) Dorestate, de zeehaven Quentowich (Contwig, later Wijk) en de haven van Sclusa (Sluis). Elke plaatsnaam is een discussie en een dik boek apart. Ook over Taxandria en over de Kempen in Willibrordus’ tijd wijdt Thijm uit: in dit gebied stonden veel “waterschachten” (waterwerken) die het verval van de riviertjes gebruikten om machines aan te drijven. En de houtskool uit de Ardennen (het “Kolen-woud”) diende in deze streken onder meer voor de ijzer-werkplaatsen . De gronden in dit gebied bevatten veel ijzer. Thijm verwijst naar het volgende: “ Te Beeringen en Diest zijn kerken gebouwd uit zoogenaamde ijzerstenen, waarvan in het eerstgenoemde oord nog geheele mijnen worden gevonden”. Gaat u maar op de markt in Diest op een terras zitten en u ziet de enorme ijzerstenen muren van de Sulpitiuskerk aldaar. De grote vraag is hier in welke perioden het ijzer ter plaatse gewonnen werd. In onze tijd zijn er historici die het zogenaamde testament van Willibrordus een authentieke bron noemen. Thijm (1861) denkt daar anders over . Hij had al beweerd dat de echtheid niet bewezen kon worden en dat de echtheid in twijfel getrokken kon worden, maar op de laatste bladzijde van zijn boek weet hij het zeker: het is een vervalsing, of wat voorzichtiger gezegd: “wij nemen ()de onechtheid des stuks () als waarschijnlijk aan”.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Bouwde Willibrordus kerken?

A.C. Maas (Leende)

Van Willibrordus wordt in sommige geschriften, bijvoorbeeld in zijn “Kalender” , vermeld dat hij kerken gebouwd zou hebben. Dat zou onder meer in Utrecht, Susteren, Echternach, Ruimel en in onze regio in Waalre gebeurd zijn. De betrouwbaarheid van de betreffende geschriften is een discussiepunt dat sinds de vorige eeuw steeds terugkeert. Zo beschouwde Alberdingk Thijm de betreffende kalender als vals. Dat is echter geen reden om deze bronnen te laten voor wat ze zijn. Ze kunnen toch op enigerlei wijze belangrijke informatie geven. Om over de eventuele kerkenbouw door Willibrordus meer zekerheid te krijgen is er meer nodig. Daarmee komen we op het terrein van de archeologie. In 1989 publiceerde M. Vermunt een doctoraalscriptie over de kerkenbouw in Noord-West-Europa in de periode van 800 tot 1200. En deze studie is helder samengevat in het boekje “Willibrord” dat uitgegeven werd door het Museum voor religieuze Kunst in Uden.

In ons land is er geen enkel (kerkelijk) bouwwerk uit de Merovingische en Karolingische tijd (zeg maar uit de periode van 400 tot 900) bewaard gebleven. De zogenaamde karolingische kapel in Nijmegen wordt nu terecht Nicolaaskapel genoemd en stamt uit de twaalfde eeuw. Kerken die dateren uit het eerste millennium kunnen er echter wel geweest zijn, en wat dat betreft moet de archeologie uitkomst bieden. Wat is er teruggevonden via archeologisch onderzoek? In de lage landen zijn in Nijvel de oudste sporen van een kerkje gevonden (circa 700) en in die tijd zouden we ook vondsten kunnen dateren die herinneren kerken in Maastricht (Servaaskerk) en Grobbendonk-Ouwen bij Antwerpen. Met betrekking tot dezelfde periode zijn er wellicht ook restanten van een kerkje in Echternach. Ondanks het feit dat in de literatuur her en der sprake is van kerkbouw en kerkschenkingen zijn er in ons land , op Maastricht na, nauwelijks aanwijzingen voor kerkbouw voor de tiende eeuw. Van de vele kerken die Dorestad volgens enkele teksten bezeten zou hebben is ondanks intensieve opgravingen in en bij Wijk bij Duurstede niets teruggevonden. Ook de Sint Maartenskerk in Utrecht , die volgens de bronnen door Wilibrordus daar in 695 verwoest en verwaarloosd werd aangetroffen, heeft geen spoor nagelaten. Het archeologisch onderzoek op het Domplein leverde geen resten op die ouder zijn dan de tiende eeuw. Van de kennelijk achtste-eeuwse kloosters Susteren, Aldeneyk en St.- Odilienberg zijn er alleen maar vondsten uit de tiende eeuw ; vroegere dateringen zijn uiterst twijfelachtig en geforceerd. De kerk van Elst (al vermeld met het jaartal 726) is ook een interessant voorbeeld: het bodemonderzoek in 1947 bracht wel de funderingen van verschillende opeenvolgende kerken aan het licht, die boven op een Romeinse tempel waren gebouwd, maar de oudste daarvan is waarschijnlijk tiende-eeuws. Aanvankelijk werd beweerd dat het om een achtste-eeuwse kerk zou gaan, maar later is dit standpunt afgezwakt en teruggenomen. Nog een laatste voorbeeld buiten onze regio.

De kerk van Heiloo zou rond 720 N.C. gebouwd zijn, maar de oudste paalsporen dateren pas uit de twaalfde eeuw.

Ook de Brabantse (kerk-) schenkingen aan Willibrordus, zoals die van Bakel en Waalre, zijn archeologisch niet bevestigd, terwijl afschriften van oorkonden toch de indruk wekken dat in het begin van de achtste eeuw onze provincie al geruime tijd gekerstend was. In elk geval: niet bevestigd tot nu toe, want het zou natuurlijk prachtig zijn als er wel daadwerkelijke bevestiging mogelijk zou zijn. Als we op dit moment de balans nuchter opmaken dan moet geconcludeerd worden dat gegevens uit schriftelijke bronnen en archeologische bevindingen in ons land, onze provincie en regio niet op elkaar aansluiten. Kerkenbouw valt pas te aan te tonen in en na de tiende eeuw, bijvoorbeeld in plaatsen als Bergeijk (1000), Diever (mogelijk 950), Gemonde (mogelijk 950), Tiel (1000), Oosterbeek (1050), Zelhem (1000). In de elfde en twaalfde eeuw is er een brede golf van zaalkerkjesbouw. De bevolking neemt dan ook stevig toe.

Sporen van de oudste kerkjes zijn doorgaans te vinden bij en op grafvelden, cultusplaatsen en voormalige kloosters. Vaak zijn de sporen niet veel meer dan overblijfselen van paalgaten, dus verkleuringen van grond. Vormen deze paalgaten een patroon dat een priesterkoor laat zien dan kan men aannemen dat het om een kerkje gaat. Tot 1200 hebben de kerkjes in Noord-West-Europa alle de vorm van een zaalkerkje (zie illustratie). Wat het gebruik van bouwmaterialen betreft kan men in de loop van 5 a 6 eeuwen (700 – 1300 N.C.) globaal een bepaalde volgorde aangeven, namelijk deze: 1. Houten balken en vlechtwerk dat met leem bestreken wordt, 2. Houten balken met planken, 3. Een stenen fundering en een houtbouw, 4. Stenen muren en een houten dak, 5. Voornamelijk stenen kerken (kiezelstenen, veldkeien, ijzeroerbrokken en – stenen, natuurstenen, tufsteen en bakstenen). Het is ook van bepaalde kerkjes bekend dat in de bouw sloopmateriaal uit de Romeinse tijd werd gebruikt; dit wordt onder meer gezegd van het Boterkerkje in Oirschot.

Was Willibrordus een kerkenbouwer? Een belangrijk attribuut van hem is een kerkje dat hij op zijn hand heeft. Maar op dit moment moet geconstateerd worden dat zijn rol bij het tot stand komen van nieuwe kerken hoogstens te bevestigen kan zijn in het geval van Echternach (aangenomen dat dit het oorspronkelijke Epternacum is). Andere invloed op het stichten en vormgeven van kerkjes is niet aantoonbaar. Maar wat niet is, dat kan nog wel komen.

Willibrordus over de grens

A.C.Maas (Leende)

"Willibrordus is onuitputtelijk interessant". Dat waren mijn woorden in het artikel over de veronderstelling dat Maastricht de bisschopszetel van Willibrordus geweest zou zijn, en niet Utrecht. Om deze woorden waar te maken zullen we bij tijd en wijle onze regio met zijn zeven Willibrorduskerken verlaten. Vandaag vlak bij huis, maar wel de grens over: Belgisch Limburg. De relatie tussen dat gebied en Willibrordus is onderzocht door een historicus die van mening is dat Utrecht- Maastricht-Echternach rond 700 belangrijke Willibrordusplaatsen zijn geweest. Dat komt zo dadelijk aan de orde, maar nu eerst bij Achel de grens over op zoek naar Willibrordus. Op de Achelse Kluis krijg ik het advies dat ik me tot Professor A. Claassen moet wenden. Na enig zoekwerk wordt duidelijk dat hij, na het afbranden van zijn huis in Achel, gehuisvest is bij de zusters Josefinen in Sint Huibregts-Lille, klaarblijkelijk tot zijn zeer grote tevredenheid. En zo kom ik in bezit van twee studies van Claassen over Willibrordus. Even vlug doorbladeren...en ja hoor, dat is precies wat ik zoek. Nu ik toch vlakbij de kerk van Sint Huibregts-Lille ben, kan ik er net zo goed even binnen gaan, in plaats van meteen in het cafe nabij het klooster te gaan zitten lezen. Mijn deugdzaamheid wordt beloond. In de kerk zie ik twee historische werelden bij elkaar komen. Er is in de kerk een Hubertuskapel (Huibregt= Hubertus= Hugberik), maar er staan links en recht van het koor twee grote Willibrordusbeelden, de ene met in de linkerhand een kerkje en de andere met een kerkje in de rechterhand. Ze waren hier, zo luidt de boodschap: Hubertus (uit de Ardennen) en Willibrordus (uit Ierland). Een verrassende ontmoeting.

Uit afschriften (circa 1200) van oorkonden weten we dat een aantal plaatsnamen uit die oorkonden toegepast worden op plaatsen in onze provincie. Ik noem ze op: Alpheim (Alphen), Baclaos (Bakel), Birni (Bern), Datmunda (Gemonde), Tadia (Teede), Diosne of Dissena (Diessen), Durninum (Deurne), Eresloch of Henesloth (Eersel), Fleodredum (Vlierden), Haeslaos of Husloth (Aalst, later: 't Hasselt-Overpelt), Heoprodum (Hapert), Hoccascaute (Baarschot, later: Hoxent-Eksel), Hulislaum (Hulsel), Hezia(Heeze, later: De Hees bij Eersel), Levetlaus (Luissel, later: 't Linde-Overpelt), Meginum (Megen), Replo (Reppel of Poppel), Rumelacha (Ruimel) en Waderlo of Waedritlaeum (Waalre). Ook in Belgisch Limburg zijn er dus enkele plaatsen die met deze oorkonden in verband gebracht worden, namelijk: 't Hasselt-Overpelt (Haeslaos), Hoxent-Eksel (Hoccascaute), Reppel (Replo of Reple) en 't Linde-Overpelt (Levetlaus). De Willibrordus-historie of -legende is verder tastbaar in de plaatsen Ellikom, Muisven-Gruitrode, Herent-Neerpelt, Heusden, Kessenich, Meldert en Neeroeteren. In het zogenaamde Testament van Willibrordus staat verder nog de naam "Mulnaim dat Araride wordt genoemd",

en deze naam wordt in verband gebracht met Eisdien-Mulheim. Uit deze opsomming alleen al kunt u opmaken dat het vaststellen van historische plaatsen een ingewikkelde zaak is waar de nodige twijfels mee gepaard gaan. Wat er ook van zij, de herinnering aan Willibrordus is er op al deze plaatsen wel, en dus is er minstens een geschiedenis van de verering en devotie in verband met Willibrord. In Belgisch Limburg is op een aantal van de genoemde plaatsen archeologisch onderzoek verricht en dat levert nogal eens op dat er op die plaatsen zeer vroeg kapelletjes hebben gestaan. Eerst van zwerfkeien en hout en vlechtwerk, later van bakstenen. De oudste kapelletjes, d.w.z. bepaalde gevonden overblijfselen ervan dateren - volgens Claassen- misschien van voor het jaar 1000. Soms worden er in de nabijheid van een kapelletje vermoedelijk Merovingische graven gevonden, maar daaruit kan men niet concluderen dat een voorganger van een kapelletje reeds uit die periode zou dagtekenen. Professor Claassen heeft een interessante visie op de reisroute van Willibrordus tussen Echternach en Utrecht. Ik citeer: "De werkzaamheid van Willibrord in de Dommelvallei is, als we de kaart van Oost-Frankenland bekijken, trouwens nogal vanzelfsprekend. De twee grote werkgebieden van Willibrord waren Echternach en Utrecht, het gebied van de Friezen. Op de verbindingsweg lag Susteren, bij het huidige Maaseik. Het was nu aangeduid, dat het heen en weer reizen vanuit Echternach tot Maastricht verliep langs de Romeinse heirbanen. Hier kon men de Maas afvaren of een oude Romeinse heirbaan gebruiken tot Susteren of Maaseik. Langs een kort landtraject, door de heide via Reppel, bereikte men de Dommel die dan afgevoerd werd in de richting van Teisterbant, Dorestad ...".

Welke taal sprak Willibrordus ?

A.C. Maas (Leende)

Willibrordus kwam uit Engeland en Ierland, dus hij heeft ongetwijfeld Keltisch gesproken. Hij was opgeleid in kloosters, dus hij beheerste ook het Latijn. Maar met een bepaald variant van het Keltisch of met het Middeleeuwse Latijn kon hij in onze landen weinig uitrichten als hij de mensen volk toesprak. Er zijn lezers die zich afvragen "hoe dat dan ging" en daarom nu een poging tot een antwoord. Aannemende dat Willibrordus en zijn gezellen de taal van de bevolking leerden, is het natuurlijk wel belangrijk om te weten in welke streken hij actief was. Ik ga er nu even vanuit dat hij inderdaad in onze streken werkzaam geweest is, en dan betekent dat dat we op zoek gaan naar een taal die voorafgaat aan het zogenaamde oud-Nederlands. Zo'n taal is waarschijnlijk na de val van het Romeinse rijk ontstaan uit een mengelmoes van Gallische en Germaanse talen op een Keltische ondergrond. Van dat alleroudste Nederlands weten we eigenlijk niets en van oud-Nederlands erg weinig, maar gelukkig genoeg om er een idee van te krijgen. Ik zal eerst aan de hand van een zinnetje het verschil laten zien tussen oud-Nederlands (voor 1150), middel-Nederlands (1150 - 1600) en nieuw-Nederlands:

Latijn: *Delicta quis intelligit?* (psalm 19, vers 13-14)

Oud-Nederlands: *Misdadi wie vernimit?* (900, Wachtendonckse psalmen)

Middel-Nederlands: *Wie verstaet die ontblivene?* (1475, Handschrift Munsterbilzen)

Nieuw-Nederlands: *Wie soude die afdwalingen verstaen?* (1637, Statenbijbel)

Modern-Nederlands: (doet u eens een poging).

Van het oud-Nederlands is tot nu toe zeer weinig teruggevonden. Het Latijn werd immers gebruikt als schrijftaal tot 1200, maar soms vindt men in de Latijnse teksten een woord vertaald in het "Nederlands", bijvoorbeeld een plaatsnaam. Interessant, maar veel wijzer worden we daar niet van. We komen verder met twee versjes, maar vooral moeten we het hebben van een vertaling van de psalmen van David (de Wachtendonckse psalmen). Eerst de versjes. Rond 1100 schreef een Westvlaamse monnik in een klooster in Rochester de volgende woorden:

Hebban olla uogala nestas hagunnan/ hinase hi (c) (e)nda thu/ uu(at) unbida(n) (uu)e nu.

Wat tussen haakjes staat, is ingevoegd. De betekenis is: Hebben alle vogels nesten begonnen / het en zij (behalve) ik en jij/ waarop wachten wij dan nu. Iets jonger is een versje dat genoteerd werd op een evangelieboek van het klooster van Munsterbilzen. Het luidt als volgt: "*Tesi samanunga vvas edele unde sconu / et omnium virtutum pleniter plena*" en dat betekent: "Deze gemeenschap was edel en schoon, en volledig vervuld van deugden". De tweede regel is Latijn maar de eerste is oud-Nederlands: in het woorddeel "saman" ziet u het woord "samen" (gemeenschap). Historisch intrigerend en spannend is uiteraard het gebruik van het woordje "was".

De Wachtendonckse psalmen zijn afkomstig uit een tiende-eeuws handschrift dat eigendom is geweest van het vrouwenklooster uit Munsterbilzen (vlakbij Tongeren). De tekst of een afschrift daarvan is in het bezit geweest Arnold van Wachtendonck die in de zestiende eeuw deken was van het kapittel van Sint Martinus in Luik. Via hem kwam de tekst in handen van de taalkundigen en het origineel is sindsdien spoorloos. Dus nog steeds: opsporing verzocht. Gelukkig is er het nodige kopieerwerk verricht. Het gaat om een Latijnse tekst en boven de regels in het Latijn is een vertaling geschreven. Deze vertaling heeft in het begin de kenmerken van een Moeselfrankische taal (regio Saarbrücken, dus er zal wel een Moeselfrankische vertaling bij de hand geweest

zijn) maar daarna wordt de taal spoedig Nederfrankisch van karakter. Vaak wordt het gebied tussen Maas en Rijn ten zuiden van Xanten aangewezen, vooral Krefeld en omgeving, als de streek waar dit Nederfrankisch gesproken en geschreven werd. Het prachtige stadje Wachtendonck ligt daar ook inderdaad in de buurt ligt. Wachtendonck heeft ruines van een Romeinse burch, maar van een Middeleeuws klooster heb ik er niets kunnen vinden. Ik citeer nu enige makkelijk verstaanbare zinnen uit deze Nederfrankische vertaling: Gehori gebet min/ Gan sal ic an huse thinin/ Begian thi folc got/ Singet goede lof quethet namon/ ik uuanda dat ik it kende, that arbeit ist furi mi. Dit is dus Nederlandse taal van 1100 jaar oud.

In een spraak die erg op deze taal geleken moet hebben, heeft Willibrordus zijn werk verricht. Waarschijnlijk zaten er bij hem wat meer Angelsaksische en Friese kenmerken in.

Opmerkelijk in deze reconstructie-poging is wel de betekenis van het klooster van Munsterbilzen: daar is het handschrift van de Wachtendonckse psalmen een tijd bewaard en daar bevond zich ook het evangelarium met de tekst die begint met "Tesi samanunga". De regio van Bilzen had later waarschijnlijk ook relaties met een zekere Heinric van Veldeke (onze eerste literator) die rond 1175 zijn dichtwerk Sente Servas vervaardigde. Het oudste dichtwerk in het Middel-Nederlands. Het oudste ambtelijke stuk in onze taal is het goederenboek van de Gentse Sint Baafs (1210). Maar dan is de nieuwe tijd van het Middel-Nederlands aangebroken.

- Reracties en documentatie: 040- 2016283

Willibrordus en Geysteren

A.C. Maas (Leende)

Op de devotionalia-markt in Waalre zag ik een boek liggen over Willibrordus. Op de blauwe kaft stond een zwart-wit-foto van een beeld van Willibrord: de heilige zit op een paard en houdt in de rechterhand een kerk. Dit beeld staat in Utrecht. De titel zette ook meteen aan tot nadenken: Willibrord, een heilige diplomaat of een diplomatieke heilige? Die vraag komt in dit artikel aan de orde. Enige weken geleden schreef ik u al dat Willibrordus "onuitputtelijk interessant" is, en hier hebt u er weer een voorbeeld van. En dan de auteur: Laurent Nouwen, stond er op de kaft. Dat is natuurlijk die bekende theoloog Nouwen, dacht ik, van wie er in veel boekhandels allerlei geschriften liggen over religieuze thema's. Maar heette die wel Laurent? En toen moest ik aan een andere Nouwen denken. Een zekere Nouwen van wie ik enige jaren tevoren een boek gelezen had waarin hij zich zeer kritisch opstelde tegenover de inkomstenbelasting. Dat stelsel was volgens Nouwen ziek, maakte zichzelf steeds zieker, en moest vervangen worden door een stelsel dat veel meer gericht zou zijn op het verbruik en de productie. De belasting zit dan in wat je maakt en wat je koopt. Ik was toen onder de indruk van zijn manier van denken. Maar zou deze professor in het fiscaal recht de auteur kunnen zijn van een boek over Willibrordus? De man schreef opvallend goed - herinnerde ik me - en toonde een duidelijke historische kennis van zaken. Ik kocht het boek voor 5 gulden. Thuis gekomen ging ik meteen op onderzoek uit. De theoloog heette Henri (overleden in 1996) en auteur van onder andere: Met open Handen, Tekens van Leven, Moeder, De taal van het hart en Met de dood voor ogen. En van de belastingenprofessor vond ik het bewuste boek terug: Prof. Mr. L.J.M. Nouwen, "Achteraf bekeken, Herinneringen en overpeinzingen van een fiscalist". Hij bleek de schrijver van het boek over Willibrord te zijn. Nouwen woont op of nabij het landgoed Geysteren in Noord-Limburg in de buurt van Venray, Wanssum en

Meerloo. Mocht u op bedevaart naar Kevelaer gaan, dan komt u er praktisch langs. Geysteren is een van de vele plaatsen die in de overlevering gekoppeld wordt aan Willibrordus. Midden in de bossen van het landgoed vindt u een kapel en een put. Juist deze overlevering heeft Nouwen aangezet om zich te verdiepen in de Heilige en de Diplomaat Willibrordus. De levensverhalen over Willibrordus melden dat hij opgeleid werd in de kloosters van Ripon (Engeland) en Rathmelsigi (Ierland), en daardoor kreeg hij al vroeg te maken met twee katholieke "werelden": de Romeinse (ook Engeland is voor een groot deel Romeins gebied geweest) en de Ierse. De Ierse kloosters hadden een harde tucht, bittere armoede en strenge onthouding, veelvuldig nachtelijk gebed en boetedoening tot en met zelfkastijding, en bezit was in de ogen van de Ierse monniken een gruwel. Een belangrijk ideaal was de zogenaamde "peregrinatio": het erop uittrekken om in den vreemde het geloof aan de heidenen te verkondigen, daarbij risico's als de marteldood niet schuwend. Het Romeins of Romaans katholicisme legde zich toe op een politieke realisering van een machtige wereldkerk. Middelen daartoe waren een sterke hiërarchie, een strakke organisatie, imponeren met overdaad en rijkdom, veel aandacht voor bouwkundige en kunstzinnige zaken, en in de kloosters werden veel soepeler regels gehanteerd (van Benedictus). De kern van het verschil van opvatting tussen "Romeinen" en "Ieren" heeft ongetwijfeld te maken met de ruimte die de plaatselijke kerken kunnen hebben. Men kan immers het mondiale en universele laten overwegen (Romeins) of het landelijke en regionale (Iers). Het betreft standpunten die in onze tijd nog lang niet aan belang ingeboet hebben. Het verschil van opvatting komt vaak naar voren via geschilpunten die op zichzelf eigenlijk niet zo imponerend zijn. In Willibrordus' tijd ging het vooral om de datering van Pasen, de rituelen van de doop en de mis, alsmede de vorm van de kruinschering.

Willibrordus schijnt nooit op polariserende wijze partij te hebben gekozen ten aanzien van deze conflicten. Hij dacht klaarblijkelijk van nature aan twee zijdes van een medaille. Van de Ieren bewonderde hij de relativisering van het aardse en vergankelijke maar vreesde de daarmee gepaard gaande verwaarlozing van het tijdelijk welzijn, nodig voor verdere uitgroei van de Kerk. Van de Romeinen prees hij het streven naar eenheid en algemeenheid maar toonde zich huiverig voor zucht naar aardse macht en grootheid. De vraag "een heilig diplomaat of een diplomatieke heilige" blijkt eigenlijk makkelijk te beantwoorden. Het antwoord is: Willibrord was beide tegelijk, zowel het een als het ander. Met dat woordje "of" zou hij altijd uiterst voorzichtig geweest zijn, dat weet ik zeker.

Kalender van Willibrordus

A.C. Maas (Leende)

In tal van historische studies, vooral ook in heemkundige publicaties over het verleden van De Kempen, wordt verteld dat er een oorspronkelijk document van Willibrordus bestaat, namelijk zijn kalender, en dat daar eigenhandige aantekeningen van hem in te vinden zijn. De codex waar het hier om gaat is in het bezit van de Nationale Bibliotheek in Parijs en hij was in 1996 in Utrecht te zien op de tentoonstelling "Willibrordus en het begin van Nederland". Dat was een prachtige tentoonstelling, maar ook wel een merkwaardige, want uit Utrecht en omgeving was er m.b.t. de tijd van Willibrordus vrijwel niets te zien. In die kalender staat in het Latijn een beroemde aantekening over Willibrordus en velen beweerden dus "van" Willibrordus. Zelfs in de catalogus bij de genoemde tentoonstelling wordt dat laatste nog naar voren gebracht. Ik citeer deze passage in een vertaling van prof. Dr. M. Mostert (Utrecht): "In de naam des Heren. Clemens Willibrord kwam in het **zes honderdnegentigste** jaar na de vleeswording van Christus over zee in **Francia**, en in de naam van God is hij in het zeshonderd vijfennegentigste jaar na de vleeswording van de Heer, hoewel hij **onwaardig** was, te Rome als bisschop aangesteld door de apostolische man, heer Sergius de Paus. En nu beleeft hij, in Gods naam, het **zevenhonderd achtentwintigste** jaar vanaf de vleeswording van onze heer Jezus Christus, in de naam van God, gelukkig." Deze tekst zou Willibrordus zelf geschreven hebben.

Deze kalender is een lijst van dagen volgens de Romeinse jaarindeling, met vermelding van de feesten van de verschillende heiligen. Angelsaksische missionarissen worden vermeld, Frankische Heiligen (afkomstig uit de driehoek 1. Noord-west-frankrijk, 2. Trier en 3. Tongeren-Maastricht-Luik) en Heiligen van de Gallische kerk. Er zijn enige aanwijzingen dat de kalender in Noord-West-Frankrijk ingevuld en gehanteerd is, omdat er een opvallende aandacht is voor Sint Bertinus (Sint Omaars) en Sint Winnok (Sint Winnoksbergen). Ook is in de kalender later toegevoegd dat er op 10 november van een bepaald jaar een overbrenging van het lichaam van Willibrordus naar een andere plaats (Echternach?) heeft plaats gevonden. Ook staan er Paastabellen in, d.w.z. dat voor de jaren 684 tot 759 aangegeven wordt op welke dag Pasen valt. Het is best mogelijk dat Willibrordus deze of een dergelijke kalender heeft gebruikt, maar heeft hij er ook eigenhandig in geschreven?

Traditioneel werden er altijd twee argumenten aangehaald om te betogen dat Willibrordus de hiervoor geciteerde tekst zelf genoteerd zou hebben. De beroemde kenner van oud schrift E.A. Lowe beweerde dat het om het originele handschrift van Willibrordus ging en deze mening werd sindsdien ook in ons land steeds naverteld. En verder werd uit het gebruik van het woord "onwaardig" geconcludeerd dat Willibrordus de tekst zelf geschreven zou moeten hebben, want een andere auteur zou dit toch niet zo gesteld hebben. Waarschijnlijk twintigste-eeuwse amateur-psychologie. Het gebruik van het woord "onwaardig" is immers in de Middeleeuwen standaardtaal en drukt een verhouding van elk individu met het goddelijke uit. De laatste jaren zijn er echter nogal vorderingen gemaakt met het onderzoek naar handgeschreven teksten uit het eerste millennium. Zo is de historicus M. Schneiders (in: Willibrord tussen Ierland en Rome, 1995) tot de volgende conclusie gekomen: "Naast alle onzekerheden rondom de kalender is er een ding wel zeker: Willibrord zelf lijkt hem niet geschreven te hebben. Er zijn trouwens verschillende handen te zien die later gedenkdagen hebben toegevoegd". Zo staat het ook wel vast dat het woord "onwaardig" later is toegevoegd en diverse malen bijgewerkt is, omdat het onleesbaar dreigde te worden. Verder is toch ook wel een aandachtspunt dat de tekst in de hij-vorm is gesteld en dat dus iemand anders over Willibrordus schrijft. Maar het meest overtuigende argument is dat de laatste jaren gebleken is dat het handschrift onmogelijk van Ierse afkomst kan zijn. Zo kan Willibrordus nooit hebben leren schrijven in de kloosters waar hij onderwezen werd. Toch kunnen we de mogelijkheid niet uitsluiten dat Willibrordus toch de opsteller is van de aangehaalde tekst. Iemand anders kan namelijk een oorspronkelijke tekst van Willibrordus in de codex hebben overgeschreven. Dus: misschien wel Willibrordus' tekst, maar niet zijn handschrift. Toch mooi om te lezen dat Willibrordus in 728 N.C. - hij is dan 70 jaar - gelukkig is.

Willibrordus en de Zee

A.C. Maas (Leende)

Op het artikel over de mogelijkheid dat de plaats Trajectum in Noord-West-Frankrijk gelegen zou hebben 14 lezers gereageerd. Wat betreft Trajectum als bisschopsplaats van Willibrordus (circa 700 N.C.) kwamen we tot nu toe drie opties tegen: Utrecht, Maastricht en de regio Tournehem/Atrecht in Noord-West-Frankrijk. De vragen en opmerkingen hadden echter bijna alle betrekking op de aardrijkskundige en waterstaatkundige situatie van de lage landen in de periode van 300 tot 900 N.C. Was het lage gedeelte van het huidige Nederland, Vlaanderen, Noord-West-Frankrijk maar ook Noord-Duitsland, zeg maar een gebied tussen de Somme in Frankrijk en de Weser in Duitsland, in die periode meestal niet bewoonbaar vanwege de situatie met het water? Was het een overstromingsgebied, een transgressiegebied? Over dit onderwerp in dit artikel nog wat nadere informatie.

In 1624 drukte Willem Blaeu in Amsterdam zijn beroemde kaart van de lage landen onder de titel "Germania Inferior". Een kaart waar je niet op uitgekeken komt. Sinds enige weken heb

ik hem ingelijst in de huiskamer hangen. De kaart is zo gedrukt dat het Westen boven staat en het Noorden ligt links.

Vanaf de Zeeuwse eilanden zie je er een reeks grote zandbanken/eilanden liggen en wel tot Noord-West-Frankrijk toe. In de volgorde van deze richting noem ik nu de namen van deze zandbanken: Banjaert, Steenplaet, Rassen (bij het gat Duerlo), De Raem, Engelsche Pot, Lalandt, Sandele, Stroom, Catbanck, **Wilbortsand**, Dijckpolder, Kleff, Retelbanck en Ruijting. Het meest opvallend is de naam "Wilbortsand", dat niets anders dan "het zand van Willibrordus" kan betekenen. Deze naam is een zekere bevestiging van de tekst uit de zogenaamde kalender van Willibrordus, waarin staat dat Willibrordus in het jaar 690 over zee in **Francia** aankwam. Hoe ingrijpend zee en land konden veranderen kunt u wat het gebied van het Wilbortsand betreft indrukwekkend uitgebeeld zien in het museum bij de enorme ruines van de abdij van Ter Duinen bij Koksijde. Strand en boulevard zijn er zeer aangenaam en het museum is rijk aan informatie. In een vorig artikel opperde ik dat het mogelijk is dat de in de teksten genoemde "Ostia Rheni" (= mondingen van de Rijn) ook samenvallen met de uitmondingen van de Schelde. Zo gek is dat niet. Wie goed op tal van kaarten kijkt (van de alleroudste tot de huidige satelliet-fotografische), ziet dat het Rijnwater in feite voor een groot deel in deze delta terecht kwam en komt. Er is in feite een grote Rijn-Maas-Schelde-delta waarvan de geschiedschrijving nog vele vragen oproept. In de geografische wetenschappen is er in de loop van deze eeuw velerlei theorie opgesteld over transgressies (de zee overstroomt het land) en regressies (land valt droog). Juist over de oorzaken daarvan is er al 50 jaar een zeer boeiende discussie gaande. De overstromingen van de nog onbedijkte lage landen hadden gedurende het eerste millennium te maken met een zekere stijging van het zeeniveau; men lijkt het er wel over eens dat de zeespiegel de laatste 8000 jaar inderdaad stijgt en dat die stijging "momenteel" van eeuw tot eeuw steeds geringer aan het worden is. Tenminste: als er zich geen "onvoorziene" omstandigheden voor gaan doen, zoals milieuvervuiling met grote gevolgen. Maar naast die stijging van het zeewater was en is ook van belang (en misschien van groter belang) de invloed van stormvloed en wind, neerslag op het vaste land en dus het gedrag van de rivieren, verdroging, inklinking en verbranding van veenmassa's. Ook de komende eeuw(en) kan de daling van ons land een groter probleem zijn dan het stijgen van de zeespiegel. Het lijkt vast te staan dat op dit moment het landoppervlak in Noord- en West-Nederland nog steeds daalt ten opzichte van de zeespiegel.

De kernvraag blijft natuurlijk of laag-Nederland in de periode van 300 tot 900 N.C., dus in de periode na de Romeinse tijd en voor de bedijkingen, grotendeels vaak onbewoonbaar was. Hoewel er waarschijnlijk meer aan de hand is dan het feit van een stijging van de zeespiegel, lijkt die vraag bevestigend beantwoord te moeten worden. Enkele weken geleden zijn de resultaten gepresenteerd van de archeologische opgravingen in Rijssel (Lille): onder meters dikke kleilagen is daar een Romeinse locatie van formaat gevonden, heel wat anders dan de fortificaties en "wegen" die in ons land langs de grote rivieren gevonden worden. De Franse onderzoekers concluderen dat er omvangrijke transgressies plaats gevonden moeten hebben en dat ook de loop van de rivieren in die periode ingrijpend gewijzigd moet zijn. Waar voer Willibrordus de rivieren op?

Waar woonde Bertilindis?

A.C.Maas (Leende)

De schenking van Bertilindis aan Sint Willibrordus werd officieel geregeld in Cale. De kopie van de betreffende schenkbrieff dateert van ongeveer 1200, dus van 5 eeuwen na de plechtigheid die immers in 710 N.C. gedateerd wordt. De schenking betrof goederen op de locaties Hoccasaute, Hulislaum en Heopurdum die men respectievelijk vereenzelvigd met de huidige plaatsen Hoxent, Hulsel en Hapert. Volgens de meeste historici vond de plechtigheid plaats in het klooster van Chelles-sur-Marne, vlakbij Parijs. Frans Theuvs vraagt zich af of dit wel een redelijke optie is vanwege de grote reisafstand. En nog spannender wordt deze vraag als men bedenkt dat Willibrordus waarschijnlijk toch bij zo'n overdracht van goederen aanwezig geweest moet zijn. En dat leidt weer tot de vaststelling dat hij in die periode in elk geval in Frankrijk verbleef. Opmerkelijk is ook dat Albert Delahaye eveneens stellig van mening is dat Cale gezocht moet worden in Chelles-sur-Marne. Dan moet er eigenlijk een waarschuwingslichtje gaan branden, want de verhouding tussen Delahaye en universitair opgeleide historici was jammer genoeg nog slechter dan die van kat en hond. Op mijn beschrijving van een mogelijkheid dat Cale Celles nabij Dinant zou kunnen zijn, zijn diverse zeer interessante reacties gekomen. Naast de door mij genoemde plaatsen Celles (bij Dinant) en Gaal (bij Schaijk) worden ook nog de plaatsen Kellen in Duitsland en Clety (vroeger Cellina) in Frankrijk genoemd. Enkele personen wijzen erop dat Celles

bij Dinant het Romeinse Calaegia is dat door Ptolemeus ook inderdaad wordt genoemd. Calaegeia staat niet op de zogenaamde Peutingerkaart. Dit is een wegenkaart die de situatie van het Romeinse rijk in de vierde eeuw in beeld brengt. De (veronderstelde) oorspronkelijk kaart is nooit gevonden, maar er is een kopie uit de dertiende eeuw die u kunt bewonderen in het Nationale Bibliotheek van Wenen. In Museum Kam in Nijmegen of beter gezegd het nieuwe Nijmeegse museum kunt u een kopie van de Weense kopie bezichtigen. De Tabula Peutingeriana is een ongelofelijk boeiend document; wie eenmaal aan de studie ervan begint loopt nogal een stevige kans eraan verslaafd te raken. De kaart is in ons land twee maal uitgegeven. Door P. Stuart is de gehele kaart met een toelichting uitgegeven in 1991 (verkrijgbaar in het Nijmeegse Museum) . Het West-Europese deel van de kaart is vorig jaar uitgegeven door de Stichting Albert Delahaye en omvat : het betreffende gedeelte van de kaart in kleur en een boek met alle West-Europese Romeinse wegen (zoals Delahaye die interpreteert) met een toelichtingenboek. Waarschijnlijk zal na het jaar 2000 de belangstelling voor de Peutingerkaart sterk toenemen, omdat er onlangs een catalogus op de Peutingerkaart is gereed gekomen die op een Engelstalige uitgave ligt te wachten. Dit document , dat een nauwkeurige toelichting geeft op alle namen die op de kaart staan, is opgesteld door een Nederlander die daar 30 jaar aan gewerkt heeft. Tal van Romeinse plaatsen zijn echter bekend uit geschriften van bijvoorbeeld Strabo en Ptolemeus en ook uit opgravingen, terwijl ze toch niet op de kaart staan. Celles bij Dinant is zonder twijfel een voormalige Romeinse plaats, dus inderdaad zeer oud, maar we weten daardoor nog niet of dit het Cale uit de schenkingsbrief van Bertilindis is. De eensgezindheid over Chelles-sur-Marne verbergt echter een groot verschil van mening. Voor Delahaye is namelijk de afstand en de aanwezigheid van Willibrordus in Chelles-sur-Marne geen probleem , integendeel een regelrechte bevestiging van zijn hypothese dat het verhaal van Willibrordus zich voornamelijk in Noord-(West)-Frankrijk heeft afgespeeld. Het localiseren van allerlei schenkingen aan Willibrordus in onze streken acht hij twaalfde- eeuwse uitvindingen. Hier volgt een redenering van Delahaye: “ Zuster Bertilindis, kloosterlinge te Chelles-sur-Marne, gaf van haar eigen bezit aan St. Willibrord. Voor Hoccasaute deelt zij althans uitdrukkelijk mede , dat dit haar moederlijk erfdeel was. Kennelijk was zuster Bertilindis afkomstig uit de streek waar de bezittingen van haar ouders lagen. Nu is het per se niet onmogelijk, dat Bertilindis vanuit Brabant te Chelles-sur-Marne in het klooster trad, en van daar haar goederen aan St. Willibrord schonk. Voor de hand ligt echter , dat zij dichter bij huis in het klooster is getreden, zodat haar goederen niet op een onaanvaardbaar verre afstand van Chelles-sur-Marne gelegen hebben.” Wat een aantal historici opmerkelijk en vreemd vinden, vindt Delahaye Begrijpelijk en voor de hand liggend. Delahaye vindt dus ook dat Hoccasaute niet Baarschot of Hoxent is maar Choques op 5 km van Bethune, Hulislam is niet Hulsel bij Hoge en Lage Mierde of bij Poppel maar is Hulluch bij Lens en Heopordum is niet ons Hapert maar Haubourdin bij Rijssel. Op het einde van dit jaar – vlak voor het verstrijken van het tweede millennium, verschijnt het laatste deel van de publiceerbare teksten van Delahaye die dan een tiental boeken nagelaten heeft over de geschiedenis van de lage landen gedurende het eerste millennium, boeken waar een enorme fascinatie vanuit gaat. En die gelukkig veel discussie oproepen.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Apostel van Nederland

A.C. Maas (Leende)

In 1861 verscheen het boek “H. Willibrordus, Apostel der Nederlanden” van de hand van Alberdingk Thijm bekend katholiek letterkundige , gedreven inspirator van de neogothische kerkenbouw . En vader van Lodewijk van Deysel die met Willem Kloos tot de Tachtiger behoorde. Zijn Willibrordus-biografie is een ongelofelijk boeiend boek. Wat een eruditie. Thijm heeft grondig historisch onderzoek gepleegd – hij kent de bronnen-, en hij plaatst Willibrordus kritisch in het bredere kader van de ontwikkelingen gedurende de vroege Middeleeuwen (600- 800). Het meest fascinerende is echter het volgende: een ding zal waar moeten zijn, en dat is dat Willibrordus de apostel van de Nederlanden is met als bisschopszetel Utrecht. Er is een zeer kritische geest aan het woord die toch zijn wens de vader van zijn gedachten laat zijn. De katholiek wint het op dat punt van de wetenschapper.

Aan het werk van de eerste biografen van Willibrordus twijfelt Thijm in hoge mate: Beda en Alcuinus (die aan het hof van Karel de Grote werkte) konden zich geen eigen standpunten permitteren en spraken de taal van hun broodheren. Hebben we vandaag de dag hebben meer dan de schijn van het tegendeel? Je moet er ook de andere bronnen bijhalen om verder te komen, zegt Thijm: kronieken, oorkonden, akten , diploma's die uit de zevende en achtste eeuw stammen. Beter gezegd: afschriften van eeuwen later die op die periode slaan.

Thijm betoogt omstandig dat in de eerste tijden van het Christendom de “Fladrenses” en de Friezen en de Saksen eenzelfde volk voorstellen: “ Gelijk de Vlamingen Friezen zijn, zoo waren ook die Friezen uit Vlaanderen voor een gedeelte Saxers” en hij verwijst naar bronnen die de Noord-Westkust van Gallie de

”Litus Saxonicum” noemen. Ook laat hij zien dat namen van rivieren als Maas, Rijn en Schelde verward worden en dat de Schelde een geheel andere loop gehad moet hebben. Maar deze waarnemingen brengen bij Thijm de overlevering van Willibrordus die vanuit Utrecht in het huidige Friesland en Denemarken missioneerde niet aan het wankelen.

Thijm vertelt ook veel over Willibrordus’ collega’s: Lambertus, Wulfram en Bonifatius. Hij is ervan overtuigd dat Lambertus en Willibrordus vooral in Taxandria, dus ook in de Kempen, samengewerkt hebben. Tevens is het ook hem opgevallen dat in de missionering onder de Friezen in dezelfde periode Wulfram en Willibrordus actief zijn. Van Wulfram staat het wel vast dat hij bisschop was van Sens. Je kunt bij deze teksten twee dingen doen: of je denkt Wulfram en Willibrordus vanuit Utrecht in het huidige Friesland of je denkt Willibrordus meer richting Noord- (West)- Frankrijk; Thijm doet het eerste en hij acht het optreden van Wulfram “eene vernedering voor Willibrord”. Hij komt echt voor Willibrordus op. Thijm kon aanvallen maar ook verdedigen.

Willibrordus wordt in de bronnen “aartsbisschop” der Friezen genoemd, maar waar zaten die toen? Dat is de vraag. En Thijm gaat ervan uit dat Wiltaburg (= Utrecht?) rond 700 N.C. de eerste en voornaamste Frankische plaats in Friesland was. Maar wat was toen het land van de Friezen? De monnik- historicus Beda die veel gezag heeft, zegt: “Wiltaburg dat in de Gallische taal Trajectum wordt genoemd”. Maar het valt toch niet mee om de Vilten of Wilten in Midden-Nederland te plaatsen. Over diverse plaatsnamen maakt Thijm trouwens interessante opmerkingen. Hij meent nog dat Willibrordus goederen geschonken kreeg in Thuringen, maar Thuringen is mogelijk een verwarring met Tongeren en waarschijnlijk met Doornik. De Friezen zaten in tal van handelsplaatsen : bijvoorbeeld in het emporium (= stapelplaats) Dorestad, de zeehaven Quentowich (Contwig, later Wijk) en de haven van Slusa (Sluis). Elke plaatsnaam is een discussie en een dik boek apart.

Ook over Taxandria en over de Kempen in Willibrordus’ tijd wijdt Thijm uit: in dit gebied stonden veel “waterschaften” (waterwerken) die het verval van de riviertjes gebruikten om machines aan te drijven. En de houtskool uit de Ardennen (het “Kolen-woud”) diende in deze streken onder meer voor de ijzer-werkplaatsen . De gronden in dit gebied bevatten veel ijzer. Thijm verwijst naar het volgende: “ Te Beeringen en Diest zijn kerken gebouwd uit zogenaamde ijzerstenen, waarvan in het eerstgenoemde oord nog geheele mijnen worden gevonden”. Gaat u maar op de markt in Diest op een terras zitten en u ziet de enorme ijzerstenen muren van de Sulpitiuskerk aldaar. De grote vraag is hier in welke perioden het ijzer ter plaatse gewonnen werd.

In onze tijd zijn er historici die het zogenaamde testament van Willibrordus een authentieke bron noemen. Thijm (1861) denkt daar anders over . Hij had al beweerd dat de echtheid niet bewezen kon worden en dat de echtheid in twijfel getrokken kon worden, maar op de laatste bladzijde van zijn boek weet hij het zeker: het is een vervalsing, of wat voorzichtiger gezegd: “wij nemen ()de onechtheid des stuks () als waarschijnlijk aan”.

- Reacties en documentatie: 040- 2016283

Bouwde Willibrordus kerken?

A.C. Maas (Leende)

Van Willibrordus wordt in sommige geschriften, bijvoorbeeld in zijn “Kalender” , vermeld dat hij kerken gebouwd zou hebben. Dat zou onder meer in Utrecht, Susteren, Echternach, Ruimel en in onze regio in Waalre gebeurd zijn. De betrouwbaarheid van de betreffende geschriften is een discussiepunt dat sinds de vorige eeuw steeds terugkeert. Zo beschouwde Alberdingk Thijm de betreffende kalender als vals. Dat is echter geen reden om deze bronnen te laten voor wat ze zijn. Ze kunnen toch op enigerlei wijze belangrijke informatie geven. Om over de eventuele kerkenbouw door Willibrordus meer zekerheid te krijgen is er meer nodig. Daarmee komen we op het terrein van de archeologie. In 1989 publiceerde M. Vermunt een doctoraalscriptie over de kerkenbouw in Noord-West-Europa in de periode van 800 tot 1200. En deze studie is helder samengevat in het boekje “Willibrord” dat uitgegeven werd door het Museum voor religieuze Kunst in Uden.

In ons land is er geen enkel (kerkelijk) bouwwerk uit de Merovingische en Karolingsche tijd (zeg maar uit de periode van 400 tot 900) bewaard gebleven. De zogenaamde karolingsche kapel in Nijmegen wordt nu terecht Nicolaaskapel genoemd en stamt uit de twaalfde eeuw. Kerken die dateren uit het eerste millennium kunnen er echter wel geweest zijn, en wat dat betreft moet de archeologie uitkomst bieden. Wat is er teruggevonden via archeologisch onderzoek? In de lage landen zijn in Nijvel de oudste sporen van een kerkje gevonden (circa 700) en in die tijd zouden we ook vondsten kunnen dateren die herinneren kerken in Maastricht (Servaaskerk) en Grobbendonk-Ouwen bij Antwerpen. Met betrekking tot dezelfde periode zijn er wellicht ook restanten van een kerkje in Echternach. Ondanks het feit dat in de literatuur her en der sprake is van kerkbouw en kerkschenkingen zijn er in ons land , op Maastricht na, nauwelijks aanwijzingen voor kerkbouw voor de tiende eeuw. Van de vele kerken die Dorestad volgens enkele teksten bezeten zou hebben is ondanks intensieve opgravingen in en bij Wijk bij Duurstede niets teruggevonden. Ook de Sint Maartenskerk in Utrecht , die volgens de bronnen door

Willibrordus daar in 695 verwoest en verwaarloosd werd aangetroffen, heeft geen spoor nagelaten. Het archeologisch onderzoek op het Domplein leverde geen resten op die ouder zijn dan de tiende eeuw. Van de kennelijk achtste-eeuwse kloosters Susteren, Aldeneyk en St.- Odilienberg zijn er alleen maar vondsten uit de tiende eeuw ; vroegere dateringen zijn uiterst twijfelachtig en geforceerd. De kerk van Elst (al vermeld met het jaartal 726) is ook een interessant voorbeeld: het bodemonderzoek in 1947 bracht wel de funderingen van verschillende opeenvolgende kerken aan het licht, die boven op een Romeinse tempel waren gebouwd, maar de oudste daarvan is waarschijnlijk tiende-eeuws. Aanvankelijk werd beweerd dat het om een achtste-eeuwse kerk zou gaan, maar later is dit standpunt afgezwakt en teruggenomen. Nog een laatste voorbeeld buiten onze regio. De kerk van Heiloo zou rond 720 N.C. gebouwd zijn, maar de oudste paalsporen dateren pas uit de twaalfde eeuw.

Ook de Brabantse (kerk-) schenkingen aan Willibrordus, zoals die van Bakel en Waalre, zijn archeologisch niet bevestigd, terwijl afschriften van oorkonden toch de indruk wekken dat in het begin van de achtste eeuw onze provincie al geruime tijd gekerstend was. In elk geval : niet bevestigd tot nu toe, want het zou natuurlijk prachtig zijn als er wel daadwerkelijke bevestiging mogelijk zou zijn. Als we op dit moment de balans nuchter opmaken dan moet geconcludeerd worden dat gegevens uit schriftelijke bronnen en archeologische bevindingen in ons land, onze provincie en regio niet op elkaar aansluiten. Kerkenbouw valt pas te aan te tonen in en na de tiende eeuw, bijvoorbeeld in plaatsen als Bergeijk (1000), Diever (mogelijk 950), Gemonde (mogelijk 950), Tiel (1000), Oosterbeek (1050), Zelhem (1000). In de elfde en twaalfde eeuw is er een brede golf van zaalkerkjesbouw. De bevolking neemt dan ook stevig toe.

Sporen van de oudste kerkjes zijn doorgaans te vinden bij en op grafvelden, cultusplaatsen en voormalige kloosters . Vaak zijn de sporen niet veel meer dan overblijfselen van paalgaten, dus verkleuringen van grond. Vormen deze paalgaten een patroon dat een priesterkoor laat zien dan kan men aannemen dat het om een kerkje gaat. Tot 1200 hebben de kerkjes in Noord-West-Europa alle de vorm van een zaalkerkje (zie illustratie). Wat het gebruik van bouwmaterialen betreft kan men in de loop van 5 a 6 eeuwen (700 – 1300 N.C.) globaal een bepaalde volgorde aangeven, namelijk deze: 1. Houten balken en vlechtwerk dat met leem bestreken wordt, 2. Houten balken met planken, 3. Een stenen fundering en een houtbouw, 4. Stenen muren en een houten dak, 5. Voornamelijk stenen kerken (kiezelstenen, veldkeien, ijzeroerbrokken en – stenen, natuurstenen, tufsteen en bakstenen). Het is ook van bepaalde kerkjes bekend dat in de bouw sloopmateriaal uit de Romeinse tijd werd gebruikt; dit wordt onder meer gezegd van het Boterkerkje in Oirschot.

Was Willibrordus een kerkenbouwer? Een belangrijk attribuut van hem is een kerkje dat hij op zijn hand heeft. Maar op dit moment moet geconstateerd worden dat zijn rol bij het tot stand komen van nieuwe kerken hoogstens te bevestigen kan zijn in het geval van Echternach (aangenomen dat dit het oorspronkelijke Epternacum is). Andere invloed op het stichten en vormgeven van kerkjes is niet aantoonbaar. Maar wat niet is, dat kan nog wel komen.

Willibrordus over de grens

A.C.Maas (Leende)

"Willibrordus is onuitputtelijk interessant". Dat waren mijn woorden in het artikel over de veronderstelling dat Maastricht de bisschopszetel van Willibrordus geweest zou zijn, en niet Utrecht. Om deze woorden waar te maken zullen we bij tijd en wijle onze regio met zijn zeven Willibrorduskerken verlaten. Vandaag vlak bij huis, maar wel de grens over: Belgisch Limburg. De relatie tussen dat gebied en Willibrordus is onderzocht door een historicus die van mening is dat Utrecht- Maastricht-Echternach rond 700 belangrijke Willibrordusplaatsen zijn geweest. Dat komt zo dadelijk aan de orde, maar nu eerst bij Achel de grens over op zoek naar Willibrordus. Op de Achelse Kluis krijg ik het advies dat ik me tot Professor A. Claassen moet wenden. Na enig zoekwerk wordt duidelijk dat hij, na het afbranden van zijn huis in Achel, gehuisvest is bij de zusters Josefinen in Sint Huibregts-Lille, klaarblijkelijk tot zijn zeer grote tevredenheid. En zo kom ik in bezit van twee studies van Claassen over Willibrordus. Even vlug doorbladeren...en ja hoor, dat is precies wat ik zoek. Nu ik toch vlakbij de kerk van Sint Huibregts-Lille ben, kan ik er net zo goed even binnen gaan, in plaats van meteen in het cafe nabij het klooster te gaan zitten lezen. Mijn deugdzaamheid wordt beloond. In de kerk zie ik twee historische werelden bij elkaar komen. Er is in de kerk een Hubertuskapel (Huybregt= Hubertus= Hugberik), maar er staan links en recht van het koor twee grote Willibrodusbeelden, de ene met in de linkerhand een kerkje en de andere met een kerkje in de rechterhand. Ze waren hier, zo luidt de boodschap: Hubertus (uit de Ardennen) en Willibrordus (uit Ierland). Een verrassende ontmoeting.

Uit afschriften (circa 1200) van oorkonden weten we dat een aantal plaatsnamen uit die oorkonden toegepast worden op plaatsen in onze provincie. Ik noem ze op: Alpeim (Alphen), Baclaos (Bakel), Birni (Bern), Datmunda (Gemonde), Tadia (Teede), Diosne of Dissena (Diessen), Durninum (Deurne), Eresloch of Henesloth

(Eersel), Fleodredum (Vlierden), Haeslaos of Husloth (Aalst, later: 't Hasselt-Overpelt), Heoprodum (Hapert), Hoccascaute (Baarschot, later: Hoxent-Eksel), Hulislaum (Hulsel), Hezia(Heeze, later: De Hees bij Eersel), Levetlaus (Luissel, later: 't Linde-Overpelt), Meginum (Megen), Replo(Reppel of Poppel), Rumelacha(Ruimel) en Waderlo of Waedritlaeum (Waalre). Ook in Belgisch Limburg zijn er dus enkele plaatsen die met deze oorkonden in verband gebracht worden, namelijk: 't Hasselt-Overpelt (Haeslaos), Hoxent-Eksel (Hoccascaute), Reppel (Replo of Reple) en 't Linde-Overpelt (Levetlaus). De Willibrordus-historie of -legende is verder tastbaar in de plaatsen Ellikom, Muisven-Grutrode, Herent-Neerpelt, Heusden, Kessenich, Meldert en Neeroeteren. In het zogenaamde Testament van Willibrordus staat verder nog de naam "Mulnaim dat Araride wordt genoemd", en deze naam wordt in verband gebracht met Eisdan-Mulheim. Uit deze opsomming alleen al kunt u opmaken dat het vaststellen van historische plaatsen een ingewikkelde zaak is waar de nodige twijfels mee gepaard gaan. Wat er ook van zij, de herinnering aan Willibrordus is er op al deze plaatsen wel, en dus is er minstens een geschiedenis van de verering en devotie in verband met Willibrord. In Belgisch Limburg is op een aantal van de genoemde plaatsen archeologisch onderzoek verricht en dat levert nogal eens op dat er op die plaatsen zeer vroeg kapelletjes hebben gestaan. Eerst van zwerfkeien en hout en vlechtwerk, later van bakstenen. De oudste kapelletjes, d.w.z. bepaalde gevonden overblijfselen ervan dateren - volgens Claassen- misschien van voor het jaar 1000. Soms worden er in de nabijheid van een kapelletje vermoedelijk Merovingische graven gevonden, maar daaruit kan men niet concluderen dat een voorganger van een kapelletje reeds uit die periode zou dagtekenen. Professor Claassen heeft een interessante visie op de reisroute van Willibrordus tussen Echternach en Utrecht. Ik citeer: "De werkzaamheid van Willibrord in de Dommelvallei is, als we de kaart van Oost-Frankenland bekijken, trouwens nogal vanzelfsprekend. De twee grote werkgebieden van Willibrord waren Echternach en Utrecht, het gebied van de Friezen. Op de verbindingsweg lag Susteren, bij het huidige Maaseik. Het was nu aangeduid, dat het heen en weer reizen vanuit Echternach tot Maastricht verliep langs de Romeinse heirbanen. Hier kon men de Maas afvaren of een oude Romeinse heirbaan gebruiken tot Susteren of Maaseik. Langs een kort landtraject, door de heide via Reppel, bereikte men de Dommel die dan afgevaren werd in de richting van Teisterbant, Dorestad ...".

Welke taal sprak Willibrordus ?

A.C. Maas (Leende)

Willibrordus kwam uit Engeland en Ierland, dus hij heeft ongetwijfeld Keltisch gesproken. Hij was opgeleid in kloosters, dus hij beheerste ook het Latijn. Maar met een bepaald variant van het Keltisch of met het Middeleeuwse Latijn kon hij in onze landen weinig uitrichten als hij de mensen volk toesprak. Er zijn lezers die zich afvragen "hoe dat dan ging" en daarom nu een poging tot een antwoord. Aannemende dat Willibrordus en zijn gezellen de taal van de bevolking leerden, is het natuurlijk wel belangrijk om te weten in welke streken hij actief was. Ik ga er nu even vanuit dat hij inderdaad in onze streken werkzaam geweest is, en dan betekent dat dat we op zoek gaan naar een taal die voorafgaat aan het zogenaamde oud-Nederlands. Zo'n taal is waarschijnlijk na de val van het Romeinse rijk ontstaan uit een mengelmoes van Gallische en Germaanse talen op een Keltische ondergrond. Van dat alleroudste Nederlands weten we eigenlijk niets en van oud-Nederlands erg weinig, maar gelukkig genoeg om er een idee van te krijgen. Ik zal eerst aan de hand van een zinnetje het verschil laten zien tussen oud-Nederlands (voor 1150), middel-Nederlands (1150 - 1600) en nieuw-Nederlands:

Latijn: *Delicta quis intelligit?* (psalm 19, vers 13-14)

Oud-Nederlands: *Misdadi wie vernimit?* (900, Wachtendonckse psalmen)

Middel-Nederlands: *Wie verstaet die ontblivene?* (1475, Handschrift Munsterbilzen)

Nieuw-Nederlands: *Wie soude die afdwalingen verstaen?* (1637, Statenbijbel)

Modern-Nederlands: (doet u eens een poging).

Van het oud-Nederlands is tot nu toe zeer weinig teruggevonden. Het Latijn werd immers gebruikt als schrijftaal tot 1200, maar soms vindt men in de Latijnse teksten een woord vertaald in het "Nederlands", bijvoorbeeld een plaatsnaam. Interessant, maar veel wijzer worden we daar niet van. We komen verder met twee versjes, maar vooral moeten we het hebben van een vertaling van de psalmen van David (de Wachtendonckse psalmen). Eerst de versjes. Rond 1100 schreef een Westvlaamse monnik in een klooster in Rochester de volgende woorden:

Hebban olla uogala nestas hagunnan/ hinase hi (c) (e)nda thu/ uu(at) unbida(n) (uu)e nu.

Wat tussen haakjes staat, is ingevoegd. De betekenis is: Hebben alle vogels nesten begonnen / het en zij

(behalve) ik en jij/ waarop wachten wij dan nu. Iets jonger is een versje dat genoteerd werd op een

evangelieboek van het klooster van Munsterbilzen. Het luidt als volgt: "*Tesi samanunga vvas edele unde sconu / et omnium virtutum pleniter plena*" en dat betekent: "Deze gemeenschap was edel en schoon, en volledig vervuld van deugden". De tweede regel is Latijn maar de eerste is oud-Nederlands: in het woorddeel "saman"

ziet u het woord “samen” (gemeenschap). Historisch intrigerend en spannend is uiteraard het gebruik van het woordje “was”.

De Wachtendonckse psalmen zijn afkomstig uit een tiende-eeuws handschrift dat eigendom is geweest van het vrouwenklooster uit Munsterbilzen (vlakbij Tongeren). De tekst of een afschrift daarvan is in het bezit geweest Arnold van Wachtendonck die in de zestiende eeuw deken was van het kapittel van Sint Martinus in Luik. Via hem kwam de tekst in handen van de taalkundigen en het origineel is sindsdien spoorloos. Dus nog steeds: opsporing verzocht. Gelukkig is er het nodige kopieerwerk verricht. Het gaat om een Latijnse tekst en boven de regels in het Latijn is een vertaling geschreven. Deze vertaling heeft in het begin de kenmerken van een Moeselfrankische taal (regio Saarbrücken, dus er zal wel een Moeselfrankische vertaling bij de hand geweest zijn) maar daarna wordt de taal spoedig Nederfrankisch van karakter. Vaak wordt het gebied tussen Maas en Rijn ten zuiden van Xanten aangewezen, vooral Krefeld en omgeving, als de streek waar dit Nederfrankisch gesproken en geschreven werd. Het prachtige stadje Wachtendonck ligt daar ook inderdaad in de buurt ligt. Wachtendonck heeft ruïnes van een Romeinse burgt, maar van een Middeleeuws klooster heb ik er niets kunnen vinden. Ik citeer nu enige makkelijk verstaanbare zinnestjes uit deze Nederfrankische vertaling: Gehori gebet min/ Gan sal ic an huse thinin/ Begian thi folc got/ Singet goede lof quethet namon/ ik uuanda dat ik it kende, that arbeit ist furi mi. Dit is dus Nederlandse taal van 1100 jaar oud.

In een spraak die erg op deze taal geleken moet hebben, heeft Willibrordus zijn werk verricht. Waarschijnlijk zaten er bij hem wat meer Angelsaksische en Friese kenmerken in.

Opmerkelijk in deze reconstructie-poging is wel de betekenis van het klooster van Munsterbilzen: daar is het handschrift van de Wachtendonckse psalmen een tijd bewaard en daar bevond zich ook het evangeliarium met de tekst die begint met “ Tesi samanunga”. De regio van Bilzen had later waarschijnlijk ook relaties met een zekere Heinric van Veldeke (onze eerste literator) die rond 1175 zijn dichtwerk Sente Servas vervaardigde. Het oudste dichtwerk in het Middel-Nederlands. Het oudste ambtelijke stuk in onze taal is het goederenboek van de Gentse Sint Baafs (1210). Maar dan is de nieuwe tijd van het Middel-Nederlands aangebroken.

- Reracties en documentatie: 040- 2016283